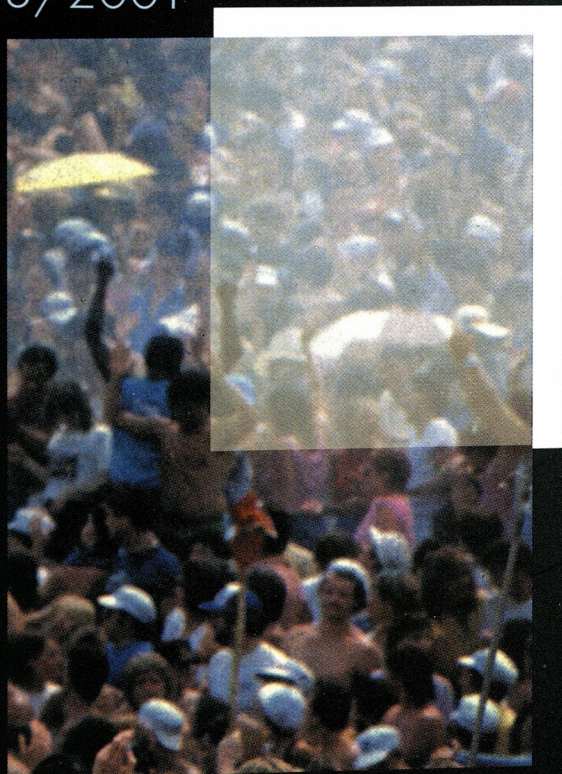

TEORIJA IN PRAKSA

3/2001

DRUŽBOSLOVNA REVILJA

kakšnih 8% jugoslovanskega. Slovenski menedžerji so imeli dobro razvite stike z zahodnimi partnerji. Ti dosežki so se odražali v razmeroma visokem življenjskem standardu. Odprtost za zahodne vplive je prispevala k hitrosti in načinu sprememb v političnem življenju. V osemdesetih letih se je začela civilna družba hitro razvijati, kar je prispevalo k padcu komunističnega režima. Tudi zaradi prilagodljivosti in fleksibilnosti stare elite so politične spremembe potekale precej gladko. Zaradi svoje ekonomske in socialne stabilnosti ter relativne etnične homogenosti se je lahko Slovenija izognila etničnim konfliktom, značilnim za preostanek nekdanje Jugoslavije (glej: Benderley in Kraft, 1994). V večini primerov je bila Slovenija sposobna izkoristiti te prednosti za svoj nadaljnji razvoj. Toda nekateri problemi, značilni za postkomunistično tranzicijo, vseeno ostajajo.

Ključna vprašanja, s katerimi se družba kot celota sooča in se odražajo v družbenih vedah, bi lahko opredelili kot demokratizacijo, identiteto, globalizacijo in integracijo v EU ter oblikovanje tržne ekonomije in družbeno kohezivnost.

Demokratizacija in civilna družba

Vprašanje demokratizacije sestoji v slovenski družbi iz več pomembnih vidikov:

1. Zadeva razvoj demokratičnih političnih institucij, ki omogočajo učinkovito sprejemanje in izvajanje odločitev. Za demokratizacijo in oblikovanje institucij nacionalne države je učinkovitost nujnega pomena.
2. Demokratizacija je povezana z razvojem civilne družbe, ki je zmožna artikulirati interese in nadzorovati politično oblast.
3. Razvoj demokratične in učinkovite oblasti zahteva kultivacijo kompetitivnih elit, ki so zmožne nadzorovati ena drugo.
4. Demokratizacija nenazadnje zahteva razvoj določene politične kulture, ki temelji na splošnem konsenzu o temeljnih vrednotah in normah.

Institucije razvijajočega se demokratičnega političnega sistema so v glavnem preučevali politologi. Velik del svoje pozornosti so osredotočili na zakonodajno vejo oblasti, ki je bila dejansko podvržena velikim spremembam. Tako demokratizacija kot državnost sta zahtevali oblikovanje parlamenta, ki bi bil manjši, bolj transparenten in bolj učinkovit od nekdanje skupščine, ki smo jo podedovali po Socialistični republiki Sloveniji. Skladno s tem je bil leta 1992 na podlagi nove Ustave oblikovan novi državni zbor. Deležen je bil obsežnih raziskav, tako z vidika svoje strukture, kot procesov odločanja (Zajc, 2000). Izvedene so bile tudi komparativne raziskave o vlogi političnih strank in odborov znotraj parlamenta v Sloveniji in drugih parlamentov v srednji Evropi. Te raziskave so po eni strani pokazale, da se je parlamentarizem v Sloveniji utrdil, po drugi strani pa so opozorile na relativno neučinkovitost tako parlamentarnega nadzora nad izvršno vejo oblasti kot mehanizmov za oblikovanje konsenza.

Tudi drugi avtorji so namenili poseben poudarek odnosu med parlamentom in izvršno oblastjo, pa tudi delovanju same državne uprave (Brezovšek, 1998). Tako v slovenskem kontekstu kot v primerjalni perspektivi so preučevali odnos

med državno upravo in gospodarstvom. V zadnjem času je bil poseben poudarek namenjen proračunskim vprašanjem (Ferfila in LeLoup, 1999).

Omenjene raziskave so vsaj deloma opozorile na temeljna vprašanja (ne)učinkovitosti slovenske državne uprave, zlasti ko gre za izvrševanje sprejetih odločitev in raven responzivnosti. Vendar pa niso bile deležne izrazite pozornosti in ne zdi se, da bi njihova spoznanja v veliki meri uporabljali v praksi. Na reforme državne uprave imajo več vpliva pravni strokovnjaki kot pa sociologi ali politologi.

Nenavadno je, da so namenili družboslovci manj pozornosti tretji veji, to je sodnim institucijam. To je še toliko bolj presenetljivo ob dejstvu, da se v javnih razpravah o sodstvu pogosto omenja in poudarja njegovo neučinkovitost, probleme z identiteto in včasih celo problem vzdrževanja neodvisnosti. Kljub temu obstaja tudi nekaj izjem (glej Vehovar, 2000).

Poleg teh osrednjih institucij slovenske oblasti so pozornost slovenskih družboslovcev pritegnile tudi nekatere druge oblike odločanja. Institucionalizacija socialnega partnerstva v Sloveniji se je tako odrazila v razpravah o različnih procesih odločanja, ki temeljijo na institucionaliziranih pogajanjih. To je vodilo v razprave o neokorporativističnih aranžmajih (Stanojević et al., 1994; Lukšič, 1994b). Zanimanja so bile deležne tudi druge podobne oblike vladanja, na primer konsociativna demokracija (Lukšič, 1990). Zanimivo je, da je ta koncept za Slovenijo, ki so jo vodile "velike koalicije" od leta 1992 do junija 2000, sicer zelo relevanten, vendar ni pritegnil večje pozornosti.

Drugo, morda celo še bolj pomembno vprašanje, ki se je odrazilo v družboslovnem raziskovanju, je bil razvoj civilne družbe. Skupaj s konceptoma modernizacije in funkcionalne diferenciacije je nudila ideja civilne družbe močno teoretično podlago ne le za kritiko deformacij znotraj nekdanjega komunističnega sistema, temveč - v njegovih zadnjih letih - tudi za kritiko komunističnega sistema kot takega (glej Bernik in Rončević, 2000).² Tudi po padcu komunističnega režima sta civilna družba in pluralizem, na katerem naj bi temeljila, ostala pomembna koncepta za analizo ravni demokratičnega razvoja, pa čeprav ju pogosteje uporabljajo v širših javnih razpravah kot pa v strogo znanstvenem diskurzu.

Predvsem z raziskavami javnega mnenja so merili razne vidike slovenske javne sfere in njenih vrednotnih usmeritev. Devetdeseta leta dvajsetega stoletja so prinesla dodaten razmah rednih in sistematičnih raziskav javnega mnenja, ki jih je izvajal Center za raziskovanje javnega mnenja (danes Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij) kot Slovensko javno mnenje (SJM). Te raziskave so pod vodstvom N. Toša potekale neprekinjeno od leta 1968 dalje. Čeprav so mnoge indikatorje sčasoma nadomestili drugi, so možne zelo zanimive primerjave med različnimi obdobji. Med značilnimi raziskovalnimi vprašanji, ki so zagotovila dragoceno empirično podlago za mnoge razprave, lahko omenimo problem instrumentalističnega sprejemanja demokracije (Bernik et al., 1996), (ne)zaupanje v institucije (Toš, 1999), kot tudi nekatera vprašanja dnevne politike ali pa stališča do dela in okolja. Omenimo lahko tudi religijo in sekularizacijo (Toš in Potočnik, 1999), nacionalno varnost (Grizold, 1995), neenakost, družino, zdravje in vrednote

² Težnja po transformaciji komunističnega političnega sistema v demokratičnega je bila ena od glavnih spodbud za politološke razprave o raznih modelih demokracije.

na splošno. Raziskave o religiji in o okolju so bile del International Social Survey Programme, raziskave o vrednotah pa so izvajali kot del Svetovne raziskave vrednot (World Values Survey). Kljub vzponu mnogih manjših zasebnih agencij za raziskovanje javnega mnenja v devetdesetih letih ostaja Center najpomembnejša posamična institucija na tem področju.

Med pomembnimi spoznanji, ki zadevajo vprašanja demokratizacije in temeljijo na teh raziskavah, naj omenimo le nekatera:

- Slovenski državljani na splošno sprejemajo demokracijo kot sistem vladanja. Vendar bi lahko to sprejemanje opisali kot instrumentalistično, saj demokracije ne obravnavajo kot vrednoto samo po sebi, temveč bolj kot sredstvo, posebno za izboljšanje splošnega ekonomskega položaja in blaginje državljanov (glej Bernik et al., 1996).
- Zaupanje v politične institucije je razmeroma nizko. Posebna pozornost je bila namenjena tudi tako imenovanim protistrankarskim sentimentom, na katere so prav tako pokazale raziskave.

- Raven politične participacije ni posebno visoka in zdi se, da postopoma upada.

Širokega interesa so bile deležne tudi religiozne tradicije in institucije, kot tudi njihov vpliv na javno mnenje in civilno družbo. Posebej lahko omenimo analize, ki so jih naredili Roter, Kerševan (1996), Flere (1999), Smrke (1996) in Dragoš. Nekateri od njih so se pridružili razgretim javnim razpravam o "primerni" vlogi rimskokatoliške cerkve v javni sferi in pri tem pogosto kritizirali njen javni vpliv. Takšne razprave pa utegnejo včasih odpirati stara vprašanja o vrednotni nevtralnosti družboslovja nasproti aktivni angažiranosti družboslovcev v - neizogibno ideoloških - razpravah.

Javna sfera je tesno povezana z množičnim komuniciranjem, ki je bilo prav tako predmet različnih študij. V zadnjem času je bila večja pozornost namenjena svobodi množičnih medijev v kontekstu državnih regulacij in tržnega gospodarstva (Splichal, 1999). To vprašanje je neposredno povezano s problemom relativne koncentracije lastništva slovenskih množičnih medijev, ki lahko ogroža medijski pluralizem. Tudi to se je odrazilo v nekaterih, četudi ne številnih, raziskavah (Bašić-Hrvatini, 1999).

Raziskave slovenskega javnega mnenja so sistematično spremljale tudi volilno obnašanje. Tako politologi kot sociologi so analizirali različne vidike političnih procesov (Adam, 1993). Zanimivi so bili tudi poskusi analize strukture volilnih teles glavnih političnih strank (Kropivnik, 1998) z uporabo empiričnih podatkov iz raziskav SJM. Raziskave so pokazale na določeno stabilnost v podpori političnim strankam s strani različnih kategorij prebivalstva. Vendar zveze med temi kategorijami in posameznimi strankami niso dovolj močne, da bi izključevale možnost pomembnejših sprememb v prihodnje. Same stranke pa so bile sicer deležne nekaterih razprav o njihovi vlogi in statusu (Kranjc, 1992; Lukšič, 1994a), ni pa bilo posebnega interesa za sistematično preučevanje njihovih aparatov in notranjih procesov odločanja. Deloma se to morda spreminja šele v zadnjem času, saj se je pojavila tudi študija, ki posega na to področje, čeprav je v glavnem omejena na odnose med strankinim centralnim aparatom in njeno poslansko skupino (Krašovec, 2000). Po drugi strani pa so bile slovenske interesne skupine za razliko

od političnih strank predmet obsežnega raziskovanja, posebno v širšem kontekstu posredovanja interesov in ob uporabi konceptov policy-analize (Fink-Hafner, 1996).

Raziskave o javni sferi dopolnjujejo raziskave o voditeljih. Ena od njiju - obe sta bili mednarodni - se je osredotočila na lastnosti voditeljev na lokalni ravni, posebno na njihove vrednote in stališča (Makarovič, 1993). Druga raziskava je preučevala omrežja elit na nacionalni ravni, njihove lastnosti, stališča, poreklo, medsebojne odvisnosti in podobno. Slednja raziskava, ki je dokazovala razmeroma visoko stopnjo reprodukcije elit v Sloveniji, je sprožila obsežne razprave. Relativno kontinuiteto so razlagali bodisi kot znak družbene stabilnosti in ustrezne adaptacije "starih" elit bodisi kot znak pomanjkljivosti v demokratičnih procesih cirkulacije elit (več v: Kramberger, 2000). Lastnosti in uspešnost elit, njihov odnos do javne sfere in mehanizmov za oblikovanje konsenza in uresničevanja sprejetih odločitev, so tesno povezane z razvojnimi vprašanji, ki so vodila sociološke analize v različne smeri.

Dejansko delovanje političnih institucij je navadno odvisno tudi od kulturnih vzorcev, vrednot in mentalitete, zato je bilo tudi slednje pomemben predmet preučevanja. Omenimo lahko raziskave slovenskih politologov o politični kulturi, vključujoč regionalne primerjave, in o vplivu politične kulture na delovanje javne uprave (Brezovšek, 1998). K raziskavam na tem področju so prispevali tudi socialni in kulturni antropologi, pomembne rezultate pa je dalo tudi delo sociologov in socialnih psihologov (Ule in Mihelj, 1995). Seveda te analize ne bi bile možne brez empiričnih podatkov, posebno tistih, ki so jih prispevale redne analize SJM.

Še en vidik raziskovanj, ki je tesno povezan s politično kulturo, zadeva politično tradicijo in zgodovino slovenskih političnih organizacij ter politične misli. Na tem področju lahko omenimo raziskave političnih zgodovinarjev.

Sklenemo lahko, da so glavni izzivi, ki zadevajo demokratizacijo družbe, dobili svoj odziv v delih slovenskih družboslovcev. Raziskovanje je zajelo politične institucije, to je parlament in upravo, in vključevalo temeljite analize javnega mnenja. V jedro raziskovalnih aktivnosti sodijo tudi raziskave politične kulture, analize interesnih skupin, medijev, elit in političnih tradicij. Poenostavljen sklep na podlagi teh raziskav bi lahko bil, da je za Slovenijo značilna "demokracija z deficitom". Institucionalna struktura, kulturni vzorci in prevladujoča stališča v javni sferi in znotraj elit so v temelju demokratični. Toda nekatere pomanjkljivosti, kot so instrumentalno razumevanje demokracije, pomanjkljiva učinkovitost demokratičnih institucij, pomanjkanje zaupanja v sistem, omejena cirkulacija elit, omejen medijski pluralizem in podobno, so še vedno navzoče. Družboslovci so znali zaznati te pomanjkljivosti in nekatere njihove ugotovitve so vzbudile pozornost tako v javni sferi kot med elitami. Vendar pa se ne zdi, da bi postale ugotovitve teh raziskav temelj kakršne koli bistvene institucionalne reforme. Hkrati pa so bili nekateri drugi vidiki v družboslovju le skromno obravnavani ali celo zanemarjeni. To velja posebno za sodno vejo oblasti ter notranjo strukturo in delovanje političnih strank.

Identiteta

Kot majhna družba se Slovenija sooča z dvojim izzivom. Po eni strani se mora zaradi svoje majhnosti odpirati h kompleksnemu mednarodnemu okolju, ki ga zaznamuje globalizacija in, v ožjem smislu, evropska integracija. Obenem pa se sooča s problemom vzdrževanja lastne identitete. Poleg tega so tu še vprašanja vzdrževanja, razvijanja in medsebojnih odnosov subnacionalnih in drugih identitet znotraj slovenske družbe.

To se odraža v različnih razpravah o raznih vidikih identitete. Mlinar in njegovi sodelavci so poudarili odnose med prostorsko utemeljenimi identitetami in sedanjim globalizacijskim procesom (Mlinar, 1992). Razvoj lokalnih identitet je lahko vsaj deloma povezan z razvojem novih, modernejših oblik lokalne samouprave, kot tudi regionalizacije Slovenije, ki še vedno ostaja odprto vprašanje. Regije so preučevali tudi v mednarodnem, zlasti evropskem, kontekstu (Bučar, 1995).

Slovenija je z etničnega vidika razmeroma homogena (približno 90% prebivalcev je po svoji etnični pripadnosti Slovencev). Etnična heterogenost tako še zdaleč ni takšen problem kot na drugih območjih nekdanje Jugoslavije in zato tudi ni mogla imeti nobenih usodnih posledic. Kljub temu pa je etnična heterogenost še vedno pomemben predmet raziskav, ki bi ga glede na nedavne dogodke v tem delu Evrope težko zanemarili. Vprašanja etnične identitete, odnosov med etničnimi skupinami in manjšin so bile tako predmet številnih razprav (Komac, 1999; Jesih et al., 1993; Novak-Lukanovič, 1995). Omenimo lahko tudi pomembne študije slovenske manjšine, posebno v Avstriji in Italiji. Raziskave na teh področjih so v glavnem potekale znotraj Inštituta za etnične študije v Ljubljani in Evropskega centra za etnične, regionalne in sociološke študije na Univerzi v Mariboru. Prav tako imamo tudi nekaj teoretičnih študij, ki se ukvarjajo z vprašanji nacionalizma in nastajanja novih nacionalnih držav v dobi globalizacije (Rizman, 1993).

Globalizacija in evropska integracija

Vprašanje evropske integracije vključuje kompleksne odnose med avtonomijo in globalizacijo. Glede na svojo izjemno pomembnost za slovensko družbo je bilo deležno razmeroma skromne sociološke pozornosti. To je očitno, še posebej, ko primerjamo sociološke raziskave z razpravami v ekonomiji in - v manjši meri - politologiji. Toda zdi se, da zanimanje za ta vprašanja v sociologiji narašča. Raziskave politologov, posebno tistih, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi, se ukvarjajo z globalizacijo na splošno (Svetličič, 2000), kot tudi s specifičnimi vprašanji majhnih držav znotraj Evropske unije (Svetličič, 1998). V zadnjem času je bil večji poudarek namenjen odnosu med integracijo in kulturno raznovrstnostjo znotraj Evrope (Svetlik, 2000). Raziskovanje teh vprašanj je vključevalo tudi nekatere komparativne študije v jugovzhodni Evropi (Srubar in Adam, 1998).

Tudi del politoloških raziskav se je osredotočil na določene vidike Evropske unije. Med njimi lahko omenimo vprašanje evropske federalizacije in preučevanja njenih posledic ter regionalizma (Bučar, 1995). Slovenski politologi se dobro zave-

dajo, da države niso več edini relevantni akterji znotraj Evropske unije in to upoštevajo pri preučevanju procesov odločanja. Posledica tega je preučevanje policy-omrežij na ravni EU s poudarjanjem vloge interesnih skupin v evropskem kontekstu (Fink-Hafner, 1997).

Marketizacija in ekonomski vidiki tranzicije

Slovenija je tako kot druge postsocialistične države - čeprav iz bolj ugodnih startnih pozicij - začela po letu 1990 radikalneje spreminjati svoj ekonomski sistem po modelu tržno-kapitalističnih gospodarstev. S poznejšim asociacijskim sporazumom (leta 1997) se je tudi zavezala, da bo svojo regulativo harmonizirala z EU. V bistvu je šlo za kompleksen proces, ki je vseboval celo vrsto reform in transformacij, od privatizacije do makroekonomske stabilizacije, prestrukturiranja in ustanavljanja novih podjetij. Čeprav te spremembe še niso zaključene, pa je že zdaj razvidno, da se je pod njihovim vplivom preoblikovala celotna družbena struktura. Prišlo je do premikov v porazdelitvi moči in bogastva, na nivoju podjetij so nastale nove konstelacije v odnosu med menedžerji in zaposlenimi. Za Slovenijo je značilno - in je posledica specifičnega modela privatizacije v smislu "insajderstva" oz. delavsko-menedžerskega delničarstva (worker's and management buy-out) - da se je uveljavil tip "menedžerskega kapitalizma", kjer menedžerji, ki postopno postajajo večji notranji lastniki, prevzamejo način obnašanja zunanjih lastnikov (Kovač, 2000; Prašnikar, 2000).

Prišlo je do pojavov, ki so bili prej skoraj neznani, povečala se je brezposelnost, mnoga podjetja so bankrotirala, od ljudi se zahteva večja stopnja samoiniciativnosti. Pokazalo se je, da je zmožnost za delovanje v čedalje bolj kompetitivnem okolju neenakomerno razporejena in nekatere družbene skupine na to sploh niso pripravljene (Bernik, 1994).

Družboslovje, zlasti ekonomija, poskuša te procese in pojave opisovati in razlagati. Nekateri družboslovci pa so igrali aktivnejšo vlogo, bodisi kot vladni svetovalci in eksperti ali pa so (bili) neposredno udeleženi v političnem odločanju. Osnovno spoznanje je, da so nekatere teme zelo dobro obdelane, hkrati pa obstajajo slepe pege, zlasti, ko gre za politično bolj občutljive teme ali pa za bolj kompleksne in večplastne probleme.

Če se najprej zadržimo pri tem, kako je (zlasti) ekonomska znanost reflektirala opisane procese in kakšne rešitve je predlagala, potem moramo izhajati iz treh glavnih paradigem: makroekonomske analize, mikro pristopa in razvojne ekonomike (economics of development). Čeprav se v analizah in raziskavah posameznih ekonomistov te paradigme prepletajo, pa je vseeno razvidno, da imajo vgrajen specifičen zorni kot gledanja in se v nekaterih točkah razlikujejo v oceni gospodarskega stanja in v ukrepih za njegovo izboljšanje. Gre za specializacijo in delitev dela, hkrati pa iz te delitve izhaja različno vrednotenje gospodarskih procesov. Tako makroekonomska analiza poudarja osredotočenje ekonomske politike na agregate kot so rast BDP, proračun, javno-finančni primanjkljaj, stanje na tekočem računu oz. zunajtrgovinska bilanca, inflacija, monetarna stabilnost. Mikroekonomika

proučuje gospodarstvo z vidika obnašanja podjetja, z vidika menedžmenta in podjetništva. Razvojna ekonomika pa je usmerjena na dinamične procese in upoštevanje tudi neekonomskih faktorjev, kot so tehnološka modernizacija in transfer znanja, človeški in socialni kapital, sinergetski odnosi med podjetniki, vlado in interesnimi skupinami v smislu aktivnejše industrijske in razvojne politike (policy).

Pomembno je to, da se predstavniki omenjenih usmeritev v nekaterih vidikih razlikujejo v oceni dosedanjega poteka tranzicije v Sloveniji. Eden od predstavnikov makroekonomskega pristopa ocenjuje, da je bila "slovenska tranzicija relativno uspešna, njena socialna cena pa nizka" (Mencinger, 2000). To utemeljuje s tem, da je (bila) od leta 1994 naprej gospodarska rast visoka (povprečno okoli 4%), zlasti pa je pomembno, da je bila dosežena z lastnimi viri. Slovenija se do leta 1999 ni (pretirano) zadolževala in ni imela zunanjetrgovinskega deficita. Druge države, ki so dosegale takšno ali še večjo rast, pa naj bi to dosegale s tujimi krediti in uvozom kapitala. V tej zvezi omenjeni ekonomist govori o posebnem slovenskem modelu, za katerega je značilna postopnost, zavračanje šok terapije in previdnost pri reformah ter pozitivna vloga stare (menedžerske) elite. Problem te ocene je v tem, da ni podrobneje analizirano stanje v zadnjih dveh letih, ko je prišlo do zunanjetrgovinskega deficita in notranje javnofinančne nestabilnosti (čeprav ta še ni dramatična). Tako eden od ekonomistov, ki bi ga lahko prišteli v razvojno orientacijo, pravi naslednje: "Relativno dobri gospodarski rezultati v letu 1999 so bili doseženi na račun poslabšanja nacionalno-ekonomskega ravnotežja in upočasnitve zelo potrebnih strukturalnih reform" (Kovač, 2000).³

Kar zadeva mikroekonomski pogled, je treba omeniti, da je bilo sicer narejenih nekaj analiz privatizacije, vendar obstaja le ena večja in reprezentativnejša raziskava obnašanja podjetij v procesu tranzicije, ki je bila izvedena v letih 1996-1998 in je zajela 150 velikih in srednjih podjetij (Prašnikar et al., 2000). Ta raziskava potrjuje oceno o privatizacijskem modelu, ki je privedel do tega, da se zmanjšujejo deleži zaposlenih, povečujejo pa deleži menedžerjev. To v bistvu pomeni, da so menedžerji zmagovalci tranzicije in v tem smislu lahko govorimo o menedžerskem kapitalizmu (glej Szelenyi, 1995). Raziskovalci so mnenja, da ni najbolj pomembna lastniška struktura (torej obstoj zunanjih lastnikov, ki preko menedžmenta in nadzornega odbora kontrolirajo dogajanja v podjetju), temveč "sposobnost menedžmenta, da ustrezno reagira" (Prašnikar, 2000). Težava naj bi bila v tem, da so v nadzornih odborih nekaterih podjetij preveč vplivni oz. nesorazmerno zastopani predstavniki zaposlenih, ki so kratkoročno usmerjeni in krnijo moč menedžmenta. Problem te ocene je v tem, da njen avtor v isti sapi kot primer propulzivnega in vzorčnega podjetja navaja finsko Nokio, ki pa je čisto drugače lastniško strukturirana kot slovenska podjetja. Takole pravi: "Lastniki podjetij, kakršna je Nokia, zamenjujejo menedžerje čez noč, da lahko med petnajstimi projekti izberejo enega in ga takoj lansirajo" (Prašnikar, 2000:5).

³ V svojih poznejših nastopih je omenjeni makroekonomist (Mencinger) na podlagi analiz EIPF ugotavljal, da se je poslabšala finančna stabilnost in da se v Sloveniji pojavljajo podobne tendence kot v drugih tranzicijskih državah.

Prav gotovo je utemeljeno mnenje, ki poudarja dokaj dobro usposobljenost slovenskih menedžerjev v primerjavi z menedžerji v drugih tranzicijskih državah, vendar pa ni jasno, ali je njihova kompetenca, zlasti pa lastniška struktura, ustrezna podlaga za bolj dinamičen gospodarski in tehnološki razvoj. Nekatere druge analize namreč kažejo, da je bil menedžment učinkovit v obdobju tranzicije, saj se je povečala produktivnost (Slovenija je skupaj s Poljsko leta 1999 presegla raven BDP iz leta 1988, druge tranzicijske države pa tega še niso dosegle), vendar pa je bilo to doseženo z metodami "down-sizing" in drugimi metodami racionalizacije, manj pa z tehnološko modernizacijo in bolj kompleksnim strateškim menedžmentom (Stanovnik, 1999).

Z vidika razvojno orientiranega pristopa - ki pa seveda mora upoštevati tako makro kot mikroekonomske parametre - je pozicija slovenskega gospodarstva manj optimistična, čeravno njegovi zastopniki ne zanikajo, da je bila v toku tranzicije dosežena relativna gospodarska stabilnost. Avtorji, ki spadajo v ta pristop, ne primerjajo Slovenije le z ostalimi tranzicijskimi državami, temveč se sprašujejo po tem, ali se je slovensko gospodarstvo sposobno v doglednem času približati ravni gospodarstev EU. Pri tem ne upoštevajo le rasti BDP, temveč tudi rast dodane vrednosti in produktivnosti. Tu pa slovensko gospodarstvo - čeprav presega češko ali madžarsko - precej zaostaja, v primerjavi z nemškim ali irskim izkazuje za petkrat (oz. po nekaterih drugih podatkih približno trikrat do štirikrat) manjšo dodano vrednost (Kos, 1998; Kos, 2000).

Predstavniki razvojne ekonomike zlasti poudarjajo tele dejavnike razvoja in nacionalne kompetitivnosti: transfer znanja in tehnološko modernizacijo, izobraževanje, novo podjetništvo in strateški menedžment, razvojno strategijo na nacionalni ravni in večjo vlogo ekspertov in znanstvenikov pri političnih in ekonomskih odločitvah (Sočan, 2000, Stanovnik, 2000; Kovač, 2000). Pri tem izpostavljajo pomen neposrednih tujih investicij (FDI) in vlogo venture kapitala v ustanavljanju novih podjetij. Slovenija bi tudi morala povečati vlaganja v človeški kapital (izobraževanje, usposabljanje in prekvalifikacija zaposlenih oz. brezposelnih, razvoj in raziskave) od sedanjih 8,5% BDP na 12% BDP (Sočan, 2000). Kar zadeva nastajanje novih, zlasti majhnih in srednje velikih podjetij, se kaže stagnacija, dinamika je premajhna, da bi ta sektor igral pomembnejšo vlogo v inovacijskem in zaposlovalnem smislu. To pa na dolgi rok lahko ogrozi kompetitivnost slovenskega gospodarstva in poslabša stanje na področju zaposlovanja (Kos, 2000).

Na podlagi te predstavitve gospodarskega stanja, kot izhaja iz zornega kota treh ekonomskih usmeritev lahko rečemo: 1) da je za Slovenjo značilna makroekonomska stabilnost (s tem, da se v zadnjih dveh letih povečuje javno-finančni deficit), 2) avtonomna in dominantna vloga menedžerjev in njihova relativna uspešnost v zadnjih letih tranzicije, ki pa ni še porok za bolj dinamičen razvoj v naslednjih letih ter 3) relativno (v primerjavi z EU) zaostajanje v "mehkih" razvojnih dejavnikih kot sta človeški in socialni kapital.

Socialni stroški tranzicije

Navedli smo že oceno enega od makroekonomistov o relativno nizki socialni ceni tranzicije v Sloveniji. Izhajajoč iz podatkov iz Human Development Index, kjer je Slovenija v zadnjem poročilu na 29. mestu (Češka kot druga najboljša tranzicijska država je na 34. mestu), bi lahko sklepali, da zdravstvo in šolstvo delujeta v redu oz. da ni prišlo do zloma socialnega sistema. S tem se je moč strinjati, vendar obstajajo še druge dimenzije socialnih stroškov. V prvi vrsti gre za brezposelnost, ki se je v zadnjih nekaj letih nekoliko zmanjšala, tako da zdaj znaša okoli 12-13% oz. okoli 7-8%, če uporabimo ILO metodologijo. Kar zadeva pojave revščine, situacija primerjalno gledano ni kritična, vendar pa obstaja domneva, da živi precejšen delež ljudi nekako na meji, ki deli revščino od relativnega blagostanja. Značilno za nacionalni kulturni vzorec je, da ljudje neradi kažejo svojo revščino, pa tudi obratno je res, novi bogataši se (razen nekaterih izjem) ne razkazujejo in so dokaj diskretni. Javnomnenjski podatki kažejo dokaj veliko nezadovoljstvo državljanov glede socialnih neenakosti, obstaja prepričanje, da so razlike med revnimi in bogatimi prevelike, čeprav objektivni podatki tega v celoti ne potrjujejo (Hanžek, 1999; T. Stanovnik, 1997).⁴

Družbena kohezivnost

Iz podatkov, ki smo jih ravnokar navedli, bi lahko sklepali, da ni prišlo do dezintegracije družbe in akutnih pojavov anomalije. Obstaja dokaj visoka stopnja kohezivnosti. Vendar pa se je povečala negotovost in tveganost posameznika in družbenih skupin v smislu zagotavljanja in ohranjanja zaželenega družbenega statusa in zaželenega mesta v sistemu socialne stratifikacije. Zlasti nekatere skupine so ranljive (nizko kvalificirani in manj izobraženi, starejši oz. upokojenci, pa tudi ostareli kmetje, družine z več otroci, kjer je eden od staršev brezposeln...). Pojavi socialne izključenosti (social exclusion) so še malo raziskani, prav gotovo pa narašča število ljudi, ki so potencialno vsak trenutek lahko potisnjeni na družbeni rob (Trbanc, 1997).

Poleg socioekonomskih dimenzij družbene kohezivnosti lahko govorimo tudi o drugih vidikih kot so nacionalna identifikacija, politična participacija, zaupanje v osrednje institucije države in civilne družbe, članstvo v neprofitno-volunterskih in nevladnih organizacijah, skratka angažiranost v smislu aktivnega državljanstva. Tu je - to izhaja tudi iz orisa politične kulture - situacija dokaj nejasna in ambivalentna. Na splošno lahko rečemo, da neka neformalna solidarnost še deluje (na nivoju družine in primarnih skupnosti, manj na nivoju civilne družbe) in da država še uspeva s socialno politiko omejevati pojave akutne ekskluzije in dezintegracije. Omeniti moramo, da so te tematike premalo proučene, obstaja malo podatkov in celovitejših analiz (nekaj več o tem lahko zdaj najdemo v Poročilu o človekovem razvoju, UMAR, 2001).

⁴ Podrobnejše analize socialne neenakosti in revščine najdemo v zadnjem Poročilu o človekovem razvoju (UMAR, 2001)

Sklep

Padeč komunističnega sistema sam po sebi ni vodil k bistvenim spremembam na področju družboslovja med raziskovalci in učitelji. Vsekakor pa so se v zadnjem desetletju oblikovale ali začele ustanavljati številne nove javne in zasebne institucije, tako na področju akademskega raziskovanja kot poučevanja.

Prilagoditev družbenih ved na nove razmere je bila v precejšnji meri uspešna. Kot smo že pokazali, so sociologi, politologi in drugi družboslovci upoštevali in analizirali mnoge politične, ekonomske in kulturne vidike tranzicijske družbe. Razkrili so mnoga vprašanja, ki so odsevala tudi v njihovem raziskovalnem delu. Izkoristiti so znali tudi stike z mednarodnim znanstvenim okoljem, vključno z obsežnim sodelovanjem v mednarodnih raziskovalnih projektih in publikacijah. Toda glede na relativno majhnost slovenskega družbenega in znanstvenega sistema bi bila verjetno potrebna še večja odprtost k mednarodni znanstveni skupnosti.

Po drugi strani pa so bi bili vsaj v določeni meri izpuščeni ali le delno obravnavani problemi, kot so stratifikacija in naraščajoča družbena neenakost (kar se deloma popravlja šele z razpravami v zadnjem času: glej Kramberger, 2000), procesi sprejemanja odločitev na nacionalni in lokalni ravni, pravosodni sistem in operacionalizacija načel pravne države ali notranje strukture političnih strank. Le skromna pozornost je bila namenjena tudi novim akterjem, ki so se pojavili v procesih tranzicije, na primer podjetnikom ali pa skupinam, ki bi jih lahko obravnavali kot "poražence" tranzicije. Gledano z metodološkega vidika primanjkuje poglobljene uporabe študij primerov (case studies), medtem ko obenem prihaja do izrazitega zanašanja na kvantitativne podatke iz javnomnenjskih raziskav. Možne razlage za pomanjkanje raziskovalnega interesa na nekaterih področjih bi lahko bile na primer v pomanjkanju osebja, veliki zaposlenosti z ostalimi (pomembnejšimi?) vprašanji ali morda včasih celo v pomanjkanju volje, da bi analizirali družbo z bolj kritičnega zornega kota.

Nekatera druga vprašanja, kot so reprodukcija in cirkulacija elit, stopnja demokratske razvitosti slovenske družbe ali pa javna vloga rimsko-katoliške cerkve, so bila deležna zelo različnih in celo protislovnih interpretacij. Razloge za to bi lahko vsaj deloma iskali v (včasih latentnih) svetovnih nazorih raziskovalcev, kot tudi v pomanjkanju odprte in strpne razprave z izmenjavo mnenj znotraj družboslovne znanstvene skupnosti. Opazno je, da je ta skupnost dokaj razpršena in v njej primanjkuje timskega dela, pa tudi vključenost v mednarodno znanstveno okolje bi veljalo še okrepiti.

LITERATURA

- Adam, Frane (ur.) (1993): *Volitve in politika po slovensko*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Adam, Frane in Gregor Tomc (ur.) (1994): *Small Societies in Transition: The Case of Slovenia*, Ljubljana, Slovene Sociological Association and Institute for Social Sciences.
- Bašić-Hrvatina Sandra in Tanja Kerševan (1999): *Where Are the Borders of Media Capitalism in Slovenia?*, *The Public*, 6, 2, str. 93-114.

- Benderley, J. in E. Kraft (1994): Editors' Introduction., v: Independent Slovenia. New York, St. Martin's Press.
- Bernik, Ivan, et al. (1996): Die Paradoxa der instrumentellen Akzeptanz von Demokratie, Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 25, 3, str. 339-356.
- Bernik, Ivan in Borut Rončević (2000): Slovenien: Eine differenzierte Rezeption der differenzierten Theorie, Družboslovne razprave (objava sledi).
- Bernik, Ivan (1994): Der Übergang von der heroischen in die prosaische Etappe: Slowenien, v: A. Pradetto (ur.), Die Rekonstruktion Ostmitteleuropas. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Bibič, Adolf (1994): Slovenia, v: Hans-Dieter Klingemann, Ekkehard Mochmann, Kenneth Newton. (ur.), Political Research in Eastern Europe. Berlin in Bonn, Informationszentrum Sozialwissenschaften, str. 145-172.
- Brezovšek, Marjan (1998): Cultura politica nella pubblica amministrazione Slovenia, v: La pubblica amministrazione di fronte all'Europa. Bologna, Società editrice "Il Ponte Vecchio", str. 21-35.
- Bučar, Bojko (1995): International Cooperation of European Subnational Regions, Journal of International Relations, 2, 1/4, str. 4-17.
- Ferfila, Bogomil in Lance T. Leloup (1999): Budgeting, Management and Policy Making: A Comparative Perspective, Ljubljana, Faculty of Social Sciences.
- Fink-Hafner, Danica (1996): Organized Interests as Policy Actors in Slovenia, v: Attila Ńgh in Gabriella Ilonszki (ur.), Parliaments and Organized Interests, Budapest, Hungarian Centre for Democracy Studies, str. 222-240.
- Fink-Hafner, Danica (1997): The Role of Interest Organisations in the Europeanisation of Slovenian Policy-making, Journal of International Relations, 4, 1/4, str. 130-147.
- Fink-Hafner, Danica (2000): Political Science in Slovenia, v: Hans-Dieter Klingemann et al. (ur.), Political Science in Central and Eastern Europe: Ten Years After the Revolution, Berlin, Sigma.
- Flere, Sergej (1999): Church-state Relations in Slovenia in the Nineties, Facta Universitatis, Series philosophy and sociology, 2, 6, str. 23-26.
- Grizold, Anton (1995): The National Security in Slovenia: The View of Public Opinion, Balkan Forum, 3, 3, str. 173-206.
- Jesih, Boris, et al. (1993): Ethnic Minorities in Slovenia, Ljubljana, Institute for Ethnic Studies.
- Kerševan, Marko (1996): Cerkev, politika, Slovenci po letu 1990, Ljubljana, Enotnost.
- Komac, Miran et al. (1999): Protection of Ethnic Communities in the Republic of Slovenia, Ljubljana, Institute for Ethnic Studies.
- Kos, Marko (2000): Zamiranje ustanavljanja malih podjetij, Ampak, 1, 2.
- Kovač, Bogomir (2000): Kakovost slovenskih menedžerjev kot intelektualni kapital slovenskega gospodarstva, v: Zbornik računovodij in finančnih revizorjev Slovenije, Ljubljana.
- Kramberger, Anton (ur.) (2000): Mechanisms of Social Differentiation in Slovenia, Ljubljana, Journal of Social Sciences.
- Krašovec, Alenka (2000): Moč v političnih strankah, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Kranjc, Stane (1992): Razvoj strank in strankarskega pluralizma na Slovenskem (1988-1991), Ljubljana, Inštitut za družbene vede.
- Kropivnik, Samo (1998): Slovenski volivci v geografskem, družbenem in ideološkem prostoru: Analize volitev v letih 1990 in 1992, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Lukšič, Igor (1990): Kritika temeljnih konceptov teorije konsociativne demokracije, Anthropolos, 22, 5/6, str. 136-155.
- Lukšič, Igor (1994a): Stranke in strankarstvo, Ljubljana, Slovensko politološko društvo.
- Lukšič, Igor (1994b): Liberalizem versus korporativizem, Ljubljana, ZPS.

- Makarovič, Jan (1993): The Slovenia National Report, v: Betty M. Jacob et al. (ur.), *Democracy and Local Governance*, Honolulu, Matsunaga Institute for Peace, University of Hawai'i, str. 167-194.
- Mencinger, Jože (2000a): *Sadovi kontinuitete*, Delo, August, 26.
- Mencinger, Jože (2000b): *Deset let pozneje*, Gospodarska gibanja (Junij), EIPF, Ljubljana.
- Mlinar, Zdravko. (ur.)(1992): *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury.
- Novak-Lukanovič, Sonja. (ur.)(1995): *Overlapping Cultures and Plural Identities*. Ljubljana, Slovenian National Commission for Unesco and Institute for Ethnic Studies.
- Novak, Mojca (1996): 'Poverty: facts and feelings', *Družboslovne razprave*, 12, 22/23, str. 84-98.
- Prašnikar, Janez (ur.)(2000): *Postprivatizacijsko obnašanje slovenskih podjetij*, Ljubljana, GV.
- Rizman, R. (1993): *The Sociological Dimension of Conflicts between Ethnonationalisms*, v: S. Devetak, S. et al. (ur.), *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten in Umbruch Europas*. München, Slavica Verlag.
- Smrke, Marjan (1996): *Religija in politika: Spremembe v deželah prehoda*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Sočan, Lojze (2000): *Nova ekonomija in razvoj*, Ampak, 1.
- Splichal, Slavko (1999): *Ownership, Regulation and Socialisation: Rethinking the Principles of Democratic Media*, *Javnost*, 6, 2, str. 5-24.
- Stanojevič, Miroslav (1996): *Socialno partnerstvo: Modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja*, Ljubljana, Enotnost.
- Stanovnik, Peter (1999): *Analiza mednarodne konkurenčnosti Slovenije*, Ljubljana, Institute of Economic Research.
- Stanovnik, Tine (1992): *Perception of Poverty and Income Satisfaction*, *Journal of Economic Psychology*, 13, str. 57-69.
- Stanovnik, Tine in Nada Stropnik (1998): *Impact of Social Transfers on Poverty and Income Inequality in Slovenia: A Comparison between the Pre-transition and the Post-transition Period*, Ljubljana, Institute for Economic Research.
- Svetličič, Marjan (1998): *Slovenian State Strategy in the New Europe*, Esbjerg, Sydjysk Universitetsforlag.
- Svetličič, Marjan (2000): *Implications of Globalization for Small Transitional Economies in Central and Eastern Europe*, *Global focus*, 12, 1, str. 51-64.
- Svetlik, Ivan et al. Ur. (2000): *Managing Cultural Diversity: Implications for the EU Integration*, Ljubljana, Inštitut za družbene vede.
- Szelenyi, Ivan (1995): *The Rise of Managerialism: the New Class after Fall of Communism*, Collegium Budapest/Institute for Advanced Study, Discussion Paper, Nr.16.
- Toš, Niko (1999): *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana, Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Toš, Niko in Vinko Potočnik (1999): *Religion und Kirche in Slowenien*, v: Miklós Tomka et al. (ur.), *Religion und Kirchen in Ost(Mittel)Europa*. Ostfildern, Schwabenverlag, str. 233-366.
- Trbanc, Martina (1996): *Social Exclusion: The Concept and Data Indicating Exclusion in Slovenia*, *Družboslovne razprave*, 12, 22/23, str. 99-114.
- Ule, Mirjana in Vlado Miheljak (1995): *Prihodnost mladine*, Ljubljana, DZS.
- Vehovar, Urban (2000): *Tretja veja oblasti na Slovenskem v obdobju trojnega prehoda: doktorska disertacija*, Ljubljana.
- Zajc, Drago (2000): *Parlamentarno odločanje*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

VLADA - EKOLOGIJA - BIZNIS

PRIMER ZDA

Povzetek. Številne vladne ekonomske politike postavljajo nekakšen kontrolni okvir ali neposredno omejujejo podjetniško aktivnost. Cilj takšne ekonomske vladne regulacije je preprečiti ali zavirati aktivnost podjetij in posameznikov, ki je v očeh javnosti oziroma zakonodaje opredeljena kot nepoštena, nezaželena, nezdrava ali nemoralna. S postavljanjem takšnega okvira vlada regulira obnašanje zasebnih in javnih podjetij. V zadnjem času vse pomembnejše mesto v vladni regulaciji, tako v ZDA kot v vseh (razvitih) državah, pridobiva uravnavanje aktivnosti, ki vplivajo na okolje s ciljem ohranjanja javnega zdravja in narodnega okolja. Rast prebivalstva, urbanizacija, industrializacija, povečana proizvodnja in uporaba kemikalij v desetletjih po drugi svetovni vojni, vse to je pomembno spremenilo razmere. Že v šestdesetih letih je problem onesnaževanja okolja postal pomembna postavka ameriške politike. Zaradi vse večje stopnje ekološke osveščenosti prebivalstva, se je politična vrednost ekologije vse do danes strmo povečevala.

Ključni pojmi: ameriška ekološka politika, ameriška vlada, kisli dež, ekološka zakonodaja, stroški onesnaževanja

Vse do konca šestdesetih let se zvezna vlada ni dejavneje vključevala v kontrolo onesnaževanja okolja. Že dolgo časa pa je imela na skrbi naravne vire in upravljanje javnega ozemlja - narodnih gozdov, narodnih parkov in pašnikov v zahodnih državah. Onesnaževanje zraka in vode so imeli za zadevo državnih in lokalnih vlad, če se jim je zdelo potrebno posegati na to področje. Velika večina držav tako ni storila ničesar - onesnaževanje okolja prej ni bilo mišljeno kot problem, po eni strani zato, ker je bilo sposobno sprejeti določeno količino odpadkov brez neposredne in takojšnje škode za zdravje ljudi, hkrati pa je bil tudi obseg onesnaževanja bistveno manjši, kot je sedaj.

Rast prebivalstva, urbanizacija, industrializacija, povečana proizvodnja in uporaba kemikalij v desetletjih po drugi svetovni vojni, vse to je pomembno spremenilo razmere. Že v šestdesetih letih je problem onesnaževanja okolja postal pomembna postavka ameriške politike. Zaradi vse večje stopnje ekološke osveščenosti prebivalstva, se je politična vrednost ekologije vse do danes strmo povečevala.

* Dr. Bogomil Ferfila, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Onesnaževanje okolja opredelimo kot njegovo obremenjevanje s škodljivimi in nevarnimi snovmi - kemikalijami, človeškimi in živalskimi odpadki in drugimi strupenimi snovmi. Npr. kemikalije, odložene v reke in jezera, naredijo le-ta nezdrava za pitje, kopanje (da ne omenjam rib in drugih živih bitij, ki v njih prebivajo). Če v ospredje postavimo uporabo okolja s strani ljudi (ki ne pomeni samo trošenje naravnih virov), potem je opredelitev onesnaženosti pogojena predvsem s tem, kakšno kakovost okolja zahteva njegova uporaba. Kakovost vode v reki, ki naj bi jo vzdrževali, bo tako odvisna od tega, ali naj bi jo uporabljali za pitje ali za ribolov in rekreativne namene, za transport ali kot področje odlaganja odpadkov. Nedvomno je zahtevana čistost reke mnogo večja, če jo uporabljamo kot vir pitne vode kot pa za transport. Kakovost vode za vsako posamezno uporabo je možno znanstveno določiti (čeprav se znanstveniki tudi tu pogosto razhajajo); kakšno raven čistosti oziroma za kakšen namen naj bi se reko uporabljalo, pa je v prvi vrsti politična odločitev.

Onesnaževanje preprečuje uporabo okolja s strani ljudi na različne načine. Zrak postane škodljiv za dihanje, še zlasti za ljudi z dihalnimi obolenji. Voda postane neprimerna za pitje. Ribe živče v onesnaženih morskih in sladkovodnih okoljih niso več primerne za hrano ljudem. Zaradi industrijskega onesnaževanja je npr. v sedemdesetih letih jezero Erie v ZDA skoraj v celoti odmrlo.

Onesnaževanje lahko poškoduje tudi gozdove, kmetijske pridelke, naravne znamenitosti, celo razgledne točke. V osemdesetih letih je bila onesnaženost ozračja okoli Velikega kanjona tolikšna, da je bilo skoraj nemogoče videti na drugi breg.

Oblikovanje ekoloških politik

Vlada izvaja nadzor nad onesnaževanjem okolja prek svojih politik. Trg, ki deluje prek tekmovanja in sistema cen, je nesposoben sam reševati problem onesnaževanja. Po ekonomistični opredelitvi je namreč onesnaževanje eksternalija ali družbeni strošek proizvodnje blaga, ker sta zrak in voda opredeljeni kot prosti ali javni dobrini. Podjetja lahko odlagajo odpadke (onesnaževalce) z majhnimi stroški ali celo brezplačno tako, da jih spuščajo v ozračje ali bližnje vodne eko sisteme. Stroške onesnaženosti v končni fazi preložijo na ramena ljudi (in drugih živih bitij), ki so z onesnaženostjo tako ali drugače prizadeti - dihaajo onesnažen zrak ali uživajo škodljivo vodo. Podjetja nimajo nobenega interesa, da bi počistila za seboj, saj bi jim to zvišalo stroške in posledično tudi cene blaga. Tako lahko prodajajo po nižjih cenah, saj jim ni treba upoštevati stroškov odlaganja odpadkov in tudi potrošniki lahko kupujejo ceneje. Še več, v primeru, da bi morala podjetja investirati v odstranjevanje odpadkov, bi jih to postavilo v izhodiščno slabši položaj nasproti podjetjem, ki jim ni treba skrbeti za njihove odpadke oziroma jim to ne povzroča nobenih (manjše) stroškov. Brez vladne (prisilne) aktivnosti je torej verjetnost, da bi tržni avtomatizem sam pripeljal do kontrole onesnaževanja okolja, zelo majhna.

V sedemdesetih letih se je močno povečalo članstvo, politična vplivnost in tehnično-operativna sposobnost organiziranih ekoloških skupin. Jedro ekološkega

gibanja sestavljajo znane organizacije, kot so društvo za divjino, klub Sierra, nacionalna federacija za divjad, sklad za obrambo okolja in sklad za obrambo naravnih virov. Na levi so jih okrepile še bolj radikalne organizacije, kot npr. Greenpeace in Earth First!, ki se poslužujejo neposrednih akcij, od katerih nekatere spominjajo bolj na operacije komandosov (Scarce, 1990). Na desnici obstaja skupina za ohranitev narave, ki deluje prek trga in kupuje zemljišča, pomembna za ohranitev naravnih virov ter jih tako odstrani iz uporabe v poslovne namene. Omenjene in druge skupine so imele pomembno vlogo v pritisku na kongres, da je sprejel novo ekološko zakonodajo in okrepil obstoječe zakone. Veliko novih ekoloških združenj se je pojavilo med Reaganovim predsednikovanjem, ki je bilo močno zadržano glede kontrole onesnaževanja. Ekološko gibanje je močno vplivalo tudi na javno mnenje v smeri njegovega aktiviranja za sprejem programov varovanja okolja in kontrole onesnaževanja. Ekološka zakonodaja predstavlja stalno polje spopadov med liberalnimi ekološkimi skupinami in njihovimi privrženci (sindikati običajno podprejo kontrolo onesnaževanja) ter interesnimi združenji biznisa in konservativci, ki zagovarjajo čim manj in čim cenejšo kontrolo onesnaževanja. Onesnaževalni standardi pogosto zahtevajo velike investicije v opremo ali tehnologijo in ker velja načelo, da stroške onesnaževanja nosijo tisti, ki onesnažujejo, to predstavlja precejšnjo finančno obremenitev ameriških podjetij. Bushova administracija je izračunala, da je samo zakon o čistem zraku iz leta 1990 povzročil biznisu za okoli 20 milijard dolarjev letnih stroškov (Cohen, 1992). Ob tem ne manjka dokazovanja, da zaščita okolja povečuje poslovne stroške, kar lahko upočasni gospodarsko rast in odpiranje novih delovnih mest.

Ekološko gibanje vedno zahteva najvišje možne ekološke standarde oziroma ustrezno zakonodajo. Biznis, zlasti skupine za gospodarski razvoj, sicer ne zavračajo vse kontrole onesnaževanja, prizadevajo pa si, da je ta čim cenejša in čim ohlapnejša. Dobro vedo, da je to s političnega zornega kota mnogo bolj primerno stališče kot popoln odpor. Sprejeta ekološka zakonodaja je običajno tako kompromis med stališči okoljevarstvenikov in biznisa. Izjema je bil zakon o čistem zraku iz leta 1970, ki je zahteval 90 odstotno zmanjšanje emisije avtomobilskih plinov in močno kontrolo industrijskega onesnaževanja. Pozneje je kongres sprejel še vrsto drugih zakonov, ki kontrolirajo onesnaževanje in skušajo očistiti vode in ozračje npr.: zakon o čisti in o zdravi pitni vodi, zakon o nadzoru strupenih snovi, zakon o preprečevanju onesnaževanja, zakon o nacionalni okoljevarstveni politiki, zakon o ohranitvi in nadomestitvi virov. Posebej izdvojimo zakon o primernem ekološkem odgovoru in obveznosti za plačilo nastale škode, ki ga običajno imenujejo kar super sklad. Iz dohodkov, ki se vanj stekajo iz davkov na podjetja onesnaževalce, se namreč financira čiščenje opuščenih odlagališč nevarnih odpadkov (Vig, Kraft, 1994).

Večino pooblastil za izvajanje ekološke zakonodaje je v rokah agencije za zaščito okolja (EPA).

Agencija za zaščito okolja

Na pobudo predsednika Nixona jo je kongres ustanovil 1970. leta in nanjo so bili preneseni ekološki programi, ki so bili prej razdrobljeni v petih ministrstvih. Gre za neodvisno agencijo - pomeni da je izven katerega koli ministrstva in poroča neposredno predsedniku. Vodjo agencije imenuje predsednik in potrdi senat. Demokrati si prizadevajo razviti agencijo v samostojno ministrstvo, kar naj bi mu povečalo težo tako znotraj države kot tudi na mednarodnem področju, vendar so možnosti za kaj takega v sedanjem okolju, ko prevladuje republikanska retorika o nujnosti majhne vlade in majhnem vladnem trošenju, bolj majhne. Cilj republikancev je zmanjšati število ministrstev, ne pa ustanavljanje novih.

Agencija za zaščito okolja je največja od vseh regulatornih agencij. 1996. leta je imela 18 tisoč zaposlenih v Washingtonu in desetih regionalnih uradih po vsej državi z letnim proračunom okoli 2,6 milijarde dolarjev (O'Connor, Sabato, 1997: 719). Na prvi pogled izgleda to kar zajeten obseg denarja in zaposlenih, vendar če ga primerjamo s širino in številom raziskav, ki jih mora opravljati, pripravljanjem politik in pravil, izvršnimi obveznostmi, ki jih ima, potem vidimo, da v resnici ni tako.

Pogled v zgodovino pokaže, da njej proračun ni rasel tako kot število novih obveznosti, ki jih je agencija dobivala (npr. kontrola odmetavanja medicinskih odpadkov v oceane). Primanjkuje ji denarja in osebja, da bi lahko v celoti uveljavila vsa zakonodajo na okoljevarstvenem področju in za katero ima pooblastila.

Njeno dejavnost lahko razdelimo v tri dele: raziskovanje, predpisovanje standardov in pravil, uveljavljanje obstoječih predpisov oziroma zakonodaje. Agencija mora izvajati obsežno raziskovanje o delovanju različnega onesnaževanja na človeško zdravje in naravno okolje, kajti tako dobi najboljšo osnovo za oblikovanje pravil okoljevarstvenega obnašanja podjetij, ki se nato z zakonodajnim procesom prevede v standarde onesnaževanja obvezne za vse. Npr. zakon o čistem zraku obvezuje agencijo, da določa zgornjo mejo vsebnosti strupenih snovi v ozračju in sicer za ogljikov dioksid, ozon in svinec, ki še omogoča varovanje javnega zdravja. Standardi, ki so določeni v razmerju strupenih delčkov proti milijonu, se nato uporabijo proti potencialnim onesnaževalcem.

Državne agencije za kontrolo onesnaževanja v sodelovanju in pod nadzorom regionalnih uradov agencije za zaščito okolja opravljajo velik del uveljavljanja obstoječih ekoloških predpisov. Pri tem gre za dvostopenjski proces, v katerem agencija ni bila vedno najbolj učinkovita, kar je bilo pogojeno zlasti s prevladujočo politično klimo, ki pa je najprej v veliki meri določala kadrovske in materialne vire agencije. Na prvem nivoju mora agencija prek svojih regionalnih uradov najprej zagotoviti ustrezno delovanje državnih agencij, šele te pa potem v stiku z "neposrednimi uporabniki" uveljavljajo spoštovanje standardov onesnaževanja bodisi s strani podjetij ali posameznikov.

Glede političnega ozračja oziroma podpore delovanja agencije za zaščito okolja ločimo tri obdobja (Portney, 1992: 47-49). Prvo obdobje v sedemdesetih letih je označevalo naraščanje njenega proračuna, povečevanje števila zaposlenih, širjenje njenih zakonskih pooblastil ter obenem velika prizadevanja agencije, da bi čim

bolje uveljavila kontrolne standarde onesnaževanja tako s sredstvi zakonske prisile kot prostovoljnim upoštevanjem. Drugo obdobje (1981-1983) se je ujelo z začetkom Reaganovega predsednikovanja, ki je nasprotoval močni kontroli onesnaževanja. Njegova administracija je tako na vodilne položaje v agenciji imenovala ljudi, ki so bili sovražni ali vsaj brezbržni do njenega poslanstva. Proračun in obseg zaposlenih se je drastično zmanjšal, enako tudi polet v delu agencije.

Tretje obdobje se je začelo 1983. leta in traja do danes. Proračun in osebje se je povrnilo na prejšnjo raven. Dobila je nekaj več pooblastil za uveljavljanje predpisov za varovanje okolja, vendar ob izrecnem upoštevanju "ravnotežja med zaščito okolja in njenimi ekonomski stroški." Republikanska večina v 104. kongresu agenciji ni pretirano zaupala, saj je tako kot drugi regulativni organi uživala sloves, da je prestroga in nepopustljiva v uveljavljanju predpisov. Vseeno pa so prizadevanja republikancev, da bi znižali standarde varovanja okolja popustila, saj so uvideli, da je javno mnenje le premočno usmerjeno v podporo zaščite okolja.

Kot primer problemov pri zaščiti ameriškega okolja si pogledjmo regulacijo odlaganja nevarnih in strupenih odpadkov ter kislega dežja. Obe področji nam nazorno kažeta politike in probleme na področju varovanja okolja.

Nevarni in strupeni odpadki

Nevarne snovi so strupeni, rjaveči, vnetljivi in kemično reaktivni materiali, ki ogrožajo ljudi ali okolje. Strupene snovi so nižja kategorija, ki proizvajajo "škodljive učinke v živih organizmih" (Rosenbaum, 1991: 214).

Večina kemičnih snovi ni škodljivih za ljudi in okolje, nekatere pa so. Ljudi danes skrbijo zlasti kancerogene snovi. Brez dvoma je povečana proizvodnja in uporaba kemičnih materialov v ZDA pomembno zvišala življenjski standard njenih prebivalcev, povzročila pa je tudi nekatere družbene stroške - škodljivo odlaganje kemičnih odpadkov je največji problem. Ne glede na to, ali jih izpustijo v zrak, odložijo pod zemljo, v vodo, celo zažgejo, kemični odpadki še vedno ostajajo grožnja okolju in zdravju ljudi.

Zvezna politika kontrole nevarnih odpadkov je razvila tri pristope.

Zakon o nadzoru strupenih snovi iz leta 1976 poudarja preprečevalni vidik. Zakon namreč uravnava proizvodnjo in razdelitev strupenih snovi z namenom registriranja in identificiranja teh snovi, ki jim je treba preprečiti vstop v okolje. Agencija lahko trajno prepove proizvodnjo določene kemikalije, za katero oceni, "da bo pomenila nerazumno tveganje za zdravo okolje."

Drugi pristop ponazarja zakon o ohranitvi in nadomestitvi virov iz 1976. leta. Le-ta naj bi skušal zagotavljati varno odlaganje nevarnih snovi, ki se jih proizvaja. Agencija za zaščito okolja je pooblaščen za postavitev kriterijev varnega odlaganja odpadkov in določitev nevarnih odpadkov. Obenem je dolžna oblikovati

“manifestni sistem”, utemeljen na dokumentih, ki omogočajo zasledovanje nevarnih odpadkov od njihovega nastanka pa vse do končnega varnega odlagališča.

Takšna “od zibelke do groba” regulacija je imela namen preprečiti “opolnočno odmetavanje” in drugo nevarno skladiščenje odpadkov.

Tretji vidik pa uteleša že omenjeni zakon o primernem ekološkem odgovoru in obveznosti za plačilo nastale škode oziroma super sklad iz leta 1980. Njegov namen je zagotoviti denar za čiščenje opuščenih odlagališč odpadkov, ki jih je na desettisoče po ameriškem ozemlju. Agencija je morala sestaviti nacionalni prioriteten seznam odlagališč nevarnih odpadkov, ki bi jih bilo treba nujno sanirati. V primerih, da agencija ne more ugotoviti, kdo je odlagal nevarne odpadke, mora stroške saniranja nositi sama. Obenem so ustanovili sklad za odgovor na nevarne snovi (super sklad), ki dobiva denar predvsem od davkov na naftno in kemično industrijo in je namenjen čiščenju opuščenih odlagališč nevarnih odpadkov. Kasnejši amandmani na zakon so povečali sredstva sklada na 15 milijard dolarjev.

Kakšni so rezultati njegovega delovanja? Predvsem je do njih prihajalo zelo počasi, saj je bilo treba razrešiti številne probleme, vezane na določitev finančne odgovornosti korporacij, ki so odlagale nevarne odpadke - kar je pogosto zahtevalo dolgotrajna pogajanja; odločitve o tem, koliko in kako očistiti posamezno odlagališče; izpeljavo samega čiščenja. Do 1994. leta so očistili 56 odlagališč, na 168 so delo končevali. Ob tem pa je treba dodati, da se le na manjšem številu od skupaj 1345 odlagališč na prioriteten seznamu še niso lotili nobenih ukrepov (O'Connor, Sabato, 1997: 721).

Kisli dež

Kisli dež je stranski produkt potrošnje fosilnih goriv, zlasti premoga z visoko vsebnostjo žvepla (Bryner, 1993: 68). Do kislega dežja oziroma odlaganja kislih snovi pride, ko se žveplov in dušikovi oksidi vežejo na vodne hlape v ozračju in kasneje padejo na tla kot dež, sneg, megla ali delčki. Kislost padavin lahko škodi tako ribam kot rastlinam. Ribe npr. ne morejo preživeti v jezerih z visoko kislostjo.

Kisli dež ni v ZDA postal ekološki problem vse do zgodnjih osemdesetih let. 1970. leta, ko so sprejeli zakon o čistem zraku, kisli dež še ni bil reguliran. K zakasnitvi njegovega problematiziranja so veliko prispevali visoki dimniki termoelektrarn na premog (od 70 do skoraj 300 m) v srednje zahodnem delu ZDA. Zaradi svoje višine so odlagali žveplene in dušikove okside visoko v ozračje, kar je izboljšalo kakovost lokalnega ozračja in omogočilo izpolnjevanje predpisanih standardov v zakonu o čistem zraku. Visoki dimniki pa so imeli za posledico povečano verjetnost, da nevarni odpadki padejo na tla stran od kraja, kjer so jih poslali v ozračje in sicer v smeri glavnih vetrov. Tako žvepleni in dušikovi oksidi iz termoelektrarn na ameriškem srednjem vzhodu padejo kot kisli dež na severovzhodu ZDA in v vzhodni Kanadi.

Reaganova administracija se je postavila na stališče, da regulacija kislih padavin zahteva več raziskav, ki bi osvetlile njihove vzroke in posledice. Odveč je povedati, da so zlasti podjetja za proizvodnjo električnih aparatov, premogovniki in številna z njimi povezana podjetja podprla takšno mnenje.

Postopoma pa so dokazi o nevarnosti kislega dežja postajali vse obsežnejši in nekaj je bilo treba storiti. 1989. leta je George Bush, ki je dejal, da hoče biti "ekološki predsednik", predlagal amandma k zakonu o čistem zraku, ki je vključeval aktivnosti glede kislega dežja. Amandma iz 1990. leta je zahteval zlasti bistveno zmanjšanje emisije žveplovega dioksida, glavne sestavine kislih padavin, ki je nastajala kot rezultat zgorevanja premoga v termoelektrarnah. Zakon je uvedel zgornjo mejo količine strupenih snovi, ki jo je vsaka od 110 termoelektrarn, naštetih v amandmanu, lahko izpustila v ozračje. Z začetkom 1995. leta je lahko termoelektrarna izločila eno tono žveplovega dioksida, leta 2000 naj bi se dovoljena količina še zmanjšala.

Če termoelektrarni uspe zmanjšati emisijo tako, da kuri manj žveplen premog, namesti dimniške filtre ali uporabi kakšno drugo metodo zmanjšanja onesnaževanja, lahko tak "prihranek" prihrani za naprej ali proda drugi termoelektrarni. Tista pa, ki prekorači zgornjo mejo in ne uspe pridobiti "prihrankov" kake druge termoelektrarne, pa mora plačati visoko odškodnino. Odbor za trgovino v Chicagu, velika blagovna borza, je dobila pooblastilo agencije, da trguje s "prihranki" termoelektrarn v emisiji žveplovega dioksida. Takšno reševanje problema so predlagali ekonomisti, ki so zatrjevali, da bo trg za "prihranke" termoelektrarn bolj učinkovit v regulaciji onesnaževanja kot pa klasična uporaba okoljevarstvenih standardov in zakonske regulacije (Regens, Rycroft, 1988: 45-47). Po njihovem naj bi gospodarske spodbude dale korporacijam pozitivno motivacijo ("korenček") - zasledovanje lastnih profitnih interesov, da zmanjšajo izločanje onesnaževanja.

Obsežnejše analitične ocene takšnega ekonomističnega omejevanja kislih padavin še ni in lahko je to novi, ustrežnejši pristop na ekološkem, pa tudi drugih področjih.

Ekološka politika nove ameriške administracije

Kaj lahko na ekološkem področju pričakujemo od nove administracije Georga W. Busha?

Brez najmanjšega dvoma lahko hitro odgovorimo - velike korake nazaj. In to tako na škodo državljanov kot okolja samega. Edina ovira, ki lahko zaustavi izrazito "kavbojsko intelektualnega" predsednika, je velika razcepljenost kongresa na republikanski in demokratski pol.

Sicer pa bo novi predsednik, ki po svoji ekonomski konservativnosti že na začetku močno presega celo Ronalda Reagana (poudarjanje absolutnega trga kot edinega zveličavnega razsodnika, znižanja davkov bogatašem, slepo zagovarjanje interesov velikega kapitala), storil vse, da povrne usluge, ki mu jih je med volilno kampanjo serviral ameriški biznis. Bush je namreč od velikih podjetij in premožnih posameznikov prejel kar 100 milijonov dolarjev strankarskih prispevkov, kar ni uspelo še nobenemu predsedniškemu kandidatu pred njim.

Teoretično je Bush svoje služenje interesom velikega kapitala in biznisa nasploh zavil v celofanski ovoj "svobode trga" in "nujnega umikanja države". Praktično pa to pomeni uničevanje vsega, kar lahko zmanjšuje profite podjetij in

dohodke bogatašev - tako na področju varstva potrošnikov, pravic zaposlenih na delovnem, socialnem in drugih področjih socialnega varstva nasploh, pa seveda tudi okoljevarstvenih standardov tako v svetovnem merilu kot tudi v domačem okolju. ZDA se je takoj umaknila iz kiotskega okoljskega sporazuma. Busheva administracija je takoj omilila vrsto predpisov o varstvu okolja za naftne mogotce (tako predsednik kot podpredsednik sta bila dolga leta na naftnih plačilnih listah), ki lahko še naprej spuščajo v ozračje toliko ogljikovega monoksida kot doslej. Sprostila je uredbo o vrednosti arzena v pitni vodi, ker je tako želel močan rudarski lobi.

In to je šele začetek ...

LITERATURA

- Beck, Nathaniel (1987): Elections and the Fed: Is There a Political Monetary Cycle?" *American Journal of Political Science*, 31, February.
- Benenson, Bob (1995): GOP Sets the 104 Congress on New Regulatory Course, *Congressional Quarterly Weekly Report* 53, June 17.
- Bok, Derek (1996): *The State of the Nation*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Bryner, Gary C. (1993): *Blue Skies, Green Politics: The Clean Air Act of 1990*, CQ Press, Washington D.C.
- Buchanan, James and Tullock, Gordon (1975): Polluters, Profits and Political Responses: Direct Control Versus Taxes, *American Economic Review*, 65.
- Cohen, Linda R. and Noll, Roger C. (1991): *The Technology Pork Barrel*, Brookings Institution, Washington, D.C.
- Cohen, Richard E. (1992): *Washington at Work: Back Rooms and Clear Air*, Macmillan, New York.
- Dye, Thomas R. (1995): *Who's Running America: The Clinton Years*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Economic Report of the President (1997): U. S. Government Printing Office, Washington, D.C.
- Edwards III, George C., Wattenberg, Martin P. and Lineberry, Roberth (1998): *Government in America*, Longman, New York.
- Eisner, Marc Allen (1991): *Antitrust and the Triumph of Economics: Institutions, Expertise and Policy Change*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Ferfila, Bogomil (1998): *Sodobni svet*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Ferguson, Thomas and Rogers, Joel (1986): *Right Turn: The Decline of the Democrats and the Future of American Politics*, Farrar, Straus & Giroux, New York.
- Gilder, George (1981): *Wealth and Poverty*, Basic Books, New York.
- Gimpel, James G. (1996): *Filling Out the Contract: The First 100 days*, Allyn and Bacon, Needham Heights, MA.
- Greenberg, Edward S. (1985): *Capitalism and the American Political Ideal*, Sharpe, Armonk, N.Y.
- Grieder, William (1987): *Secrets of the Temple: How the Federal Reserve Runs the Country*, Simon & Schuster, New York.
- Harris, Richard and Milkis, Sidney (1988): *The Politics of Regulatory Change*, Oxford University Press, New York.
- Harris, Richard and Milkis, Sidney (1989): *The Politics of Regulatory Change*, Oxford University Press, New York.

- Hibbs, Douglas (1977): *Political Parties and Macroeconomic Policy*, American Political Science Review, 71, December.
- Kiewiet, Roderick D. (1983): *Macroeconomics and Micropolitics: The Electoral Effects of Economic Issues*, University of Chicago Press, Chicago.
- Krugman, Paul (1994): *Peddling Prosperity: Economic Sense and Nonsense in the Age of Diminished Expectations*, Norton, New York.
- Kuttner, Robert (1997): *Everything for Sale: The Virtues and Limits of Markets*, Knopf, New York.
- Lave, L. (1981): *The Strategy of Social Regulation*, Brookings Institution, Washington D.C.
- Lipset, Seymour Martin and Schneider, William, 1983, *The Confidence Gap: Business, Labor, and Government in the Public Mind*, Free Press, New York.
- Lowi, Theodore J. (1979): *The End of Liberalism*, Norton, New York.
- O'Connor, James (1973): *The Fiscal Crisis of the State*, St. Martin's, New York.
- O'Connor, Karen and Sabato, Larry J. (1997): *American Government*, Allyn and Bacon, Needham Heights, MA.
- Peters, Guy B. (1996): *American Public Policy: Promise and Performance*, 4th ed., Chatham House, Chatman N.J.
- Phillips, Kevin P. (1990): *The Politics of Rich and Poor: Wealth and the American Electorate in the Reagan Aftermath*, Random House, New York.
- Piven, Frances Fox and Cloward, Richard A. (1979): *Poor People's Movements*, Vintage Books, New York.
- Portney, Kent E. (1992): *Controversial Issues in Environmental Policy: Science vs. Economics vs. Politics*, Sage Publications, Newbury Park, CA.
- Regens, James L. and Rycroft, Robert W. (1988): *The Acid Rain Controversy*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Reich, Robert B. (1983): *The Next American Frontier*, Penguin Books, New York.
- Rosenbaum, Walter A. (1991): *Environmental Politics and Policy*, CQ Press, Washington D.C.
- Scarce, Rick (1990, 1990): *Eco-Warriors: Understanding the Radical Environmental Movement*, Noble Press, Chicago.
- Schultze, Charles L. (1992): *Memos to the President: A Guide Through Macroeconomic for the Busy Policymaker*, Brookings Institution, Washington, D.C.
- Stein, Herbert (1994): *Presidential Economics*, 3rd ed., American Enterprise Institute, Washington, D.C.
- Stigler, George J. (1971): *The Theory of Economic Regulation*, Bell Journal, 2, Spring.
- The Economic and Budget Outlook: An Update* (1999): Congressional Budget Office, July 1.
- Tufte, Edward R. (1978): *Political Control of the Economy*, Princeton University Press, Princeton, N.Y.
- Tufte, Edward (1978): *Political Control of the Economy*, Princeton University Press, Princeton N.J.
- Vig, Norman J. and Kraft, Michael E. (1994): *Environmental Policy in the 1990s*, CQ Press, Washington D.C.
- Vogel, David (1989): *Fluctuating Fortunes: The Political Power of Business in the United States*, Basic Books, New York.
- Weidenbaum, Murray L. (1990): *Business, Government and the Public*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N. J.
- Weinstein, James (1968): *The Corporate Ideal in the Liberal State*, Beacon Press, Boston.

ORGANIZIRANOST IN UČINKOVITOST OBČINSKE UPRAVE PRIMER MESTA LJUBLJANA

Povzetek. *Da bi se tudi občinska uprava lahko odzivala in poslovala v skladu s pričakovanji občanov, v skladu s spoznanji in tehnikami sodobnega menedžmenta in ne zaprto in samozadostno, temveč odprto, hitro in učinkovito, jo je potrebno neprestano posodablјati, prenavljati ter reorganizirati. Ta proces je v slovenskih občinah šele na začetku poti, saj do nedavnega v slovenskem sistemu lokalne samouprave nismo poznali pravega pojma lastnine, kar je bil tudi glavni problem, zaradi katerega ni bilo nikakršnih možnosti uvajanja delovanja trga in funkcij sodobnega menedžmenta v javno upravo. Ne glede na vedno prisotne težave je ob danih možnostih nujno razmišljati predvsem naprej. Občinske (mestne) uprave se morajo zavedati nujnosti sprememb, se nanje pripraviti, razčleniti lastno organiziranost in določiti nujne ukrepe za posodobitev uprave ter pripraviti program za svoj nadaljnji razvoj kot tudi nadaljnji razvoj sistema lokalne samouprave. S tega vidika je namen pričujočega prispevka predvsem evaluacija nove sheme organiziranosti, ki jo je na predlog županje in Mestne uprave Mestne občine Ljubljana (MOL) sredi leta 2000 sprejel Mestni svet MOL. Avtorja sta se osredotočila predvsem na cilje, ki bi jih morala doseči reforma občinskih, še zlasti pa mestnih uprav v slovenskih občinah in ob tem izpostavila primer najboljše slovenske občinske uprave - Mestne uprave MOL.*

Ključne besede: *javna uprava, lokalna samouprava, občinska uprava, mestna občina, učinkovitost mestne uprave.*

Uvod

Od uvedbe sistema lokalne samouprave naprej se v občinah - še posebej velikih mestnih občinah - čuti potreba po strokovnjakih, ki imajo občutek za poslovnost - menedžerjih, ki zmorejo na svojih področjih izpeljati posamezne naloge občinske uprave uspešno ob čim manjših stroških. Prav tako je za zaposlene v

* Dr. Marjan Brezovšek, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede.

Mag. Miro Haček, asistent in mladi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede.

občinski upravi nujno dobro poznavanje sodobnih informacijskih sistemov. Očitno je, da prihaja čas, ko še posebej velike mestne občine brez dobrih menedžerjev, usposobljenih za vodenje javnega menedžmenta, ne bodo sposobne slediti izzivom časa. Kaže se nujnost vključevanja zasebnih korporacij v javni sektor, nujnost poenotenja javnega sektorja. Da bi občine in njihove občinske uprave lahko uspešno začrtale svoj razvoj in določile v zvezi s tem konkretne dejavnosti na posameznih področjih, je nujno, da pripravijo in sprejmejo v ustreznih organih dolgoročni razvojni projekt. Z njim bi bile dane smernice za nadaljnji razvoj občine. Pri tem morajo občinske uprave uresničevati predvsem naslednje cilje (Prašnikar, 2000: 241-242):

- boljšo in učinkovitejšo organiziranost dela;
- ekonomično porabo finančnih sredstev ter večjo intenzivnost pri njihovem pridobivanju;
- motivirane in zadovoljne uslužbenice;
- usmerjenost k uporabniku - občanu;
- tekmovalnost - razvoj konkurence med izvajalci javnih storitev;
- boljšo kakovost dela, uspešnost in strokovnost občinske uprave, uvajanje standardov kakovosti;
- izboljšanje javne preglednosti dela;
- informatizacijo upravnih opravil (elektronsko poslovanje uprave);
- učinkovito skupno reševanje zadev širših pristojnosti;
- izgradnja pozitivne podobe občine v javnosti ter
- učinkovito sodelovanje s krajevnimi oz. četrtnimi skupnostmi ter dislociranimi enotami občinske uprave.

Eden najtežje dosegljivih in uresničljivih ciljev je gotovo boljša in učinkovitejša organiziranost dela občinske uprave. Prvi korak je opravljena analiza obstoječe organiziranosti. V skladu z rezultati te analize se določijo cilji in dejavnosti, ki jih želi občinska uprava z reorganizacijo sploh doseči. Ker je vsaka občinska uprava organizacija zase, je nemogoče pripraviti splošen predlog za odlično organizirano upravo. Ta se lahko oblikuje le znotraj sistema samega in je odvisna predvsem od števila prebivalcev, za katere ta uprava deluje, števila zaposlenih v občinski upravi, posebnostmi v prostoru, kjer občinska uprava deluje, itd. Boljšo organiziranost dela lahko dosežemo na različne načine, do najboljših rezultatov pa pridemo s postopnim uvajanjem in kombinacijo več različnih vsebinskih sprememb, za katere smo se odločili po opravljeni analizi.

Splošno gledano občinska uprava ni neposredno primerljiva z drugimi vrstami uprave. Občinska uprava je namreč javno telo, katerega namen so različne storitve občanom in občankam, in sicer na področjih javne varnosti, socialne varnosti, gradnje cest in druge komunalne infrastrukture, izobraževanja, kulture. Značilen je tudi relativno velik vpliv politike na delo občinske uprave, saj se z volitvami redno zamenjuje vodstvo občinske uprave (župan kot predstojnik občinske uprave). Občinska uprava tako deluje v stalno spreminjajočem se političnem okolju. Prav zato potrebujemo fleksibilno organizirano občinsko upravo. Pristojnosti in odgovornosti vseh dejavnikov v občinski upravi morajo biti javno določene, čeprav je slovenska zakonodaja (žal) še vedno relativno nejasna. Če pristojnosti,

odgovornosti in naloge niso jasno opredeljene, se znajde uprava v nejasnih okoliščinah, lahko prihaja do spornih situacij, predvsem pa do nejasnosti pri odgovornostih.

Sedanji sistem skorajda ne omogoča spodbude uspešnih in dobrih upravnih delavcev¹, zato je za doseg tega pomembnega cilja potreben drugačen pristop. Delavcem je potrebno ponuditi možnosti različnega izobraževanja in usposabljanja na vseh mogočih področjih. Omogočiti jim je potrebno tudi čim bolj odprt dostop do informacij, predvsem tistih, ki so vezane na vsakdanje delo uprave. Zaupanje in zadovoljstvo delavcev je mogoče doseči predvsem s korektnim in spoštljivim odnosom do vsakega sodelavca, z jasnim določanjem nalog, z omogočanjem samostojnosti pri delu, delegiranjem in pooblaščenjem nalog itd. Najpomembnejši strateški vir za izboljšanje občinskih storitev je gotovo kadrovska politika. Četudi ima občinska uprava na voljo dovolj finančnih virov za financiranje potreb ožjega ali širšega področja mesta in ob tem nima dovolj visoko kvalificiranih kadrov, bo rezultat pomanjkljiv.

Primarni uporabnik storitev občinske uprave je občan; občan je tisti, ki mora biti s storitvijo najbolj zadovoljen. Zahteve po kakovostnih, hitrih in strokovnih storitvah so namreč vse večje. Zato je vredno razmisliti tudi o tem, na kakšen način se je mogoče najbolj približati občanu. Včasih so namreč pomembni tudi relativno majhni koraki, še posebej če so odmevni in občanu prijazni. Eden takih korakov so uradne ure v sprejemnih pisarnah, ki se morajo - in se relativno preprosto tudi lahko - prilagajati potrebam občanov. Težiti je potrebno k organiziranosti, pri kateri lahko v teh pisarnah občan vsak dan dobi vse potrebne informacije in usmeritve v zvezi s predvidenimi postopki. Občanom bo potrebno sčasoma zagotoviti tudi možnost, da kar od doma po računalniku opravijo določena dejanja in dobijo nekatere informacije in storitve (elektronsko poslovanje). Gotovo pa je mogoče že danes na vsako prošnjo, vlogo ali pritožbo občana relativno hitro odgovoriti. Z nadzorom prispelih vlog v sprejemno pisarno in z natančnimi določitvami odgovornih oseb za posamezna področja je mogoče vsakemu občanu zagotoviti, da v najkrajšem možnem času dobi odgovor. Tudi če je v odgovoru navedeno, da npr. občina za rešitev tega vprašanja ni pristojna ali pa se navedejo razlogi, zakaj bo postopek dolgotrajen, se s tem, ko se občanu hitro odgovori, kaže tudi odnos občinske uprave do vsakega uporabnika njenih storitev.

Ravno v te namene potekajo v nekaterih slovenskih občinah projekti uvajanja standardov kakovosti v občinske (mestne) uprave, ki bodo pripomogli k temu, da bo vsak občan vedel, kaj in v kolikšnem času mu je uprava pripravljena in sposobna ponuditi. Izdati bi bilo mogoče tudi nekakšen "(spletni) vodnik" za občane, v katerem bi bile natančno navedene vse podrobnosti o vseh storitvah uprave. Seveda kakovost ni le naloga župana ali direktorja občinske uprave, je naloga vseh zaposlenih v njej, na vseh ravneh in strukturah. Je pa res, da je le z neomajno podporo vodstva in ob intenzivnem izobraževanju vseh zaposlenih v občinski upravi projektu mogoče zagotoviti uspeh.

¹ To področje - in tudi področje plačnega sistema javnih uslužbencev - bo predvidoma uredil šele Zakon o javnih uslužbencih, ki se trenutno nahaja pred drugo obravnavo v Državnem zboru RS.

V prvi fazi je ob uvajanju projekta kakovosti nujno pripraviti analizo stanja, natančno opredeliti pristojnosti občine, določiti načine zagotavljanja potreb občanov in na podlagi tega cilje, ki jih želimo s projektom doseči. Med temeljnimi cilji takšnega projekta so gotovo tudi izboljšanje storitev s pomočjo visoko strokovnega, korektnega in profesionalnega dela in odnosa do strank - občanov, izboljšanje delovnih razmer zaposlenih v občinski upravi, izobraževanje zaposlenih za delo v sodobni upravi ter učinkovitejše in hitreje reševanje zadev. Pot do pridobitve certifikata kakovosti je dolga in naporna, saj je večji del sodelujočih v projektu ob svojih vsakdanjih nalogah še dodatno obremenjen s pripravo dokumentacije za izvedbo projekta, še posebej pa je obremenjeno vodstvo projekta. Med razlogi za uvedbo sistema kakovosti pa gotovo ni formalna pridobitev certifikata. Pri uvajanju sistema kakovosti v občinsko upravo so zlasti pomembni (Wohinz in Gyorkos, 1996: 53-59):

- preglednost postopkov, red, sistematičnost, obvladovanje procesov, strokovnost dela, nadzor;
- s kakovostnim delom dosegamo uspešno samouresničitev, osebnostni razvoj, sistem spodbud za hitro delovanje, hitreje napredovanje posameznikov, večje reference v okolju, preglednost in soodvisnost med kakovostjo, delom, kariero in napredovanjem - ob tem pa je seveda potreben tudi ustrezen zakon (že omenjeni Zakon o javnih uslužbencih), ki bi tak sistem sploh omogočil;
- z opredeljenimi postopki svojega dela so uslužbenci zaščiteni pred političnimi vplivi, vedo za svoje pristojnosti in lahko za svojimi dejanji stojijo z vso odgovornostjo;
- sprejet poslovnik kakovosti omogoča, da uslužbenci obvladujejo procese, ki jih izvajajo;
- vsak uslužbenec sprejme splošna načela za delo v občinski upravi, s čimer se zaveže, da bo dobro, strokovno in korektno delal, da bo prispeval k dobrim medsebojnim odnosom in odnosom do občanov.

Zakonodaja o mestni občini v sistemu lokalne samouprave

V Republiki Sloveniji je po ustavi zagotovljena lokalna samouprava. Občina je bila z uvedbo lokalne samouprave zamišljena kot temeljna enota lokalne samouprave, v kateri lokalno prebivalstvo odloča o zadevah lokalnega pomena oziroma o stvareh, ki zadevajo samo prebivalce lokalne skupnosti. Občina se v skladu z tretjim odstavkom 139.člena Ustave RS določi z zakonom po poprejš opravljenem referendumu. Ustava RS v 140.členi dopušča tudi možnost, da se prenesejo nekatere državne naloge na občino ob predhodnem soglasju občine in ob zagotovitvi ustreznih finančnih sredstev za izvajanje prenesenih nalog. Posebno pomemben za mestne občine kot je Ljubljanska je 141.člen Ustave RS, ki pravi, da mesto lahko pridobi status mestne občine po postopku in ob pogojih, ki jih določa zakon. Mestna občina opravlja kot lastne tudi z zakonom določene naloge iz državne pristojnosti, ki se nanašajo na razvoj mest. Ta člen Ustave RS daje večje pristojnosti mestnim občinam pri vsestranskem razvoju mest (gospodarskem, kulturnem itd.) v razliko od navadnih občin, ki teh pristojnosti po Ustavi RS nimajo. Pomemben

faktor uspešnega funkcioniranja občine so tudi dohodki občine, zato Ustava RS v svojem 142.členu opredeljuje dohodke občine ter zagotavlja dodatna finančna sredstva s strani države za normalno delovanje gospodarsko slabše razvitih občin.

Z vidika razvojnih možnosti Ljubljane je pomembno poudariti tudi 10.člen Ustave RS, ki pravi, da je glavno mesto Republike Slovenije Ljubljana. S tem je Ljubljana dobila tudi poseben položaj nasproti ostalim občinam v Sloveniji, saj je postala najpomembnejše politično in gospodarsko središče v Sloveniji, žal pa je pri tej dokaj splošni ustavni formulaciji tudi ostalo.

Vzroke in pogoje za ustanovitev mestne občine navaja 16.člen Zakona o lokalni samoupravi. Zakon opredeljuje mestno občino kot gosto in strnjeno naselje ali več povezanih naselij, povezanih v enoten prostorski organizem in mestno okolico, ki jo povezuje dnevna migracija prebivalstva. Zakon v tretjem odstavku omenjenega člena določa pogoje za ustanovitev mestne občine². Zadnja novela zakona (Uradni list RS 74/98) prinaša večje pristojnosti pri opravljanju nalog mestne občine. Tako spremenjen 22.člen pravi, da mestna občina na podlagi in v skladu z zakoni, ki urejajo posamezna področja, kot svoje naloge opravlja še z zakonom določene naloge iz državne pristojnosti, ki se nanašajo na razvoj mest. V tem okviru mestna občina zlasti:

- ureja javni primestni promet;
- ureja obratovalni čas gostinskih lokalov na svojem področju;
- izvaja naloge na področju posegov v prostor in graditve objektov na svojem področju;
- zagotavlja javno mrežo gimnazij, srednjih, poklicnih in višjih šol na svojem območju;
- zagotavlja javno zdravstveno službo na sekundarni ravni na svojem območju.

Mestna občina mora poleg kriterijev za ustanovitev navadne občine izpolnjevati še kriterije za ustanovitev mestne občine, ki jih predvideva zakon. Mestna občina ima nedvomno večje pristojnosti kot navadna občina, s tem pa tudi več vzvodov, da uredi določene zadeve, ki so sicer v navadnih občinah v pristojnosti države. 142.člen Ustave RS določa, da se občina financira iz lastnih virov, gospodarsko slabše razvitim občinam pa zagotavlja dodatna sredstva država. Podrobneje določata financiranje občine tudi Zakon o lokalni samoupravi in Zakon o financiranju občin. Tako se lahko mestna občina financira iz naslednjih virov³: dohodkov od premoženja občine; davkov in participacije; finančne izravnave; zadolževanja ter iz dodatnih sredstev. Med lastne vire občine spadajo davki in druge dajatve ter dohodki od premoženja občine.

² Med glavnimi pogoji, ki jih mora izpolnjevati mestna občina so 20.000 prebivalcev in 15.000 delovnih mest ter še obstoječe poklicne in srednje šole, bolnišnica, telekomunikacijska središča, univerzitetne in specialistične knjižnice, kulturne dejavnosti, lokalne RTV postaje in tisk itd.

³ Daleč najpomembnejši vir financiranja slovenskih občin je 35-odstotni delež, ki ga občine prejmejo od dohodnine. Na drugem mestu po pomembnosti je nadomestilo od uporabe stavbnega zemljišča, ki je še posebej pomemben prispevek v mestnih občinah (o tem več v: Haček, Miro (1999): *Financiranje lokalne samouprave*. Revija Denar, let.9 (št. 15):12-15).

Območje Mestne občine Ljubljana je notranje členjeno na 95 krajevnih skupnosti, ki pa so glede na sedanjo zakonodajo v procesu preoblikovanja v četrtne skupnosti. MOL po svojih organih samostojno ureja in opravlja naslednje naloge:

a) na področju normativnega urejanja sprejema statut, odloke in druge akte MOL; sprejema proračun in zaključni račun MOL; sprejema prostorske plane, prostorske izvedbene akte in druge plane razvoja MOL; skrbi za varstvo okolja; ureja delovanje mestne uprave; sestavlja premoženjsko bilanco, s katero izkazuje vrednost svojega premoženja; ureja in določa način in pogoje upravljanja s premoženjem MOL; določa in ureja način in pogoje za oddajo in najem premoženja MOL; ureja upravljanje z energetskimi in komunalnimi objekti ter drugimi infrastrukturnimi objekti; ureja javne službe ter javni red MOL; ureja ulice, javne ceste, javne poti, rekreacijske in druge javne površine; predpisuje lokalne davke in druge dajatve; itd.;

b) pospešuje službe socialnega skrbstva, predšolske vzgoje in varstva otrok ter službe za socialno ogrožene, invalide ter ostarele; vzgojno, izobraževalno, raziskovalno, kulturno, turistično, informacijsko ter društveno dejavnost; gospodarski razvoj MOL; športno in rekreacijsko dejavnost;

c) upravlja mestno premoženje; javna podjetja, javne zavode ter druge organizacije, katerih ustanovitelj je MOL; javne površine in javno dobro; lokalne ceste in javne poti;

d) s svojimi sredstvi zagotavlja delovanje lokalnih javnih služb; zagotavlja varstvo okolja; gradi in vzdržuje vodovodne in energetske komunalne objekte in naprave; gradi in vzdržuje mestne ulice, lokalne javne ceste, gozdne ceste, javne poti in druge javne površine; gradi stanovanja za socialno ogrožene in neprofitna stanovanja; zagotavlja subvencije in tekoče prenose v gospodarske javne službe (komunalna, cestna in stanovanjska dejavnost, gospodarjenje s prostorom in druge dejavnosti); zagotavlja izvajanje dejavnosti na področju osnovnega izobraževanja, predšolske vzgoje, socialnega in zdravstvenega varstva, raziskovalne dejavnosti, kulture in športa itd.

Organi mestne občine Ljubljana

Zakon o lokalni samoupravi v 29.členu določa, da je občinski svet najvišji organ odločanja o vseh zadevah v okviru pravic in dolžnosti občine. Tako se glasi tudi 25. člen statuta mesta Ljubljana, ki določa, da je mestni svet najvišji organ odločanja v občini. Mestni svet je nosilec celotnega odločanja iz pristojnosti občine in odloča neposredno o vseh najpomembnejših zadevah mesta. Mestni svet med drugim sprejema statut, odloke in druge akte MOL, prostorske plane, prostorske izvedbene akte in druge plane razvoja MOL, na predlog župana sprejema mestni proračun in zaključni račun, na predlog župana določa organizacijo in delovno področje mestne uprave in strokovne službe mestnega sveta itd⁴. V skladu z novelo

⁴ Glej 26. člen Statuta mesta Ljubljane.

zakona o lokalni samoupravi pa mestni svet nima več možnosti imenovati sekretarja sveta. Strokovno in administrativno delo za mestni svet opravlja mestna uprava. Statut mesta Ljubljana v svojem 25. členu določa, da ima mestni svet mesta Ljubljana 45 članov⁵. Mestni svet se voli na podlagi splošne in enake volilne pravice z neposrednim in tajnim glasovanjem. Volilno pravico imajo vsi državljani, ki imajo stalno prebivališče v mestni občini Ljubljana, uporablja pa se proporcionalni volilni sistem. Člani mestnega sveta opravljajo svojo funkcijo nepoklicno, kar je izrecno določeno s šesto novelo zakona o lokalni samoupravi. Mandatna doba člana mestnega sveta traja štiri leta in se začne s potekom mandatne dobe prejšnjih članov sveta, traja pa do prve seje novoizvoljenega sveta. Funkcija člana mestnega sveta ni združljiva s funkcijo župana, podžupana in člana nadzornega sveta, kot tudi ne z delom v občinski upravi. Mestni svet se sestaja na sejah, ki jih sklicuje in vodi župan mesta na lastno pobudo, sklicati pa jih mora tudi na zahtevo nadzornega odbora ali najmanj četrtnine članov mestnega sveta. Mestni svet ima svoj poslovnik, s katerim podrobneje ureja organizacijo, način dela mestnega sveta in postopek odločanja. Mestni svet sprejema poslovnik z dvotretjinsko večino navzočih članov sveta. Statut MOL določa tudi ustanovitev mestnih komisij in odborov, ki v okviru svojega delovnega področja v skladu s statutom in poslovnikom mestnega sveta obravnavajo zadeve iz pristojnosti mestnega sveta in dajejo mestnemu svetu mnenja in predloge. Delovna telesa lahko predlagajo mestnemu svetu (tako kot vsak posamezni član mestnega sveta) v sprejem odloke in druge akte iz njegove pristojnosti, razen proračuna in zaključnega računa ter drugih aktov, ki so v predlagateljski pristojnosti župana. Na podlagi statuta ima ljubljanski mestni svet ustanovljenih 5 stalnih komisij, 15 odborov in 9 pododborov. Komisije so vezane na delo mestnega sveta, njihovo ustanovitev pa ureja 33. člen statuta mestne občine, ki pravi, da ima mestni svet naslednje stalne komisije: komisijo za mandatna vprašanja, volitve in imenovanja; statutarno-pravno komisijo; komisijo za vloge in pritožbe; komisijo za medobčinsko, medmestno in mednarodno dejavnost ter komisijo za priznanja. Z vidika mestne uprave so precej bolj pomembni mestni odbori, ki so po 34. členu statuta mestne občine vezani na organizacijo mestne uprave in pokrivajo delovna področja organov mestne uprave⁶.

Župan(ja) v mestni občini Ljubljana ima precej drugačno vlogo in položaj kot župani tako v navadnih podeželskih občinah kot tudi v drugih mestnih občinah po Sloveniji. K temu nesporno prispeva dejstvo, da je Ljubljana glavno mesto države ter tudi gospodarsko in politično središče, ne gre pa zanemariti tudi dejstva, da je Ljubljana daleč najštevilčnejše mesto v državi. Zaradi naštetega se vloga in položaj ljubljanskega župana močno razlikuje od ostalih mestnih občin, zato statut mestne občine pravi, da se ta funkcija opravlja izključno poklicno oziroma profesionalno. MOL namreč opravlja tudi nekatere naloge iz državne pristojnosti. Vloga župana

⁵ Število članov občinskega (mestnega) sveta določa tudi drugi odstavek 116. člena zakona o lokalnih volitvah, ki pravi, da je število članov občinskega (mestnega) sveta v občinah s prek 100.000 prebivalci od 36 do največ 45.

⁶ Med drugimi ima MOL naslednje stalne odbore: odbor za finance, odbor za splošno-pravne zadeve, odbor za lokalno samoupravo, odbor za gospodarstvo in javno-gospodarske službe, odbor za socialna vprašanja, odbor za stanovanjska vprašanja, odbor za urbanizem, odbor za zdravstvo itd.

glavnega mesta pa se od vloge županov ostalih mestnih občin v Sloveniji razlikuje tudi po tem, da je župan Ljubljane v večji meri izpostavljen tako formalnemu kot tudi neformalnemu nadzoru. Župana mestne občine Ljubljana se voli na neposrednih in splošnih volitvah za mandatno dobo štirih let, volilno pravico pa imajo vsi državljani, ki imajo stalno prebivališče v mestni občini Ljubljana. Župan je izvoljen z večino glasov volivcev, ki so glasovali na volitvah po dvokrožnem večinskem volilnem sistemu. Splošne funkcije in naloge župana opredeljuje zakon o lokalni samoupravi v 33.členu, bolj konkretno pa statut mesta Ljubljana v peti točki sedmega poglavja⁷. Župan poleg naštetih nalog predstavlja in zastopa mestno občino Ljubljana.

V prvem obdobju po uvedbi sistema lokalne samouprave je eno največjih težav predstavljal soobstoj župana in predsednika mestnega sveta, ki je imel med drugim pravico sklicevati in voditi seje mestne sveta. Ta anomalijo je odpravila šesta novela zakona o lokalni samoupravi v letu 1998, ko je določila, da seje mestnega sveta sklicuje in vodi župan, nima pa pravice do glasovanja. Hkrati je novela ukinila funkcijo predsednika mestnega sveta. Omenjena rešitev je bila ena boljših potez v noveliranjih zakona o lokalni samoupravi, saj dejansko pomeni, da župan usmerja delo občinskega (mestnega) sveta v skladu s poslovníkom ter se je (še posebej v ljubljanski mestni občini) po mnenju stroke izkazala za rešitev, ki je bistveno povečala učinkovitost in uspešnost dela organov lokalne samouprave.

Zakon o lokalni samoupravi in statut mestne občine Ljubljana določata, da direktorja mestne uprave imenuje in razrešuje župan. Direktor mestne uprave vodi in usmerja delo mestne uprave ter je odgovoren za njeno strokovno opravljanje nalog. Župan pa prek direktorja vpliva na delovanje mestnih služb. Pri izdajanju aktov mestne uprave je potrebno poudariti, da mestna uprava odloča o zadevah iz pristojnosti MOL na prvi stopnji, o pritožbi zoper izdani akt na prvi stopnji pa odloča na drugi stopnji župan. Tako vidimo, da je župan tisti, ki presoja o pravilnosti določene odločitve organa v mestni upravi. Zoper odločitev župana, ki nastopa kot drugostopenjski organ, pa je mogoče v skladu z Ustavo RS sprožiti tudi upravni spor. Ljubljana se zaradi specifične vloge pogosto srečuje z drugačnimi problemi kot ostale slovenske občine, zato je potrebno poudariti, da reševanje aktualnih problemov ni odvisno le od organov lokalne samouprave, pač pa tudi od drugih, predvsem državnih subjektov. Zato je pomembno sodelovanje organov lokalne skupnosti mesta Ljubljane tako z državnimi organi kakor tudi z gospodarskimi družbami, ki delujejo na območju občine, saj se le na ta način lahko uspešno pospešuje gospodarski razvoj mestne občine in tako posredno zagotavlja višji standard njenih prebivalcev.

⁷ Ljubljanski(a) župan(ja) med drugim opravlja naslednje naloge: predlaga proračun MOL in zaključni račun proračuna, odloke in druge akte iz pristojnosti mestnega sveta; skrbi za izvajanje odločitev mestnega sveta; predlaga organizacijo in delovno področje mestne uprave; določa sistemizacijo delovnih mest v mestni upravi; gospodari s premoženjem MOL v okviru danih pooblastil kot dober gospodar; odloča o pridobitvi in odujčitvi premoženja MOL; predlaga imenovanje in razrešitev podžupana MOL itd.

Organiziranost Mestne uprave MOL

Z odlokom o organizaciji in delovnem področju mestne uprave MOL in Sekretariata Mestnega sveta MOL (Uradni list RS 32/95: 2260), ki ga je sprejel mestni svet MOL na predlog župana na 1. izredni seji dne 31.5.1995, je bila v obdobju od junija 1995 do 22. junija 2000 (ko je pričel veljati nov odlok o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave MOL, o katerem več kasneje) določena notranja organizacija in delovno področje mestne uprave. Tako so bili v okviru mestne uprave ustanovljeni upravni organi⁸, upravna organizacija in strokovne službe, ki so samostojno opravljali upravne, strokovno-tehnične, organizacijske, razvojne in druge naloge na področjih, za katere so bili ustanovljeni. Njihove naloge so bile določene s programi dela. Strokovni službi mestne uprave sta bili po obravnavanem odloku (1995) kabinet župana⁹ in sekretariat mestnega sveta¹⁰. Po Odloku o organizaciji in delovnem področju mestne uprave MOL in Sekretariata Mestnega sveta MOL (1995) je imela mestna uprava v svoji sestavi 15 oddelkov in dva urada (Tabela 1). Oddelke so vodili načelniki, urade vodje uradov, upravno organizacijo direktor in inšpektorat glavni inšpektor. Vsi omenjeni predstojniki so za opravljanje svojega dela in delo organizacije, ki so jo vodili, bili odgovorni županu oziroma direktorju mestne uprave. Delavci upravnega organa oziroma upravne organizacije pa so bili za svoje delo odgovorni predstojniku (26. člen).

Mestni svet MOL je na svoji 16. seji dne 22. maja 2000 na predlog županje in mestne uprave MOL sprejel nov odlok o organizaciji mestne uprave (Odlok o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave mestne občine Ljubljana, Uradni list RS 56/2000). Nov odlok je po obsegu obsežnejši kot prejšnji, saj ima 43 členov¹¹. Nov odlok določa organizacijo in delovno področje Mestne uprave MOL in ustanavlja organe in službe mestne uprave¹², določa njihovo delovno področje in notranjo organizacijo ter ureja druga vprašanja v zvezi z delovanjem mestne uprave. V organih in službah mestne uprave se lahko v skladu z obsegom in načinom dela oblikujejo tudi notranje organizacijske enote. Organi in službe mestne uprave v okviru pravic in dolžnosti MOL v skladu z zakoni in drugimi predpisi

⁸ Po novi zakonodaji se beseda "upravni organi mestne uprave" opušta, saj je po mnenju predlagateljev novega odloka in tudi po našem mnenju besedna zveza bolj prikladna za organe upravnih enot v državni upravi, zato se jo je v novem odloku nadomestilo z besedno zvezo "organi mesta".

⁹ Kabinet župana je vodil župan ali vodja kabineta, ki je bil za svoje delo odgovoren županu. V kabinetu župana so se opravljale strokovne in organizacijske naloge za župana, na področju stikov z javnostjo, na področju medmestnega in mednarodnega sodelovanja ter protokola; reševale vloge in pritožbe v zvezi z delom mestne uprave ter skrbelo za informiranje občanov.

¹⁰ Naloga le-tega je bila priprava sej mestnega sveta in njegovih delovnih teles, nadzornega odbora in volilne komisije; obveščanje članov in funkcionarjev mestnega sveta, političnih strank, četrtnih oziroma krajevnih skupnosti in vseh zainteresiranih o vprašanjih, ki jih je obravnaval in o katerih je odločal mestni svet; priprava predlogov programov mestnega sveta; tehnična, organizacijska, strokovna in administrativna opravila za potrebe organov in delovnih teles itd.

¹¹ Odlok iz leta 1995 je imel 36 členov.

¹² Novi odlok je opustil besedo "upravni organi mestne uprave", saj je po mnenju predlagateljev besedna zveza bolj prikladna za organe upravnih enot v državni upravi, zato se jo je v novem odloku nadomestilo z besedno zvezo "organi in službe mestne uprave".

samostojno opravljajo upravne, strokovno-tehnične, razvoje, organizacijske in druge naloge na področjih, ki jih določa odlok, ter se morajo pri tem medsebojno usklajevati in sodelovati.

Glede na Odlok o organizaciji in delovnem področju mestne uprave MOL in Sekretariata Mestnega sveta MOL (1995) sta nova 3. in 4. člen Odloka o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave mestne občine Ljubljana (2000). Tretji člen pravi, da mestna uprava pri opravljanju svojih nalog sodeluje z upravami sosednjih in drugih občin, državnimi organi, zavodi, podjetji in drugimi organizacijami. Četrty člen pravi, da je delo mestne uprave javno. Javnost dela mestne uprave se zagotavlja z uradnimi sporočili ter s posredovanjem informacij sredstvom javnega obveščanja, novinarskimi konferencami, okroglimi mizami, ali na drug način, ki omogoča javnosti, da se seznani z delom mestne uprave. Uradna sporočila za javnost daje župan ali od njega pooblaščen oseba. Mestna uprava oziroma njeni zaposleni morajo varovati tajnost osebnih in drugih podatkov, ki so z zakonom ali drugim predpisom določeni kot uradna ali poslovna tajnost.

Organizacija mestne uprave je po novem odloku oblikovana tako, da zagotavlja strokovno, učinkovito in racionalno izvrševanje nalog mestne uprave, koordinirano izvajanje nalog ter učinkovit notranji nadzor nad opravljanjem nalog, zakonito in pravočasno uresničevanje pravic, interesov in obveznosti strank in drugih udeležencev v postopkih, polno zaposlenost delavcev v mestni upravi ter učinkovito sodelovanje z drugimi organi in institucijami (5. člen).

Po novem odloku ima mestna uprava 13 oddelkov, inšpektorat in Zavod za varstvo okolja (ki so organi mestne uprave) ter štiri službe mestne uprave¹³. Če se najprej posvetimo službam mestne uprave, ugotovimo, da ima mestna uprava po novem odloku štiri službe. Služba kabineta župana je ostala tudi po novem odloku v nespremenjeni sestavi s to izjemo, da so bile iz nje izločene vse tiste naloge, ki se nanašajo na mednarodno sodelovanje; te naloge pa so bile prenesene na novoustanovljeno službo za mednarodne odnose, ki poslej opravlja naloge za načrtovanje in izvajanje strategije mednarodnih odnosov MOL, opravlja strokovne naloge s področja mednarodnega in medmestnega sodelovanja mestne občine ter koordinira in vodi aktivnosti mestne uprave v procesih povezovanja mestne občine v projekte Evropske unije in v drugih mednarodnih skupnostih in združenjih (24. člen). Nekaterne naloge sekretariata mestnega sveta - v skladu s spremembami v sistemu lokalne samouprave v letu 1998, o katerih smo govorili na začetku članka - kot strokovne službe po Odloku o organizaciji in delovnem področju mestne uprave MOL in Sekretariata Mestnega sveta MOL (1995) je po novem odloku prevzela strokovna služba za organiziranje dela mestnega sveta. Ta služba opravlja naloge za pripravo in izvedbo sej mestnega sveta in njegovih delovnih teles ter nadzornega odbora; opravlja strokovna, administrativna in tehnična opravila za mestno volilno komisijo; opravlja strokovna, organizacijska, administrativna in tehnična opravila za člane mestnega sveta in svetniške skupine. Spremembe je doživela tudi četrta služba mestne uprave, to je Center za informatiko, ki je pred sprejetjem novega odloka delovala kot oddelek za informatiko (oziroma kot upravni organ), večjih vsebinskih sprememb v svojem delovanju pa ni pretrpela.

¹³ Te so kabinet župana, center za informatiko, služba za mednarodne odnose in služba za organiziranje dela mestnega sveta.

Tabela 1: Primerjava organizacijske strukture mestne uprave in sistemizirana delovna mesta v skladu z novim odlokom - pregled po oddelkih

ORGANIZACIJA MESTNE UPRAVE OD JUNIJA 1995 DO JUNIJA 2000	ORGANIZACIJA MESTNE UPRAVE PO MESECU JUNIJU 2000	SISTEMIZIRANA DELOVNA MESTA
SLUŽBE:	SLUŽBE:	
Kabinet župana	Kabinet župana	26
Sekretariat mestne sveta	Služba za organiziranje dela mestnega sveta	29
(v okviru kabineta župana)	Služba za mednarodne odnose	7
(oddelek za informatiko)	Center za informatiko	31
UPRAVNI ORGANI:	ORGANI MESTNE UPRAVE:	
Oddelek za finance	Oddelek za finance	58
Oddelek za pravne, kadrovske in splošne zadeve	Oddelek za pravne, kadrovske in splošne zadeve	62
Oddelek za informatiko	(Center za informatiko)	-
Oddelek za lokalno samoupravo	Oddelek za lokalno samoupravo	74
Oddelek za predšolsko vzgojo, izobraževanje in šport	Oddelek za predšolsko vzgojo, izobraževanje in šport	40
Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost	Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost	17
Oddelek za zdravstvo in socialno varstvo	Oddelek za zdravstvo in socialno varstvo	16
Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem	Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem	36
Oddelek za gospodarske javne službe in promet	Oddelek za gospodarske javne službe in promet	77
Oddelek za urbanizem in okolje	Oddelek za urbanizem	54
Oddelek za stavbna zemljišča	Oddelek za gospodarjenje z zemljišči	39
Oddelek za gospodarjenje z nepremičninami	Oddelek za gospodarjenje z nepremičninami	60
Oddelek za stanovanjsko gospodarstvo	Oddelek za stanovanjsko gospodarstvo	60
Oddelek za zaščito in reševanje	Oddelek za zaščito, reševanje in civilno obrambo	15
Inšpektorat	Inšpektorat	70
UPRAVNA ORGANIZACIJA:	ORGAN MESTNE UPRAVE:	
Zavod za varstvo okolja	Zavod za varstvo okolja	12
		skupaj 783

Viri: Odlok o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave mestne občine Ljubljana (2000) in Odlok o organizaciji in delovnem področju mestne uprave MOL in Sekretariata Mestnega sveta MOL (1995).

Med organi mestne uprave z novim odlokom ni bilo večjih sprememb. Področja dejavnosti nekaterih oddelkov so se nekoliko zožila (tako se je na primer oddelek za urbanizem in okolje preimenoval v oddelek za urbanizem, oddelek za zaščito in reševanje pa v oddelek za zaščito, reševanje in civilno obrambo), zavod za varstvo okolja pa je bil kot upravna organizacija po novem odloku "prekvalificiran" v organ mestne uprave. Področje dejavnosti pa se je nekoliko razširilo v primeru oddelka za stavbna zemljišča, ki se je v skladu z novim odlokom preimenoval v oddelek za gospodarjenje z zemljišči - tako ta oddelek sedaj ureja stavbna zemljišča za potrebe investorjev, pripravlja izračun komunalnega prispevka, od oddelka za gospodarjenje z nepremičninami pa je prevzel tudi strokovna opravila z zvezi s postopki denacionalizacije zemljišč.

Novost v novem odloku je 26. člen, ki govori o opravljanju drugih posamičnih in skupnih nalog, ki jih naj opravljajo organi in službe mestne uprave poleg svojih, recimo jim izvirnih nalog. Te druge naloge so med drugim spremljanje zakonodaje, priprava in sodelovanje pri pripravi odlokov in drugih splošnih aktov iz svojega delovnega področja, sodelovanje pri vzpostavitvi enotnega informacijskega sistema v MOL, sodelovanje pri organizaciji mestnih prireditvev, sodelovanje pri denacionalizacijskih postopkih, načrtovanje in izvajanje investicij itd. S tem členom so se na organe in službe mestne uprave prenesle predvsem naloge, ki jih je prej opravljal sekretariat mestnega sveta, nekatere naloge pa dejansko pomenijo posodobitev celotne mestne uprave.

Novost so tudi nekateri členi iz tretjega poglavja Odloka o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave mestne občine Ljubljana (2000), ki govori o vodenju mestne uprave, načinu dela, pooblastilih in odgovornosti delavcev. Tako 27. člen govori o tem, da je predstojnik mestne uprave župan, ki nadzoruje, usmerja in daje navodila za vodenje mestne uprave. Členi 29 (organe in službe mestne uprave vodijo predstojniki, ki jih imenuje in razrešuje župan), 31 in 32 (oba slednja govorita o notranjih organizacijskih enotah v mestni upravi) so vsebinsko povzeti po starem odloku, zato pa novost predstavljata člena 28 in 30, ki opredeljujeta funkcijo in vsebino dela direktorja mestne uprave. Mestno upravo neposredno vodi direktor mestne uprave, ki ga imenuje in razrešuje župan. Direktor je višji upravni delavec s posebnim statusom, zanj pa veljajo določbe, ki urejajo delovno razmerje in plače načelnikov upravnih enot. Imeti mora univerzitetno izobrazbo. Direktor vodi, organizira in usklajuje delo mestne uprave, zagotavlja opravljanje strokovnih in drugih nalog, ki so skupne organom mestne uprave, opravlja najzahtevnejše naloge mestne uprave in sodeluje v projektih skupinah, skrbi za sodelovanje mestne uprave z drugimi lokalnimi skupnostmi in državno upravo, po pooblastilu župana izdaja odločbe in druge akte, ki se nanašajo na uresničevanje pravic, obveznosti in odgovornosti iz delovnega razmerja delavcev mestne uprave ter opravlja druge naloge po nalogu župana. Za vodenje, organizacijo in koordinacijo dela mestne uprave je odgovoren županu, za posamezne naloge v zvezi z vodenjem mestne uprave pa lahko pooblasti predstojnike organov mestne uprave, ki jih imenuje in razrešuje župan. Direktorja v času odsotnosti nadomešča predstojnik, ki ga za to pooblasti župan.

Tabela 2: Notranje organizacijske enote po organih in službah mestne uprave po Odloku o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave MOL

ORGANIZACIJA MESTNE UPRAVE	NOTRANJE ORGANIZACIJSKE SLUŽBE:
PO 22. JUNIJU 2000	ENOTE ¹⁴
Kabinet župana	- organizacijski protokol (8) - samostojni izvajalci (18) ¹⁵
Služba za organiziranje dela mestnega sveta	- služba za informacijski sistem (20) - služba za statistiko in analize (7) - samostojni izvajalci (4)
Služba za mednarodne odnose	- samostojni izvajalci (7)
Center za informatiko	- odsek za svetniške klube (8) - samostojni izvajalci (21)
ORGANI MESTNE UPRAVE:	
Oddelek za finance	- odsek za proračun (4) - služba za javna naročila (9) - odsek za računovodstvo in knjigovodstvo (33) - služba za notranje kontrole in revizije (5) - samostojni izvajalci (7)
Oddelek za pravne, kadrovske in splošne zadeve	- pravna služba (13) - kadrovska služba (7) - odsek za splošne zadeve (29) - služba za vloge in pritožbe (7) - samostojni izvajalci (6)
Oddelek za lokalno samoupravo	- služba za razvoj lokalne samouprave in naloge glavnega mesta (7) - služba za razvoj in delovanje ožjih delov MOL (62) - samostojni izvajalci (5)
Oddelek za predšolsko vzgojo, izobraževanje in šport	- služba za predšolsko vzgojo (9) - služba za izobraževanje (9) - služba za šport (10) - urad za preprečevanje zasvojenosti (4) - urad za mladino (4) - samostojni izvajalci (4)
Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost	- služba za kulturo (8) - služba za raziskovalno dejavnost (4) - samostojni izvajalci (6)

¹⁴ V oklepaju je navedeno število sistematiziranih delovnih mest.

¹⁵ Samostojni izvajalci seveda niso posebna notranja organizacijska enota; gre za javne uslužbenke, zaposlene v mestni upravi, ki formalno ne pripadajo nobeni notranji organizacijski enoti znotraj organov in služb mestne uprave.

ORGANIZACIJA MESTNE UPRAVE

PO 22. JUNIJU 2000

NOTRANJE ORGANIZACIJSKE SLUŽBE:

ENOTE14

Oddelek za zdravstvo in socialno varstvo

- služba za zdravstvo (7)
- služba za socialno varstvo (7)
- samostojni izvajalci (2)

Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem

- služba za turizem (19)
- služba za gospodarske dejavnosti (14)
- samostojni izvajalci (3)

Oddelek za gospodarske javne službe in promet

- služba za upravljanje (7)
- služba za vzdrževanje (16)
- služba za gradnjo (7)
- služba za promet (20)
- služba za gospodarjenje z odpadki (6)
- služba za skupne zadeve (13)
- samostojni izvajalci (8)

Oddelek za urbanizem

- služba za prostorski plan (11)
- služba za prostorsko izvedbene akte (9)
- lokacijska služba (13)
- služba za informatiko in dokumentacijo (10)
- služba za urejanje javnih površin in preno (4)
- samostojni izvajalci (7)

Oddelek za gospodarjenje z zemljišči

- služba za urbano ekonomijo in trženje (14)
- služba za urejanje stavbnih zemljišč (9)
- služba za pravne zadeve (6)
- služba za finance in računovodstvo (4)
- samostojni izvajalci (7)

Oddelek za gospodarjenje z nepremičninami

- služba za denacionalizacijo (7)
- služba za splošne premoženjsko pravne zadeve (5)
- služba za zemljiško knjižno urejanje in zakladnico nepremičnin (7)
- služba za pravni promet z nepremičninami (5)
- služba za oddajanje poslovnih prostorov (8)
- služba za finančno poslovanje s poslovnimi in upravnimi prostori (7)
- odsek za vzdrževanje upravnih in poslovnih prostorov (15)
- samostojni izvajalci (6)

ORGANIZACIJA MESTNE UPRAVE PO 22. JUNIJU 2000	NOTRANJE ORGANIZACIJSKE SLUŽBE: ENOTE14
Oddelek za stanovanjsko gospodarstvo	- služba za stanovanjske pravne in upravne zadeve (17) - služba za plan, gradnjo in prenovu (6) - služba za reševanje stanovanjskih vprašanj (10) - služba za gospodarjenje s stanovanjskimi hišami (10) - služba za analize in finance (7) - služba za stanovanjsko-investicijske pravne zadeve (4) - samostojni izvajalci (6)
Oddelek za zaščito, reševanje in civilno obrambo	- samostojni izvajalci (15)
Inšpektorat	- mestna inšpekcija (23) - mestno redarstvo (45) - samostojni izvajalci (2)
Zavod za varstvo okolja	- samostojni izvajalci (12)

Vir: Pravilnik o notranji organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v Mestni upravi Mestne občine Ljubljana, veljaven od 12. oktobra 2000.

V skladu z Odlokom o organizaciji in delovnem področju mestne uprave MOL (in v skladu z Zakonom o lokalni samoupravi in Statutom MOL) je županja 12. oktobra 2000 izdala Pravilnik o notranji organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v mestni upravi MOL, ki določa notranjo organizacijo organov in služb mestne uprave ter njihova delovna področja in medsebojna razmerja, način vodenja organov in služb mestne uprave MOL ter njihovih notranjih organizacijskih enot, pooblastila, naloge in odgovornosti predstojnikov organov in služb mestne uprave ter vodij notranjih organizacijskih enot, število višjih upravnih delavcev, delavcev s posebnimi pooblastili in odgovornostmi, število upravnih in strokovno tehničnih delavcev, število pripravnikov, ki se lahko usposabljaajo v mestni upravi, delovna mesta z nalogami, ki jih lahko opravljajo invalidi, predhodni preizkus, poskusno delo in odpovedni rok, izobraževanje delavcev ter določa nazive in vsebino nalog delovnih mest, vrednosti delovnih mest, izražene v količnikih za določitev osnovne plače in dodatkih ter zahteve glede izobrazbe, dolžine potrebnih delovnih izkušenj in drugih pogojev za zasedbo delovnih mest. Tako je na primer v Oddelku za lokalno samoupravo sistemiziranih 74 delovnih mest.

Predlagatelji novega odloka o organiziranosti in delovnem področju mestne uprave niso predlagali kakih konkretnjših vsebinsko-organizacijskih posegov. Argumentov za to odločitev je bilo več, med njimi so gotovo prevladovali pričakovanje vzpostavitve širšega nivoja lokalne samouprave, neobstoja prostorskih pogojev za bistveno reorganizacijo mestne uprave, ki sedaj deluje v neprimernih prostorskih razmerah na različnih in medsebojno oddaljenih lokacijah, pa tudi zmotno razmišljanje, da je mogoče z organizacijskimi premiki znotraj mestne uprave racionalizirati

delo same uprave. Zadnji odlok je zato predvsem nekakšna konsolidacija v preteklosti narejenega sistema organiziranosti mestne uprave. Pomemben argument proti večji reorganizaciji mestne uprave je gotovo tudi dejstvo, da združevanje oddelkov ne bi nujno pomenilo tudi večje racionalnosti ter učinkovitosti v delovanju mestne uprave, gotovo pa bi to pomembno vplivalo na (manjšo) možnost participacije na nižjih ravneh odločanja. Gotovo je, da je sistem lokalne samouprave po spremembah v zadnjih letih precej preglednejši, pa tudi učinkovitejši kot prej, ko je obstajal tudi predsednik mestnega sveta. Rešitev, ko ima lahko župan le enega podžupana za relativno veliko mesto kot je Ljubljana, ni najboljša, saj bi bilo optimalnejše, da bi imel lahko župan (pa čeprav mogoče samo v mestnih občinah) na voljo dva ali tri podžupane, ki bi nadzorovali in/ali vodili posamezne problemske sklope.

K predlaganemu odloku je bilo seveda tudi nekaj vsebinskih pomislekov, vloženih pa je bilo tudi 15 amandmajev, ki so večinoma predlagali manjše popravke. Eden pomembnejših ugovorov je bil na (nesmiselnost) uvajanja službe za mednarodne odnose. Predlagatelj je namreč ocenjeval, da dotedanja služba za protokol k okviru kabineta župana ni več ustrezna oziroma je pretesna za vedno večji obseg mednarodnih stikov, ki jih mestna uprava že ima ali jih bo imela v prihodnje. V razpravi pred sprejemanjem odloka praktično ni bilo vsebinskih pripomb k predlaganemu odloku, kar kaže na strokoven in utemeljen predlog odloka o organiziranosti in delovnem področju mestne uprave kot tudi na relativno majhen interes - če izvajamo tradicionalne izjave nekaterih mestnih svetnikov o predragi in neučinkoviti mestni upravi - mestnih svetnikov za urejanje tega področja.

Novi odlok o organiziranosti in delovnem področju mestne uprave predstavlja predvsem konsolidacijo v preteklosti sprejetega sistema. Aktualno število organizacijskih enot mestne uprave je za MOL kot občino, ki hkrati predstavlja tudi glavno mesto Republike Slovenije povsem primerno, pa tudi obstoječa organizacijska struktura mestne uprave predstavlja povsem primeren temelj za prihodnje spremembe, ki bi morale potekati predvsem v smeri večje informatizacije samega upravnega postopka (posodobitev nekaterih metod dela v smeri informacijskega poslovanja in večja zastopanost informacijske tehnologije pri delu mestne uprave), boljših možnosti participacije občanov pri delu mestne uprave ter pomembnejše vloge MOL kot predstavnice slovenskega glavnega mesta tudi z vidika države.

LITERATURA

- Brejc, Miha (1997): Slovenska javna uprava ob koncu tisočletja. Javna uprava (št.4): stran 619-638.
- Brezovšek, Marjan (1996): Teoretični pojem uprave. Teorija in praksa, let.33 (št.6): stran 997-1008.
- Brezovšek, Marjan (1997): Upravna kultura v Sloveniji. V: Brezovšek, Marjan (ur.), Slovenski politološki dnevi 1997 - Zbornik referatov, stran 175-186. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Brezovšek, Marjan (2000): Kako do zanesljive uprave? Teorija in praksa, let.37 (št.2): stran 264-279.
- Haček, Miro (2000): The local self-government system in Slovenia with emphasis on local authorities and relations between them. Predavanje na 8th NISPAcee Annual Conference "Ten years of Transition", April 13-16.

- Jerovšek, Tone (1994): Razmerja med državo in lokalno samoupravo. Javna uprava, letnik 30, (št.1): stran 45-54.
- Lavtar, Roman (2000): Upravljanje glavnega mesta (magistrsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- (1997): Lokalna samouprava v Republiki Sloveniji. Služba Vlade RS za lokalno samoupravo. Odlok o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave MOL in Sekretariata Mestnega sveta MOL, Uradni list RS, št. 32/95.
- Odlok o organizaciji in delovnem področju Mestne uprave MOL, Uradni list RS, št. 56/00.
- (1998): Osnutek sprememb in dopolnitev Statuta Mestne občine Ljubljana. Ljubljana: Mestna uprava MOL.
- Prašnikar, Astrid (2000): Moderna, učinkovita in racionalna občinska uprava. V: VII. dnevi slovenske uprave - Zbornik referatov, stran 239-254. Ljubljana: Visoka upravna šola.
- Pravilnik o notranji organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v Mestni upravi MOL, gradivo MOL.
- Vintar, Mirko (1996): Informatika 1001. Ljubljana: Paco.
- Vintar, Mirko in Dečman, Mitja (2000): Analiza stanja pri uporabi interneta v javnem sektorju. V: VII. dnevi slovenske uprave - Zbornik referatov, stran 305-324. Ljubljana: Visoka upravna šola.
- Vlaj, Stane (1998): Lokalna samouprava - uvedba pokrajin v Sloveniji. V: Harmonizacija slovenskega pravnega reda s pravnimi predpisi in drugimi akti Evropske unije, stran 7. Maribor: Inštitut za primerjalno pravo.
- Vlaj, Stane (1998): Lokalna samouprava - občine in pokrajine. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vlaj, Stane (1999): Pristojnosti vmesnih ravni lokalne samouprave v Evropi. V: VI. Dnevi slovenske uprave - Zbornik referatov, stran 213-227. Ljubljana: Višja upravna šola.
- Wohinz, Barbara in Gyorkos, Jožef. (1996): Vzpostavitev sistema kakovosti na centru vlade za informatiko po metodologiji Processus. V: Informatika v državnih organih, stran 53-59. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije.

RIZIČNE TEHNOLOGIJE KOT IZZIV ZA PREMISLEK O ODLOČEVALNIH FORMAH

Povzetek. *Avtor preizprašuje koncept političnega organiziranja razvitih industrijskih družb v luči sprejemanja pomembnih razvojnih odločitev, ki usodno vplivajo na pogoje bivanja na Zemlji. Glede sprejemanja odločitev o raziskovanju in komercializiranju izsledkov tehnologije se zavzema za takšne komunikacijske in odločevalne forme, ki bodo omogočale javnosti, da enakovredno ob stroki, državi (politiki) in industriji odloča o smereh družbenega razvoja, še posebno ko gre za vprašanje problematičnih tehnologij.*

Ključni pojmi: rizična družba, participacija, javnost, politika

412

Odločevalne forme niso le mesto, kjer se sprejemajo strokovno utemeljene in politično odmerjene odločitve, pač pa so zaradi njihove odsotnosti lahko vir "divje participacije". Ljudje so pripravljeni, ko prepoznajo, da bo z neko odločitvijo prizadet njihov "good life", vzeti stvari v svoje roke in na kakršne koli načine preprečiti, da pride do njene implementacije. Pripravljeni so brezkompromisno braniti svoje domače dvorišče. Domače dvorišče pa lahko obsega lokalne skupnosti ali pa kar celotni svet. Prav ta tip angažiranja prizadete javnosti, ki smo mu priča v devetdesetih letih ne le v razvitem svetu, pač pa tudi v Sloveniji, motiviran predvsem z rizičnimi tehnologijami ali z rizičnostjo tehnologij, sili k premisleku o (ne)ustreznosti institucionalne ureditve političnega prostora. Ali aranžmaji odločevalnih form in tudi njihova notranja strukturiranost ter kompetenčna odgovornost ustrezajo praktičnim problemom, s katerimi se soočajo kapitalistično razvite družbe? Tudi v Sloveniji politični akterji, odločevalci in strokovnjaki iščejo ustrežnejše institucionalne rešitve, ki bi neproduktivne in neželene zastoje v procesu sprejemanja in implementacije odločitev čim bolj omejili. Seveda brez konceptualnega premisleka tudi tu ni mogoče priti do ustreznih rešitev. Ker lahko tudi Slovenijo uvrstimo zaradi uporabe kemične, jedrske in genske tehnologije med rizične družbe, je oportuno konceptualni premislek glede institucionalne ureditve zastaviti na konceptu rizične družbe nemškega sociologa Ulricha Becka (1986).

Kam sodita znanost in tehnologija?

Nordinu je v članku z naslovom *Država, tehnologija in načrtovanje*¹ uspelo znanost in tehnologijo osvoboditi izpod okrilja socialne države in ju spet vrniti v civilno družbo; v dobro nadaljnjega racionalnejšega tehnološkega razvoja pa tudi v dobro kreacije in samorealizacije posameznika, ker se mu s tem odpirajo vrata svobodne izbire med različnimi parapraksami. S tezo, s katero Nordin konča svoja razmišljanja o socialni državi, znanosti in tehnologiji, pa Beck začenja in trdi, nasprotno od Nordina, da sta bili znanost in tehnologija že vseskozi vpeti v civilno družbo oziroma v njen tehnoekonomske sistem, torej zunaj pravil igre političnega odločanja. V tem vidi tudi glavni vir (ekoloških) težav, s katerimi se spopada sodobni razviti industrijski svet. Njegova ugotovitev pa napeljuje k ponovnemu premisleku o razmerju med znanostjo, javnostjo in politiko.

Znanost in tehnologija v konceptu rizične družbe

Očitno dejstvo, da se sodobna družba ne more izogniti celi vrsti rizikom, Becka pripelje do tega, da jo opredeli kot rizično družbo (*Risikogesellschaft*), ki ni zmožna povnanjati rizikov. Riziki nastajajo zaradi odločitev, ki dobijo svojo materializacijo v industrijski produkciji. Ta vrsta rizika pa je povsem drugačne narave kot so bili riziki, grožnje in nevarnosti, s katerimi so se spopadale dosedanje kulture na različnih stopnjah socialnega razvoja. Riziki so postali v industrijski družbi motor samopolitizacije, v rizični družbi pa tudi koncept, mesto in medij političnih sprememb.

Rizična družba se prvič v zgodovini spopada sama s sabo kot proizvajalko rizikov, s katerimi lahko povzroči svoje lastno uničenje in celo uničenje življenja na Zemlji sploh. Ti riziki so rezultat človekovega delovanja, so izraz visoko razvitih produktivnih moči in zato ne moremo več govoriti, da je človeška družba ogrožena in v nevarnosti zaradi neznanja in nemoči nad naravo, da je izvir nevarnosti tisto, kar se izmika človeškemu dosegu. Do rizikov takšne vrste nas je pripeljalo znanje in popolno gospodstvo nad naravo. Toda problem ni v znanju in tehnologiji, kot se na prvi pogled zdi, pač pa v razkoraku med sistemom norm, institucij itd., ki predstavljajo objektivne prepreke in ki so bile vzpostavljene kot funkcionalna opora produkciji in reprodukciji življenja v industrijski družbi ter univerzalnimi principi moderne, kot so človekove pravice, enakost, funkcionalna diferenciacija, metoda argumentacije in skepticizma. Temeljno protislovje, kakor ga opredeli Beck, je v tem, da se lahko v institucijah industrijske družbe le delno, sektorsko, segmentno ter na selektivni način realizirajo principi moderne. Industrijska družba spričo tega dejstva sama sebe destabilizira, njena kontinuiteta postaja izvor njene diskontinuitete.

¹ Nordin, J. (1991): "State, Technology, and Planning", *Philosophy of Social Science*, št. 4. Prevod njegovega članka je objavljen v *ČKZ*, št. 152-153.

Institucionalna modernizacija

Prepresi in nakopičeni (ekološki) problemi zato niso posledica brezizhodne krize, pač pa prej uspehov modernizacijskih procesov industrijske družbe, ki presegajo njene omejitve. Rešitev, ki jo ponuja Beck, ni v ohranjanju institucij industrijske družbe, pač pa v osvobajanju duha moderne iz njenih institucionalnih okov, torej zahteva več moderne². Ta proces označuje s pojmom reflektivna modernizacija. Več moderne mu pomeni, da je treba radikalizirati kategorije klasične industrijske družbe, torej tudi politične, in naprej še njene institucije, torej parlamentarno demokratično ureditev.

Industrijska družba je glede na svojo zasnovo polmoderna družba, pravi Beck, z vgrajenimi proti-modernimi elementi, ki niso nekaj starega ali tradicionalnega, pač pa prej konstrukt in produkt same industrijske epohe. Z razvojem industrijske družbe so nastajale ustrezne institucionalne nadzidave kot forme parlamentarne demokracije. Principi, ki so veljali zanje, pa so bili omejeni le na nekatere institucije. Tako npr. demokratične procedure niso veljale za področje biznisa, znanosti in tehnologije, tj. za tisto področje, ki je dejansko odločalo in upravljalo s (sub)politično inovativnostjo, skrito v pojmu napredek. Neuniverzalnost veljave oz. omejenost veljave principov parlamentarne demokracije le na določene komunikativne in odločevalne forme pa je postajalo vse vidnejše z razvojem rizičnih produkcijskih moči, katerih osnovo tvorijo znanstvena spoznanja in iz njih izpeljana tehnologija. Prizadeta javnost je z zahtevo po nadzoru izvora rizikov in groženj začela proces problematiziranja latentne vloge tehnoeconomijskih subpolitičnih akterjev, ki so dejansko oblikovali pogoje družbenega življenja. Proces se je nadaljeval s kritičnim preizpraševanjem temeljnih kategorij politične ureditve in tudi gonilne kategorije industrijske družbe - pojma napredka.

Legitimacijski problemi družbenih sprememb

V projektu industrijske družbe je bilo razmerje med družbenim in političnim vzpostavljeno z modelom "divided citizen". "Citizen" je po eni strani postal "citoyen", ki je postopoma oblikoval svoje pravice in dolžnosti v vseh arenah politike, po drugi strani pa "bourgeois", ki je branil svoje zasebne interese v svetu dela in biznisa. Na ravni družbene in politične organiziranosti se je model "divided citizen" odzrcalil v dveh sistemih, v političnem in tehnološko-ekonomskem.

V politični sferi je kot temeljni uveljavljen princip participacije "citizens" v institucijah reprezentativne demokracije (stranke, parlament). V teh institucijah teče proces odločanja in komunikacije, utemeljen na uporabi politične moči, ki sledi maksimi legalnosti in principu legitimnosti, kar pomeni, da se lahko moč in dominacija izvajata le s konsenzom tistih, ki se jim vlada.

² Beck ponuja bolj optimistično vizijo prihodnosti, kot jo ponujajo ekološki vizionarji negativnih utopij.

Delovanje "bourgeois" in tehnno-ekonomsko oblikovanje interesov pa se razume kot nepolitično. Nepolitični značaj³ dobi to področje preprosto zaradi enačenja tehnološkega in socialnega napredka (progres) in zaradi prepričanja, da smer tehnološkega razvoja in rezultati tehnološke transformacije bolj ali manj sledijo neizogibnim tehnnoekonomskim objektivnim potrebam po reševanju problemov.

Dejstvu, da so tehnološke inovacije izboljševale pogoje za kolektivno bivanje in za bivanje posameznikov, ni nihče nasprotoval. Toda to dejstvo se je uporabljalo tudi za zavračanje tistih, ki so ugotavljali, da so tehnološke inovacije povzročale tudi negativne učinke (brezposelnost, premeščanje, ogrožanje zdravja, naravne katastrofe itd.), ki so bili v bolj ali manj drastični obliki vedno prisotni. Tovrstna opozorila so skušali minimalizirati, negativne učinke pa opravičevati s tem, da inovacije prispevajo k zviševanju življenjskega standarda. S tem pa negativnih učinkov in posledic tehnoloških inovacij niso reševali. Isto usodo so doživljala tudi tista mnenja, ki so opozarjala na negativne socialne in ekološke posledice, ne glede na to, kako so bila teoretsko utemeljena.

K temu sta pripomogli tudi institucionalna ureditev in razdelitev kompetenc industrijske družbe. Uvajanje tehnoloških inovacij je bilo sistemsko izrinjeno iz procesov političnega legitimiranja, delno zaradi narave demokratično administrativnih postopkov, delno pa zaradi dolgotrajnosti, ki jo terja sama implementacija tehnoloških inovacij. Proces "nenadzorovane" implementacije pa ni bil brez legitimacijske zaščite. Glavno vlogo pri tem je igral pojem napredka, ki je nadomestil klasično demokratično institucijo volitev. Pojem napredka je imel celo to magično moč, da si je vnaprej pridobil privolitev za cilje in posledice, ki so bile nepoznane in netematizirane, in zato brez velikih težav spravljal z dnevnih redov razpravljanje o "neprijetnih" vprašanjih. Proces implementacije tehnno-ekonomskih inovacij je bil tako sistemsko "neoviran" in "nenadzorovan" in dejansko imun na kakršno koli zunanjo kritiko.

Sicer pa so bile odločevalne kompetence glede inovativnih procesov v industrijski družbi razdeljene. Del kompetenc je bilo zbranih v političnem sistemu in te so bile podvržene principom parlamentarne demokracije. Drugi del kompetenc pa je bil zunaj pravil javnega nadzora in presojanja, sestavni del svobodnega odločanja o investiranju na področju ekonomije, raziskovanja, znanosti in tehnologije.

Čeprav se zdi, da akterji na področjih ekonomije, raziskovanja, znanosti in tehnologije s težnjo po uveljavljanju na tržišču, z uporabo pravil "profit-making"-a, s sledenjem po znanstvenem in tehničnem povpraševanju itd. počno vse kaj drugega, kot spreminjajo pogoje vsakodnevnega življenja, temu ni tako. Socialne spremembe, ki jih povzročajo, so zanje le nekakšen latentno prisoten učinek ekonomskih, znanstvenih in tehnno-znanstvenih odločitev, ki nikoli ne pride pod natančen drobnogled.

³ Na predstavi o nepolitičnem značaju je utemeljena ignorantska moč tehnologov do družboslovnih spoznanj in znanja. Prepričani so, da je mogoče vse objektivne družbene ovire razrešiti z uvajanjem novih tehnologij in tehnik. Reflektiranje je zanje izguba časa. Čas je treba izkoristiti racionalneje s odkrivanjem in uvajanjem novih tehnologij.

V industrijski družbi so torej z razdelitvijo odločevalnih kompetenc in nadzovanja inovativnega procesa oblikovane takšne razmere, ki ne omogočajo, da bi bilo mogoče znotraj institucionalne mreže celostno razumeti realna dogajanja v družbi, kolikor so ta rezultat inovativnega procesa. Socialne spremembe so porinjene na rob premišljanja kot nekaj, o čemer ni vredno in kar ni treba misliti.

Situacija se spremeni šele potem, ko socialne in ekološke (okoljske) posledice inovativnih procesov (tveganja) postanejo tako velike in očitno ogrožujoče, da jih ljudje kot konzumenti dobrin in storitev niso več pripravljeni molče sprejemati. S tem so šele dani realni pogoji za sprevidenje notranjih meja koncepta industrijske družbe. Ta proces se je pravzaprav začel z globalizacijo industrijske družbe. Ko se je začel intenzivnejši proces prepletanja političnega in nepolitičnega oziroma prepletanje institucije parlamentarne demokracije z institucijo nedemokratičnih socialnih sprememb, ki se je skrival pod legitimirajočim dežnikom "napredka in racionalizacije", so se s tem potihoma že začele priznavati notranje meje koncepta industrijske družbe.

Razmerje med institucijami političnega sistema in industrijskim produkcijskim ciklusom, znanostjo in tehnologijo, pa je v osnovi postavljen tako, da institucije političnega sistema (parlament, vlada, politične stranke) funkcionalno predpostavljajo tisto - (industrijski produkcijski ciklus, tehnologijo in biznis), kar je že vgrajeno v sistem in ga celo pogojuje. Njuno razmerje je torej postavljeno v prid slednjega in zato se dejansko pod pretvezo tehnološkega napredka potihoma vnaprej programirajo permanentne spremembe v vseh dimenzijah socialnega življenja. Tako zastavljena pravila načrtovanja in nadzovanja socialnih sprememb seveda nimajo nič skupnega z osnovnimi pravili demokracije, ki obsegajo dognanja o ciljih socialnih sprememb, diskusije, volitev in konsenza.

Na tem protislovnem procesu je počivala socialna država, katere namen je bil omejiti socialno neenakost, sočasno pa spodbujati razvoj produkcijskih moči, torej prvenstveno znanost in tehnologijo. Razvoj znanosti in tehnologije, kot sem že omenjal, je bil vkomponiran v sam koncept socialne države kot nosilec družbenih sprememb, poskrbel pa je tudi, da je s pojmom napredka legitimiral socialne spremembe.

Začetki institucionalne reforme

V sedemdesetih letih sta postali obe zgodovinski predpostavki, socialna neenakost in politično nadzorovani znanstveno-tehnološki razvoj, problematični. Da bi se socialna država, lahko še naprej ohranila pri življenju (ne da se več administrativno zajemati kapitala in ga tudi administrativno prerazdeljevati), se je odpovedala utopičnim energijam, sočasno pa so prodrla v javno zavest spoznanja o njenih notranjih mejah in njenih senčnih straneh (koloniziranje sveta življenja)⁴. V tem

⁴ Pojavila se je kritika socialne države tako s strani zastopnikov kapitala kot tudi predstavnikov civilne družbe. Beck to dejstvo označuje s pojmom *refleksivna modernizacija*, ki v sebi nosi zahtevo po večji stopnji svobode.

času pa so začeli industrijsko družbo že močno pretresati valovi tehnoloških sprememb, ki se jih ni dalo več nadzorovati. Pritiski zaradi sistemsko vgrajenega političnega distanciranja do nenehne destrukcije zunanje in notranje narave, zaradi systemske transformacije dela, zaradi krhkosti statusno utemeljene spolne razlike, pa zaradi izgube razredne zavesti in tradicije in stopnjevanja socialnih razlik in nenazadnje zaradi novih tehnologij, ki se gibljejo na robu katastrofe, so bili tako močni, da razlogov zanje preprosto ni bilo več mogoče tolerirati⁵.

Tehnološke spremembe so postale glede na obseg in globino takšnih dimenzij, da jih ni bilo več mogoče ignorirati. Prišle so na dnevni red in med drugim terjale tudi preizpraševanje ločitve političnega (politics) od nepolitičnega (non-politics). S tem pa se je začel tok reform demokratične ureditve industrijske družbe, ki zagotovo zasenči vse poskuse političnih reform v zadnjih nekaj desetletjih.

Videz očitnega zanemarjanja in brezbriznosti politike do dogajanj v tehno-ekonomskem sistemu in njena distanca od posledic, ki jih ta povzroča, je varljiv. Ta videz je resničen le toliko, kolikor je rezultat pojma političnega, ki se reducira zgolj na delovanje političnega sistema, in kolikor temu zoperstavlja dogajanja v družbi, ki jih zaznavamo kot vrtnec "revolucionarnih" sprememb⁶.

Znotraj tako opredeljenega pogleda mesto socialne transformacije ni znotraj, pač pa je zunaj političnega in se zato nujno pojavlja v formi nepolitičnega. Družbene spremembe spričo tega torej nezaustavljivo in tiho dobivajo videz nepolitičnega.

Pojavljajočega se nezadovoljstva s politiko ni mogoče razumeti le kot protest proti politiki sami (razumljeno v reduciranjem pomenu). Treba ga je razširiti in razumeti tudi kot protest proti porušenemu ravnovesju med delujočo politično avtoriteto, ki se igra na način političnega in postaja vse bolj nemočna, in med širokim poljem družbenih sprememb, ki so sistemsko izključene iz političnih odločevalnih procesov.

Revidiranje koncepta političnega in nepolitičnega

Na razumevanju protesta utemeljuje Beck svojo zahtevo po sistematičnem revidiranju koncepta političnega in nepolitičnega, ki je po njegovem postal nejasen in netransparenten. Njegov namen je, da z redefinicijo političnega in nepolitičnega utemelji zahtevo po politični participaciji, ki jo proizvaja ozkost obstoječega političnega sistema, hkrati pa želi doseči, da tehno ekonomski razvoj, ki generira prostor tveganja in ogroženosti, izgubi svoj nepolitični značaj.

⁵ V tehnoekonomskem sistemu je prišlo do uvajanja tehnologij, ki rušijo obstoječe modele in vzorce organiziranja in ravnanja ljudi, hkrati pa tudi ogrožajo naravno osnovo bivanja na zemlji. Oboje je spodbudilo kritiko, na eni strani sindikatov, na drugi pa ekoloških, mirovnih, feminističnih in okoljevarstvenih gibanj.

⁶ Tezo o razvoju pojmu političnega razvija tudi Giovanni Sartori v *La Politica, logica e metodo nelle Edizioni, Milano 1979*. Slovenski prevod VII. poglavja z naslovom "Kaj je Politika?" je objavljen v ČKZ, št.174, str. 117-134.

Prostor političnega se je začel odpirati zaradi dveh procesov, ki sta postala transparentna v sedemdesetih letih. Intervencionistična moč socialne države je močno upadla, in sicer ne zaradi sistemskih nedorečenosti ali političnih napak v delovanju, pač pa, paradoksalno, zaradi učinkovitega delovanja.

Socialna država je postopoma širila pravice in dolžnosti državljanov in s tem vzpostavljala normativno osnovo, ki je omogočala, da so ti lahko z uporabo pravic omejevali delovanje akterjev v političnem sistemu, istočasno pa uveljavljali nove oblike politične participacije - kot so npr. iniciativa državljanske skupine in družbena gibanja - zunaj političnega sistema.

Ti procesi so bili mogoči torej zaradi etabrirane demokracije in socialne države, ki so jo državljani znali izkoristiti za zaščito svojih interesov in pravic tako, da so izkoriščali medije javnega in zakonitega nadzora in se po potrebi tudi posvetovali in organizirali. Zaradi teh procesov pa je vladajoča politična moč izgubljala pomen in težo.

K odpiranju političnega je prispeval tudi tehnoekonomski razvoj. V tem času se je pojavilo ogromno število tehnoloških inovacij, za katere niso bile poznane stopnje tveganja. Zaradi posledic, ki so kvarno vplivale na naravo in na človeka, in zaradi širjenja področij, ki so bila podvržena potencialni ogroženosti in spreminjanju, je uvajanje novih tehnologij (in posledično tudi vsa znanost) izgubljalo svoj nepolitični značaj.

Misel o alternativni družbi se je potem, ko je bila utopična energija izrinjena iz parlamentarnih diskusij in iz izvršnih organov, preselila v prostore, kjer so načrtovali aplikacije mikroelektronike, jedrske tehnologije in človeške genetike. V tehnologijo so bili položeni vsi upi, ki pa so se kmalu začeli razblinjati. Za to je poskrbela organizirana javnost, ki se je začela vmešavati v nastajanje novih tehnologij. Inovativni proces je s tem izgubil svojo politično nevtralno avreolo, ni pa prišel tudi pod parlamentarno proceduro.

Zaradi svoje narave ("prisila stvari") je tehnoekonomski sektor še naprej zaščiten pred parlamentarnimi zahtevami po legitimnosti in je zato nekje vmes med političnim in nepolitičnim. Postal je tretja entiteta in si pridobil negotovi, hibridni status subpolitičnega. Za to področje vse bolj velja, da je obseg socialnih sprememb, ki jih proizvaja, obratno sorazmeren glede na demokratično pridobivanje legitimnosti.

To dejstvo pa je predstavljalo velikanski problem razvitih industrijskih družb, ki so se morale spopasti z vprašanjem, kako naj se organizirajo, da bodo kos novim potencialom (tveganja) tehnološkega razvoja. Socialna država in obstoječi parlamentarni sistem temu problemu nista dorasla.

Možne, toda nezadostne institucionalne rešitve

Kaj je bilo mogoče kljub temu narediti? V razvitih industrijskih družbah so se začele ustanavljati posebne agencije, ki so bile legalno odgovorne in podvržene vladnemu nadzoru in so začele skupaj z mediji, občutljivimi za tveganja, posegati v intimno sfero tehnoekonomskega menedžmenta. Njihove interpretacije tveganj

in sploh posledic novih tehnologij niso bile zavezane tehnookonomski objektivni nujnosti.

Tehnookonomsko področje je bilo tako soočeno še z drugimi strokovno utemeljenimi pogledi na svoj razvoj. V tem področju se je odprl nov pluralni prostor. Z vmešavanjem vladnih agencij in medijev se je začel vzpostavljati nov komunikacijski prostor, v katerem postanejo usmeritve razvoja in rezultati tehnoloških sprememb podvrženi javni obravnavi in s tem legitimiranju. Tako dobita biznis in tehnološko delovanje novo politično in moralno dimenzijo, za oba pa je do tedaj veljalo, da jima je to zunanje in zato tuje.

Skratka, rast rizikov v industrijski družbi je bil tisti moment, ki je silil k temu, da so se prostori, ki so bili prepuščeni le enemu načinu interpretacije, odprli še za druge medije, ki so razpravljali o virih in teži tveganj, in da se je sprožil komunikacijski proces, v katerem so prišli do izraza različne interpretacije in pogledi, ki niso bili strogo zavezani logiki "stvari same".

Ti procesi so se odvijali do sredine šestdesetih let, ko se je koncept socialne države še dograjeval in ko je politika še razpolagala z močnimi potenciali intervencijske države.

Do prevrata je prišlo nekoliko kasneje, ko se je ta potencial, ki je strukturiral industrijsko družbo, preselil iz političnega v subpolitični sistem znanstvene, tehnološke in ekonomske modernizacije. Politično je postajalo vse bolj nepolitično, nepolitično pa politično.

Transformacija političnega in nepolitičnega

Transformacijski prevrat, ugotavlja Beck, je bil intenzivnejši v tistih industrijsko razvitih državah, ki so vztrajale na "nespremenjeni fasadi" političnega in nepolitičnega, oziroma če so vztrajale na prvotni delitvi med političnim in nepolitičnim, še posebno, ko je šlo za vprašanje socialnih sprememb, in če je bila ta delitev v zavesti močno zasidrana. V teh državah se je pod krinko normalnosti in s pomočjo tehnookonomskega sistema izvajala tiha revolucija. Tehnookonomski sistem se je izogibal državnim intervencijam, obenem pa neprizanesljivo vsiljeval svoje proizvode javnosti, ki je postajala vse občutljivejša in kritičnejša do stranskih učinkov njenih produktov. Prav zaradi naraščajoče občutljivosti in kritičnosti pa je bilo treba te produkte v očeh javnosti ustrezno upravičevati (legitimirati).

Kaj se je s tem zgodilo? Dejanska odgovornost za politične spremembe, ki je locirana v demokratičnem političnem sistemu, se je iz demokratičnega političnega sistema preselila v tehnookonomsko ter znanstveno področje, ki pa je po definiciji področje nepolitičnega in zaradi tega ni podvrženo demokratičnemu legitimiranju.

Premik odgovornosti je pomemben in problematičen tako za politiko kot za znanost in tehnološki razvoj. V projektu socialne države je bila politika sposobna razvijati in vzdrževati relativno avtonomijo do tehnookonomskega sistema s pomočjo političnega intervencionizma na tržišče. S prevratom pa je bila političnemu sistemu odvzeta moč interveniranja, ohranila pa se je njegova demokratična

narava. V novi situaciji postajajo politične institucije administratorji (upravljalci) razvoja, ki ga niso niti načrtovale niti ga niso sposobne strukturirati, so ga pa navsezadnje prisiljene zagovarjati. Ta situacija političnemu sistemu ne prinaša nič dobrega. Zaradi nove strukturne pozicije, iz katere ni več sposoben učinkovito intervenirati, je politični sistem ogrožen in pod nenehnim močnim javnim pritiskom (problem legitimnosti).

Odločitve v znanosti in biznisu so torej obremenjene s politično vsebino, za katero pa akterji ne dobijo demokratične privolitve (legitimnosti). Navsezadnje do nje niti ne morejo priti, ker ni sistemsko vzpostavljenega komunikacijskega prostora, v katerem bi si te odločitve to lahko pridobile. Odločitve, ki sprožajo in spreminjajo družbo, so zato anonimne, tihe in skrite očem javnosti.

Najbolj karakteristične tovrstne odločitve so nedvomno odločitve o velikih investicijah. V ospredje postavljajo ekonomskoprofitni kriterij, potencialov socialnih sprememb pa ne jemljejo resno, ker so iz njihove perspektive povsem obrobne.

Socialnih posledic, ki jih povzročajo inovacije, in posledice posledic zaradi samorazumevanja in zaradi institucionalnih vezi ne upošteva niti empirična in analitična znanost, ko inovacije načrtuje. Znanstvenorazvojnemu projektu oziroma znanosti je zato imanentno, da ni sposobna odkriti in predvideti posledic lastnih rezultatov in jih opravičiti.

Latentni učinki, ki jih povzročajo odločitve v biznisu in znanosti, se kumulirajo in preraščajo v tveganja, ki ogrožajo eksistenco, hkrati pa prav zaradi tega zgubljajo svojo latentnost. Česar nočemo videti, in tisto, česar si ne želimo, vse bolj grozeče in očitno spreminja svet, pravi Beck.

Največjo oviro za pridobivanje legitimnosti za odločitve v znanosti in biznisu predstavlja ideja o nujnosti tehnološkega napredka in njegova narava o nemožnosti odločanja o njem. Ta ideja zavzema mesto centralne gonilne sile, ki opredeljuje razmerje med političnim in nepolitičnim in ki vodi v negotovo in neznano prihodnost.

Nosilci oz. zagovorniki te ideje, ki v principu tudi ne vedo, kam vodi pot, in so njihovi interesi usmerjeni povsem v drugo smer (in jih je možno tudi realizirati), govorijo politikom kam in to brez načrtovanja in zavesti. Politiki pa morajo z nekaj praktičnimi potezami volivcem predstaviti to popotovanje v neznana področja kot svojo lastno vizijo in z njo pridobiti njihovo naklonjenost. Ideja o nujnosti tehnološkega napredka in zaverovanost vanjo omogoča in na nek način sili, da se njeni predstavniki in zagovorniki vedejo, kot da vedo, kam vodi pot, politiki pa vzamejo to kot dejstvo, ki ga oblikujejo v lastno zgodbo in jo s pomočjo gest zaupanja ponudijo volilcem. Tu ni prostora za nobene alternative.

Nujnost tehnološkega napredka in njegova narava o nemožnosti odločanja o njem postaja zaprta soba, v kateri ni prostora za javnost in za proces demokratičnega legitimiranja. Zaupanje volilcev pa na neki stopnji odpove. Anarhija (ne več nevidnih učinkov) dobiva moč na prizorišču zahodne demokracije in pojavljati se začnejo dvomi v politiko, politični sistem, v znanost, v tehnološki razvoj itd.

Sklep

Preizpraševanje in/ali oporekanje legitimnosti sprejetih odločitev, ki jih danes sproža javnost, se ne ustavijo le na tej ravni, pač pa se prenaša tudi na raven preizpraševanja legitimnosti odločevalcev, torej tistih, ki sprejemajo odločitve, in tudi odločevalnih form, torej mesta, kjer se odločitve sprejemajo. To preizpraševanje, predvsem slednje, pa trese bazični konsenz in najeda hegemonsko pozicijo liberalno demokratičnega koncepta institucionalne ureditve poznokapitalističnih razvitih družb. Do ustrezne konceptualne dopolnitve oz. rešitve tega problema pa nas prav gotovo vodi tudi premislek o ideji napredka, ki razvozlava protislovja med političnim in nepolitičnim. Možnosti za rešitve se torej odprejo s preizpraševanjem in z refleksijo mesta in vloge ključne kategorije industrijske družbe. Namreč dejstvo, da za odločitve v biznisu in znanosti ni treba pridobiti legitimnosti, vodi v to, da podjetniki in znanstveniki (v glavnem) ne premišljajo o socialnih posledicah svojih ravnanj (investicij in inovacij), kar pa postaja nevrvalgična točka sodobnih družb. Ali se je potem še mogoče spraševati o pomenu naraščajoče zahteve po novih konceptih organiziranja na polju političnega in tudi odločevalnih procesov, kjer naj bi (organizirana) javnost⁷ dobila večjo težo? Konceptu politične participacije so s tem na stežaj odprta vrata, skozi Aarhuško konvencijo, ki jo bo v letošnjem letu ratificirala tudi Slovenija, pa dobiva pravno podlago.

LITERATURA

- Barbour, I. G. (1980): *Technology, Environment, and Human Values*, New York: Praeger.
- Beck, U. (1986): *Risikogesellschaft. Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt /M.
- Bromley, S. (1999): Towards a new agenda in the international political economy of environment and development. *Journal of international relations and development*, št.2, str. 447-460.
- Habermas, J. (1968): *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M.
- Habermas, J. (1985): "Križa države blagostanja i iscrpljenost utopijskih energija", *Politička misao*, št.4, str.84-97.
- Habermas, J. (1979): "Oznanstvljena politika i javno mnenje", *Kulturni radnik*, št.2, str. 186-203.
- Lijphart, A. (1997): Neenaka participacija: nerazrešena dilema demokracije: predsedniški nagovor. Ameriško društvo politologov, 1996. *Teorija in praksa*, št. 3, str. 524-545.
- Lukšič, A. (1995): The environmental problems and a decision making sistem. *Klagenfurt Geographische Schriften*, št.13, str. 97-109.
- Nelkin, D. (ed.) (1979): *Controversy: Politics of technical decisions*. (Sage focus editions, 8.) Beverly Hills, Calif.:Sage. *ISIS*, št. 260, str. 73, 1980.
- Nelkin, D., Pollak M. (1979a): "Public participation in technological decisions: Reality or grand illusion", *Technology Review*, 81 (8):55-64. *ISIS*, št. 260, str. 73, 1980.
- Nordin, J.(1991): "State, Technology, and Planning", *Philosophy of Social Science*, št.4.

⁷ Slovenija ima naslednje leto v načrtu ratificirati Aarhuško konvencijo, ki razširja pravice javnosti do informacij, participacije pri odločanju in dostopnosti do pravnih sredstev na področju varstva okolja.

- Sartori, G. (1979): *La Politica, logica e metodo nelle*, Edizioni, Milano 1979. Slovenski prevod VII. poglavja z naslovom "Kaj je Politika?" je objavljen v ČKZ, št.174, str. 117-134.
- Zadnikar, D. (1993): "Prenova uma - racionalna rekonstrukcija upanja", ČKZ, št.162-163.

SLOVENSKI ZNANSTVENIKI O UPORABI ZNANSTVENIH SPOZNANJ IN MEDNARODNEM ZNANSTVENEM SODELOVANJU

Povzetek. Članek obravnava nekatera vprašanja aplikativne usmeritve znanosti na Slovenskem in njenega mednarodnega sodelovanja. Avtorja prispevka se v svojih zaključkih opirata na rezultate obsežnega anketnega povpraševanja med slovenskimi znanstveniki. Ti so v različnih časovnih obdobjih, zadnjič v letu 2000, ovrednotili stanje na področju praktične uporabe njihovih raziskovalnih rezultatov, obstoječih mehanizmov prenosa znanstvenega vedenja v prakso, vključenosti v mednarodne znanstvene mreže in vloge novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij pri odpiranju v svet. Na temelju ocen anketiranih raziskovalcev razvijata tezo, da med obema usmeritvama znanosti na Slovenskem prihaja do očitnega razkoraka, kar ni v skladu z novimi in v svetu vedno bolj uveljavljenimi načini produkcije znanstvenega vedenja.

Ključni pojmi: znanstveno raziskovanje, uporaba znanosti, mednarodno znanstveno sodelovanje, internet v znanosti, novi načini produkcije znanstvenega vedenja

Uvod

Ko govorimo o novih načinih produkcije znanstvenega vedenja in o oblikovanju novih modelov vodenja raziskovalne in razvojne politike, je za znanost na Slovenskem bistvenega pomena odprtost v svet in mednarodno povezovanje, hkrati pa tudi njeno zanimanje za probleme njenega neposrednega družbenega okolja (razume se, da tudi za reševanje teh problemov). V spremenjenih pogojih delovanja moderne znanosti, ki se jim sicer daje različno oznako, si uspešnega delovanja kateregakoli znanstvenega sistema brez upoštevanja tako ene kot druge dimenzije ne moremo več predstavljati¹.

* Dr. Franc Mali, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Mag. Davor Kozmus, mladi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede.

¹ Michael Gibbons s soavtorji govori o produkciji znanstvenega vedenja v "načinu 2" ("Mode 2") (Gibbons et al., 1995), Henry Etzkowitz in Leot Leydesdorff govorita o "trojni spirali" ("the triple helix") (Etzkowitz in Leydesdorff, 1997) in John Ziman o "post-akademski znanosti" ("post-academic science") (Ziman, 1994).

Bolj primerno bi bilo uporabiti pojem "inovacijski sistem", saj Nelsonova in Rosenbergova opredelitev nacionalnega inovacijskega sistema iz začetka 90. let najbolj posrečeno zaobjema celotni sklop dejavnosti, družbenih akterjev in institucij, katerih skrb danes naj ne bi bila zgolj produkcija novega znanja, temveč prav tako tudi njegova razširitev in uporaba (Nelson in Rosenberg, 1993).

Kot ugotavljajo številni analitiki, ki se ukvarjajo z vprašanjem današnjih družbenih transformacij znanosti in tehnologije, se z zastarelimi pogledi na vlogo znanosti in raziskovanja v nacionalnih inovacijskih sistemih spopadajo tudi družbeno-ekonomsko bolj razvite države (Tait in Williams, 2000). Tradicionalni sektorski oziroma linerani pogledi ohranjajo svojo atraktivnost ravno zato, ker predstavljajo - samo navidezno seveda - zelo enostavni mehanizem za obvladovane kompliciranih družbenih, znanstvenih in tehnoloških procesov. Vse to dokazuje, kako težaven je prehod iz klasičnih linearnih v nove sistemsko in ko-evolucijsko zasnovane modele mišljenja na področju produkcije in uporabe znanstvenega vedenja in družbene regulacije znanosti in tehnologije.

Če se celo razviti svet sooča s celo vrsto težav na področju znanstvenih in tehnoloških sprememb, uvajanja novih strategij vodenja raziskovalno-razvojni politik itd., potem seveda lahko upravičeno pričakujemo, da so te težave še toliko večje v skupini tranzicijskih držav Srednje in Vzhodne Evrope. O teh težavah govorijo številne že opravljene študije. Werner Meske, avtor ene izmed teh analiz, ki je bila objavljena v lanskoletni številki revije "Science and Public Policy", ugotavlja, da je skupna značilnost tranzicijskih držav, kot so Poljska, Češka in Madžarska, močan zaostanek na področju uvajanja novih inovacijskih politik (Meske, 2000). Čeprav je bilo v omenjenih državah v zadnjem času na področju raziskovanja in razvoja z uvajanjem nekaterih novih zakonskih rešitev, ustanavljanjem novih institucij (npr.: agencije), tudi sprememb profila raziskovanja, uvedenih vrsta pozitivnih sprememb, pa so še daleč od praktične realizacije moderne inovacijske politike. Zato bi bilo potrebno, tako trdi med drugim tudi Werner Meske, vzpostaviti nov tip mrežnih povezav, ki naj bi omogočile čim večjo odprtost znanstvenih sistemov v mednarodno znanstveno skupnost, hkrati pa poskrbele za tesnejše povezovanje znanosti in gospodarstva v lokalnem okolju.

Slovenija je ena izmed držav v tranziciji, ki si še posebno močno prizadeva vstopiti v Evropsko unijo. V luči hitrih procesov globalizacije in uporabe znanstvenega vedenja je zato za našo državo pomembno, v kolikšni meri zmore slediti novim trendom na področju nove produkcije znanstvenega vedenja in uvajanja novih inovacijskih politik. Glede na maloštevilnost njenega znanstvenega potenciala je zanj izredno pomembno, da vzpostavi čim bolj intenzivne stike z mednarodnim okoljem, s čimer dosega večjo odzivnost svojega raziskovalnega dela v tujini. Seveda pa ne bi smela pozabiti na svojo vlogo pri reševanju aktualnih problemov v neposrednem družbenem okolju. Danes govorimo o tem, da so se viri znanstvenega vedenja preoblikovali kot posledica konteksta uporabe znanstvenega vedenja, pa tudi procesov internacionalizacije in - še bolj radikalno - globalizacije, pri čemer oba procesa podpira in stimulira razvoj novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij. Ali se je naši znanosti uspelo ustrezno odzvati na te in druge izzive, pred katerimi se nahaja?

Do odgovora na to vprašanje skušamo priti v našem prispevku na temelju analize empiričnih podatkov, pridobljenih v okviru obsežnega anketnega povpraševanja med aktivno delujočimi raziskovalci v Sloveniji. Zavedamo se, da mnenjska stališča naših raziskovalcev o mednarodnem sodelovanju naše znanosti in njene usmerjenosti v družbeno prakso zadevajo le del te sicer izredno kompleksne družbene problematike. Da bi prišli do bolj celovitega vpogleda v stanje, bi morali najbrž pridobiti tudi stališča drugih družbeni akterjev (gospodarstvenikov, državni uradnikov, politikov itd.), ki so ravno tako močno vpleteni v ustvarjanje družbenih pogojev delovanja naše znanosti. To ne pomeni, da ocene raziskovalcev, ki navsezadnje nastopajo v vlogi producentov novega znanja in naj bi bili torej že po definiciji najbolj zainteresirani za njegovo uporabo znotraj in zunaj znanstvene skupnosti, ne dajejo merodajnega vpogleda v stanje "duha" pri nas.

Rezultati empiričnega raziskovanja v letu 2000 in nekatere primerjave s preteklimi leti

Prednost omenjene empirične analize je v tem, da kot sestavni del longitudinalnega raziskovanja omogoča sklepanje na splošnejše trende razvoja pri izbrani skupini pojavov v zadnjih petnajstih letih. Empirične raziskave na reprezentativnem vzorcu raziskovalcev v Sloveniji, ki jih občasno izvaja Center za preučevanje znanosti na FDV, omogočajo spremljanje "javnomnenjskih" stališč znanstvenikov o vprašanjih, ki se nanašajo na širše družbene in ožje intelektualne predpostavke njihovega profesionalnega delovanja. Prva tovrstna raziskava je bila opravljena leta 1983, ponovitve so sledile leta 1988, 1994 in 2000. Zadnje, najbolj obsežno empirično raziskovanje je bilo opravljeno v poznih jesenskih mesecih leta 2000, tokrat kot sestavni del širšega evalvacijskega projekta, ki poteka pod okriljem Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Raziskovalcem je bila zastavljena cela vrsta vprašanj, ki zadevajo družbeno-organizacijske in intelektualne predpostavke delovanja znanosti pri nas. Na tem mestu nas zanima njihova ocena o uporabi usmerjenosti naše znanosti in njenem povezovanju z mednarodnim okoljem.

Lanskoletno anketiranje na reprezentativnem vzorcu raziskovalcev je bilo opravljeno v mesecu oktobru in novembru. Cilj je bil opraviti retrospektivno raziskavo o znanstveni dejavnosti med raziskovalci v Sloveniji. Ciljna populacija so bili raziskovalci iz registra raziskovalcev na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, kjer je bilo junija 2000 vpisanih 5695 raziskovalcev. V slučajni vzorec je bilo vključenih 523 raziskovalcev, kar predstavlja 9,2% delež glede na skupno število vseh raziskovalcev, ki so v času naše mnenjske sondaže aktivno raziskovalno delovali in bili vpisani v Register raziskovalcev Slovenije. Odgovorilo je 266 raziskovalcev, kar pomeni, da je bil realizirani vzorec 51%. Zaradi sklepanja rezultatov na ciljno populacijo, si je potrebno pogledati še reprezentativnost realiziranega vzorca glede na vede, glede na spol in glede na stopnjo kvalificiranosti (raziskovalci in mladi raziskovalci).

Tabela 1.: Reprezentativnost realiziranega vzorca po posameznih vedah

Vede	Ciljna populacija (%)	Vzorec (%)	Realiziran vzorec (%)
Naravoslovje in			
matematika	21,2%	19,1%	21,1%
Tehniške vede	33,2%	37,1%	33,5%
Medicina	4,8%	15,5%	13,1%
Biotehnične vede	8,5%	6,5%	9,0%
Družboslovne vede	16,7%	10,9%	12,4%
Humanistične vede	14,0%	10,9%	10,9%
SKUPAJ	100%	100%	100%
	N=5695	N=523	N=266

Iz tabele 1. lahko sklepamo, da je realiziran vzorec dokaj reprezentativen glede na izbrano ciljno populacijo posameznih ved. Nekoliko večja odstopanja je mogoče opaziti le pri medicini, kjer je realiziran vzorec nekoliko nadreprezentiran. Nekoliko manjšo reprezentativnost rezultatov pa je mogoče pripisati družboslovnim in humanističnim vedam.

Od 5695 raziskovalcev je 62,4% moških in 37,6% žensk. V naključni vzorec je bilo vključenih 65,4% moških in 34,6% žensk. V realiziranem vzorcu pa je bilo 67,7% moških in 32,3% žensk. Iz tega lahko sklepamo, da je vzorec reprezentativen tudi glede na spol.

Če ugotavljamo reprezentativnost glede na stopnjo kvalificiranosti ugotovimo, da je v registru raziskovalcev vpisanih 86,7% raziskovalcev in 13,3% mladih raziskovalcev. Naključni vzorec je glede na ciljno populacijo vključeval nekoliko večji odstotek raziskovalcev (91,4%) in nekoliko manjši odstotek mladih raziskovalcev (8,6%). Realiziran vzorec je bil glede na izbran naključni vzorec kvalificiranosti raziskovalcev reprezentativen, saj smo prejeli 90,6% odgovorov od raziskovalcev in 9,4% odgovorov od mladih raziskovalcev.

Znanstveni rezultati in njihova uporaba

Uvodoma smo že dejali, da je bilo v zadnjih dveh desetletjih v svetu največ storjenega na področju preusmeritve znanosti k njeni širši družbeni uporabnosti. Razlog je bil med drugim tudi izredno kopičenje znanstvenega vedenja, ki je močno povečalo možnost njegove uporabe. Ta premik je mogoče zaznati na vseh področjih in tipih znanstvenega raziskovanja. Uvodoma omenjeni analitiki (M. Gibbons, H. Etzkowitz, L. Leydesdorff, itd.) opozarjajo, da nastopa obdobje t.i. konteksta uporabe znanosti, ki ga ne smemo razumeti samo kot povečane zahteve za praktično uporabo znanosti zaradi komercialnih oziroma tržnih (zaradi konca hladne vojne najbrž manj vojaških) interesov, temveč so tudi posledica premika spoznavnega interesa same znanosti. Raziskovalcev na posameznih področjih, kot so biotehnologija, umetna inteligenca, informacijska tehnologija, naj ne bi zanimalo toliko raziskovanje

temeljnih načel delovanja sveta, temveč specifično urejene strukture znotraj tega sveta. Te spremembe, katerim naj bi bile podvržene tudi družboslovno-humanistične vede, so, kot ugotavljajo tudi avtorji najnovejšega dela z naslovom "Re-Thinking Science - Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty" (Nowotny et al, 2001), odločilni dejavnik za rast transdisciplinarnega znanstvenega raziskovanja, primarno naravnane na reševanje praktičnih problemov.

V kontekstu uporabe znanosti se zdijo še vedno dokaj statično uporabljeni kriteriji razlikovanja med temeljnim, uporabnim in razvojnim raziskovanjem, ki jih srečujemo v okviru različnih vladnih (statističnih) klasifikacij, že kar nekoliko zastareli. Skozi prizmo pojasnjevanja, ki jih ponujajo nove teorije znanstvenega vedenja, praktično ni več mogoče govoriti o strogem ločevanju med temeljnim in uporabnim nivojem raziskovanja. Ali kot se retorično sprašuje John Ziman v knjigi "Prometheus Bound - Science in a dynamic steady state" (Ziman, 1994): kako za takšno znanstveno področje raziskovanja, kot je matematična analiza turbulenc, lahko z gotovostjo rečemo, ali je bilo njeno raziskovanje izvirno motivirano zaradi intelektualne radovednosti ali zaradi nujnih praktičnih problemov, ki so se pojavili v zvezi s konstrukcijo letal? To isto vprašanje bi si seveda lahko zastavili v zvezi s celo vrsto drugih raziskovalnih področij, vključno z molekularno biologijo, ki je v zadnjem času prispevala celo vrsto revolucionarnih odkritij.

V okviru našega empiričnega raziskovanja smo sicer izhajali iz predpostavke, da ne glede na vse spremembe, ki se pojavljajo znotraj novih načinov produkcije znanstvenega vedenja, še vedno obstaja določen del raziskovanja, ki ustreza tradicionalnemu konceptu temeljne znanosti, pri čemer njegove vloge v novih inovacijskih modelih ne smemo razumeti v smislu usihanja notranje znanstvene motivacije in s tem povezane kreativnosti, temveč prav nasprotno: kot odpiranje novih raziskovalnih perspektiv (Glaeser, 2000). Iz tega razloga nas na tem mestu ne zanima zgolj ocena o stopnji izkoriščenosti rezultatov raziskav znotraj znanstvene sfere same, temveč tudi in predvsem njena uporaba v praksi.

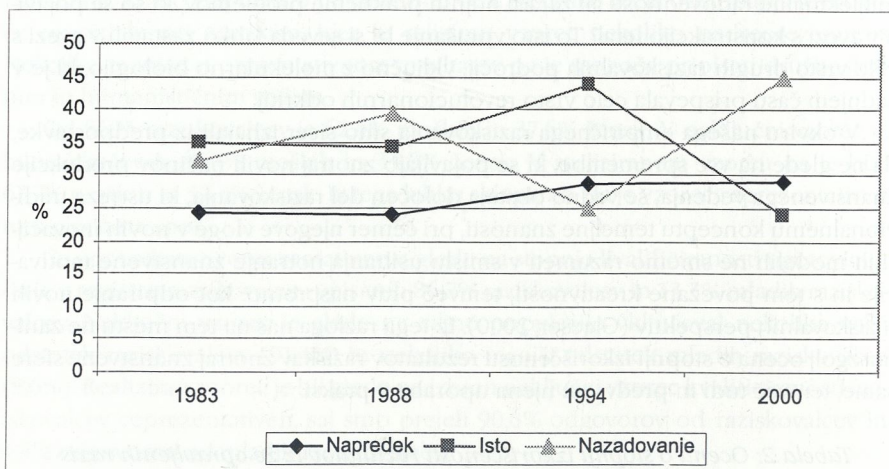
Tabela 2: Ocena o stopnji izkoriščenosti rezultatov iz že opravljenih raziskav na področju same znanosti in pri njihovem prenosu v prakso v letu 2000

Ocena Izkoriščenosti	Izkoriščenost rezultatov Na področju znanosti	Izkoriščenost rezultatov V praksi
	%	%
Izredno majhna	7,6	12,5
Majhna	19,2	33,7
Srednja	42,3	24,6
Velika	25,7	23,5
Zelo velika	5,3	5,6
Skupaj	100,0	100,0

Vir: Mali, F., Kozmus, D. (2001): Poročilo o analizi razvoja znanosti v 90. letih v Sloveniji, januar 2001, Ljubljana: FDV-IDV

Podatki iz zgornje tabele kažejo, da je stopnja izkoriščenosti oz. upoštevanja rezultatov iz že opravljenih raziskav nižja v praksi kot v sami znanosti. Izkoriščenost rezultatov znanosti je sicer mogoče meriti tudi z bolj eksaktnimi kriteriji, kot je stopnja citiranosti, ki jo dosegajo posamezna znanstvena področja, to pa ne pomeni, da mnenjska stališča raziskovalcev, ki izhajajo iz pojma uporabe v širšem pomenu besede (ne vključuje samo vrhunskih dosežkov, ki imajo odziv v tujini), ne dajejo pomembne odslikave realnega stanja. To stanje pa pri nas danes nikakor ni zadovoljivo, saj je skoraj polovica anketirancev v letu 2000 (46,2%) dalo negativno oceno v zvezi s prenosom raziskovalnih rezultatov v prakso. Primerjava s preteklimi leti (glej: graf 1) pokaže, da se zadeve, kljub vsem deklarativnim načelom, niso premaknile na boljše. V vseh preučevanih obdobjih v zadnjem desetletju in pol ni delež respondentov, ki bi dali pozitivno oceno, nikoli dosegel 30%.

Graf 1: Ocena o stopnji izkoriščenosti rezultatov raziskav v praksi po posameznih letih (v %)

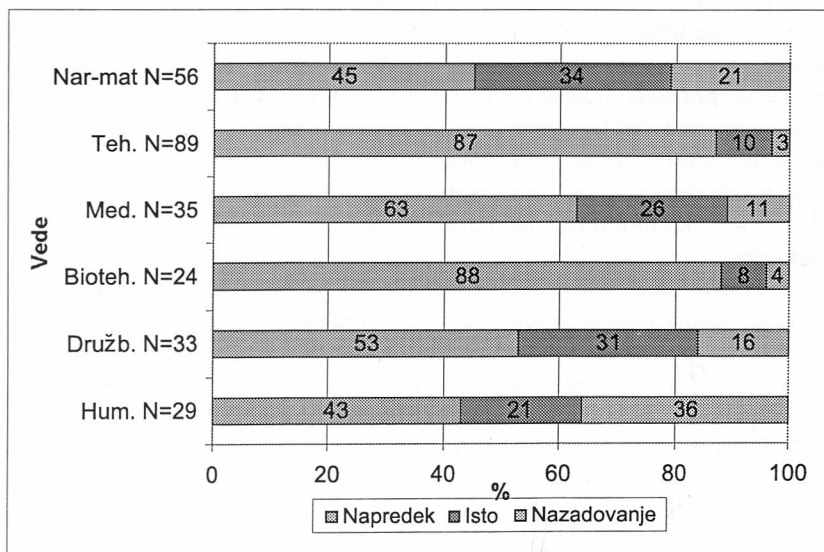

Podatki o stopnji izkoriščenosti rezultatov raziskovanj so še zlasti presenetljivi v luči odgovorov anketirancev o tem, ali predvidena uporabnost njihovih znanstvenih spoznanj igra pomembno vlogo pri njihovi izbiri raziskovalnih problemov in pri poteku raziskovalnega procesa. Od vseh anketiranih raziskovalcev jih je 7,6% odgovorilo, da uporabnost njihovih raziskovalnih spoznanj sploh ne vpliva na izbiro in potek njihovega raziskovalnega procesa, 5,7%, da vpliva skoraj ni, 42,8%, da vpliv je in 23,1%, da je ta vpliv zelo velik. 20,8% respondentov se je opredelilo za srednjo vrednost.

Predhodni podatki navajajo k zaključku, da se naši raziskovalci vedno bolj zavedajo pomena novih načinov produkcije znanstvenega vedenja, v okviru katerih naj bi se atribut praktične relevance in uporabnosti upošteval že v fazi začetnega snovanja znanstvenih spoznanj, ne pa šele v razvojno inovacijski fazi. Danes v okviru "partnerskih", ne pa klasičnih "naročniških", modelov urejanja razmerij

med producenti in uporabniki znanja vloga znanstvenikov v določanju potencialnih aplikacij njihovih spoznanj narašča, ne pa upada². Seveda ob predpostavki, da zadeve potekajo v okviru dinamičnih in fleksibilnih mrežnih povezav med vsemi partnerji, zainteresiranimi za tržne oziroma praktične učinke raziskovanja. Res pa je, da je tu smiselno (potrebno) upoštevati razlike med posameznimi znanstvenimi področji. V okviru našega raziskovanja nas je tako zanimala razlika med šestimi temeljnimi znanstvenimi vedami: naravoslovjem in matematiko, tehniko, medicino, biotehniko, družboslovjem in humanistiko.

Graf 2.: Ocena vpliva predvidene uporabnosti raziskovalnih spoznanj na izbiro in potek raziskovalnega procesa glede na posamezne vede (v %)

Razliko med posameznimi znanstvenimi vedami, ki jo lahko opazimo v predhodni tabeli, lahko deloma pojasnimo z dejavniki, ki spadajo - če uporabimo besednjak angleškega sociologa znanosti Richarda Whitleya - v sklop klasičnih socio-kognitivnih dejavnikov (Whitley, 1984). Whitley pravi, da razmerja med notranjo znanstveno dinamiko in zahtevami, ki se postavljajo od zunaj, narekujejo tudi disciplinarno obarvani dejavniki. Čeprav ti dejavniki z nastopom novih načinov produkcije izgubljajo na veljavi, se zdi, da pri nas še vedno igrajo določeno vlogo. Zavedati se namreč moramo, da je uporabnost naravoslovno-tehničnih znanosti bolj neposredna in se veže predvsem na industrijo, medtem ko je uporabnost družboslovno-humanističnih znanosti pogosto posredna in je odvisna od celotnega javnega sektorja. Glede na splošne vzorce obnašanja v svetu je nekoliko presen-

² Razlika med klasičnim "naročniškim" in modernim "partnerskim" modelom urejanja odnosov med znanstveniki in uporabniki njihovih raziskovalnih rezultatov zaobsega seveda več elementov in je prikazana med drugim v knjigi "The Future of Knowledge Production in the Academy" (Jacob & Hellstrom, 2000).

tljivo, da se je v okviru našega empiričnega raziskovanja naravoslovno-matematična veda znašla skorajda na repu, kar zadeva njeno aplikativno usmerjenost. Odgovor, kje so vzroki za to, bi najbrž zahteval bolj obširno pojasnitev, ki se je na tem mestu ne bomo lotili. Dejstvo pa je, da razlogov za to stanje prav gotovo ni mogoče iskati samo v kognitivni strukturi skupine naravoslovno-matematičnih znanstvenih disciplin, temveč tudi v njihovem specifičnem družbenem statusu (npr.: vpliv na vodenje znanstvene politike itd.), ki so ga imele že v preteklosti in ga ohranjajo tudi še danes.

Razlogi za velik razkorak med načelno opredeljenostjo znanstvenikov pri nas, da sledijo praktičnim ciljem znanstvenega raziskovanja (kar dokazuje njihova predhodno prikazana ocena o izbiri znanstvenih problemov) in dejansko izrabo rezultatov v praksi, so različni. Eden izmed razlogov, ki ga ni mogoče spregledati, je odsotnost cele vrste mehanizmov in instrumentov za hitrejši pretok znanstvenih spoznanj v gospodarstvo oziroma v širše družbeno okolje. Tu naj bi pomembni del odgovornosti prevzela država. Žal lahko le ponovimo že znane ugotovitve, da se državne institucije (vlada, parlament itd.), ko gre za vprašanje prenosa znanstvenih spoznanj, še vedno obnašajo precej neodgovorno. O (ne)ukrepih države pri spodbujanju pretoka znanja med univerzami, inštituti in gospodarstvom so veliko kritičnih besed izrekli tudi naši anketiranci. Poglejmo si nekatere njihove ugotovitve bolj natančno.

34,1% anketirancev v letu 2000 je ocenilo, da država s sedanjimi ukrepi v ničemer ne spodbuja pretok znanja med univerzama, inštituti in gospodarstvom. 45,8% anketirancev je dalo državi na tem področju oceno "slabo" in zgolj 3,4% oceno "uspešno" in 0,4% "zelo neuspešno". 16,3% anketirancev se je opredelilo za srednjo vrednost, ki izraža nevtralno pozicijo. Nič kaj bolje se ni odrezalo (bivše) resorno ministrstvo, ki je bilo v tistem času zadolženo še za obe dejavnosti: za znanost in za tehnologijo. 13,4% anketirancev je njegovo delo ocenilo kot zelo slabo, 27,5% kot slabo, 14,5% kot dobro in 3,4% kot zelo dobro. Daleč največ anketirancev (41,2%) se je opredelilo za srednjo vrednost. Posebno težo dajejo vsej zadevi odgovori raziskovalcev na vprašanje, kdo najpogosteje spodbuja prenos njihovih raziskovalnih spoznanj v prakso. Kar 61,4% anketirancev je odgovorilo, da delajo to oni sami, 26,5%, da delajo to uporabniki, šele potem nastopijo drugi družbeni akterji (12,1%), kamor je treba šteti tudi zgoraj omenjene državne institucije.

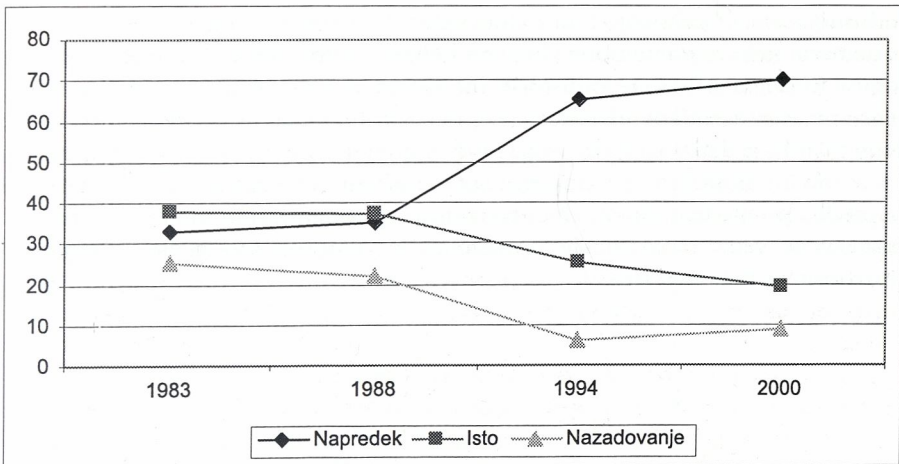
Če zaključimo ta del našega razpravljanja, ki se nanaša na mehanizme pretoka znanstvenega vedenja in njegovo uporabo v praksi, z neko splošno oceno stanja pri nas, potem je seveda treba ugotoviti, da smo še vedno vse preveč obremenjeni s tradicionalističnimi, t.j. lineranimi oziroma sektorskimi vzorci mišljenja. Pri vzpostavljanju mrežnih oziroma intermediarnih struktur, ki se nanašajo na prenos znanja v domače okolje in za katere pravi Werner Meske, da so Ahilova peta vseh tranzicijskih držav, nas čaka še veliko dela. Kako pa je z odpiranjem naše znanosti v svet in njenim mednarodnim povezovanjem? Zdi se, kar dokazujejo tudi rezultati našega empiričnega raziskovanja, da je tu manj težav.

Mednarodno sodelovanje znanstvenikov in uporaba interneta

Napredek sodobne znanosti je močno odvisen od njene vpetosti v mednarodno okolje. V procesih globalizacije si vsaka (nacionalna) znanstvena skupnost prizadeva vzpostaviti čim večje število formalnih in neformalnih mednarodnih znanstvenih povezav. Lahko bi dejali, da predstavlja znanstveno raziskovalno delo profesijo, ki jo označuje vedno večja deterritorializacija in kolektivna narava dela.

Tudi raziskovalna skupnost na Slovenskem se pospešeno vključuje v mednarodne znanstvene tokove. To dokazujejo tudi rezultati našega empiričnega raziskovanja, še posebej odgovori naših anketirancev glede napredka oziroma nazadovanja v vzpostavljanju mednarodnih stikov na njihovem znanstvenem področju. Če primerjamo odgovore iz preteklega leta z odgovori v predhodnih časovnih serijah (1983, 1988, 1994), se pokaže, da se je zlasti v 90. letih dogodil skokovit premik na bolje. Trend vključevanja naše znanosti v mednarodne znanstveno-raziskovalne tokove je očitno v povezavi z osamosvojitvijo Slovenije, njenimi prizadevanji za vstop v mednarodne integracijske tokove in - na kar se včasih vse preveč pozablja - razvojem novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij (še prav posebej Interneta). V grafu 2 si pogledjmo osnovne razvojne trende na tem področju.

Graf 3.: Ocena napredka v raziskovalnem delu pri mednarodnem sodelovanju

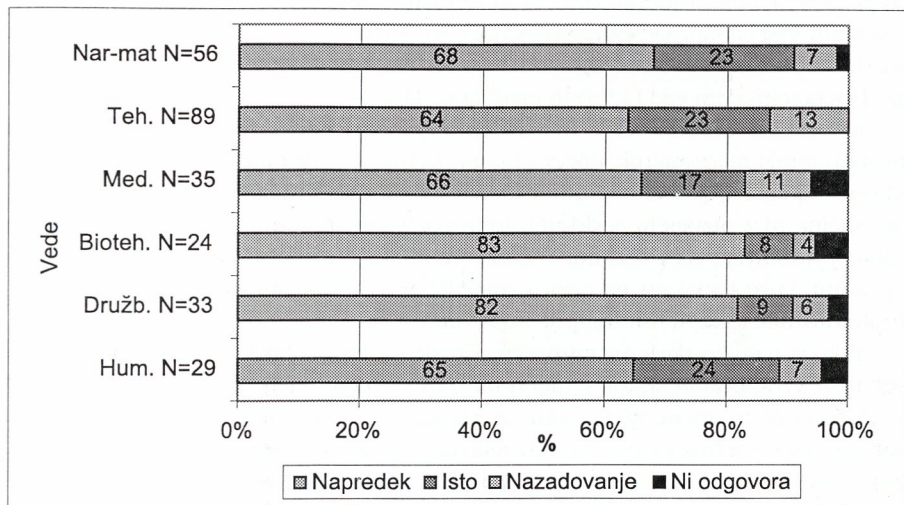
Iz gornjega grafa je razvidno, da je 33% anketiranih raziskovalcev leta 1983 odgovorilo, da je na njihovem raziskovalnem področju pri vzpostavljanju mednarodnih stikov prišlo do napredka, 38% jih je odgovorilo, da je stanje izpred petih let enako, 25% pa jih je menilo, da je prišlo do zaostanka. V letu 1988 se razmerja v deležih niso bistveno spremenila: 35% anketirancev se je opredelilo za napredek, 37% za nespremenjeno stanje in 22% za nazadovanje. Šele v letu 1994 je mogoče opaziti pomemben premik na bolje: kar 65% anketirancev je v tem letu ocenilo, da

je v zadnjih petih letih prišlo do napredka v mednarodnem sodelovanju, 25% jih je ocenilo, da je stanje isto kot prej, le 5% pa jih je ocenilo, da je prišlo do nazadovanja. Ocena o napredovanju na področju mednarodnega znanstvenega sodelovanja, ki je bila podana lansko leto, kaže na še bolj ugodna gibanja. 71% vseh anketiranih raziskovalcev je ocenilo, da je na njihovem področju prišlo do napredka v mednarodnem znanstvenem sodelovanju, 20% jih je ocenilo, da je stanje nespremenjeno glede na čas izpred petih let, 9% pa jih je menilo, da je pri mednarodnem znanstvenem sodelovanju prišlo do nazadovanja.

Že empirična raziskava iz leta 1994 je opozorila, da je bil tisti čas prelomen za vključevanje raziskovalnih skupin iz Slovenije v skupne evropske raziskovalne projekte. To vključevanje v skupne evropske raziskovalne projekte, ki je od srede 90. let samo še naraščalo, je za Slovenijo kot majhno državo izrednega pomena. V prvi vrsti gre za to, da imamo s tem dano možnost vzpostavljanja stikov z vrhunskimi znanstvenimi centri. Ne smemo pa zanemariti tudi drugih prednosti, ki se nam ponujajo na ta način. Znano je, da v okviru poglobljanja evropskih integracij razvite evropske države namenjajo vedno večji delež proračunskih sredstev mednarodnim znanstvenim projektom. Mednarodno znanstveno povezovanje je tako še zlasti pomembno, saj se z njim lahko nadomesti nezadostna proračunska sredstva, ki so v Sloveniji namenjena za raziskovanje in razvoj. Seveda je pospešeno mednarodno sodelovanje pomembno tudi z vidika spodbujanja uporabnosti znanstvenih rezultatov doma. Vzemimo primer skupnih raziskovalno-razvojnih projektov, ki potekajo v okviru Evropske unije. Peti okvirni program EU je v močnem soglasju z industrijskim raziskovanjem. Znotraj tega programa je zlasti velika teža dana industrijalcem, ki nastopajo tudi v vlogi vplivnih svetovalcev. Prav tako ne smemo zanemariti njihove pomembne vloge pri "tehnološkem napovedovanju" ("technological foresight"). Če se je industrijski menedžment v preteklosti v najboljšem primeru pojavljal samo kot referenčna skupina oziroma eksterno odzivno telo (sounding board), se danes njegova vloga hitro in pomembno spreminja (Haller, 2000).

V okviru lanskoletnega empiričnega raziskovanja so nas zanimale pri oceni napredka pri mednarodnem znanstvenem sodelovanju razlike glede na temeljne znanstvene vede: naravoslovje in matematiko, tehniko, biotehniko, medicino, družboslovje in humanistiko.

Graf 4.: Ocena napredka v raziskovalnem delu pri mednarodnem sodelovanju: urejeno po vedah (raziskava v letu 2000)

Iz grafa 4. je razvidno, da večinski delež anketiranih raziskovalcev ocenjuje, da je na njihovem znanstvenem področju prišlo do napredka. Raziskovalci s področja biotehničnih (83%) in družboslovnih ved (82%) pri oceni napredka od vseh ved še najbolj izstopajo. Hkrati pa v teh dveh znanstvenih vedah obstaja tudi najmanjši delež tistih raziskovalcev, ki ocenjujejo, da je stanje na področju mednarodnega znanstvenega sodelovanja glede na preteklo petletje nazadovalo oziroma ostalo nespremenjeno. Raziskovalci s področja biotehniških ved ocenjujejo, da je v preteklih letih opazen kvalitativni dvig dela skupin, ker je bila konkurenca za domače projekte na MZT zelo ostra, še prav posebej na področju biotehnike. Veliko raziskovalcev s tega področja se je šolalo in sodelovalo s tujimi znanstveno-raziskovalnimi institucijami in zato obstajajo še danes živi stiki s temi institucijami. Ustrezna kakovost in osebni stiki so omogočili izkoriščanje formalnih možnosti za sodelovanje v mednarodnih projektih: COST, Inco-Copernicus, 5FP, kar vodi do relativno ugodne slike na področju biotehničnih ved. Treba je tudi poudariti pomen dela NCP za področje biotehnologije v 5FP in aktivnost Femirc centra, ki s prireditvami, predvsem v okviru TRICO iniciative, bistveno prispeva k mednarodnemu povezovanju. Raziskovalci znotraj biotehničnih ved ocenjujejo, da bi lahko prišlo še do izboljšanja obstoječe mreže mednarodnega sodelovanja, če bi le-ta bila podprta z jasno strategijo vlade, da v področje, ki ga sicer razglša kot prednostno, tudi bolj odločno investira. Po ocenah raziskovalcev so raziskovalne kapacitete še vedno razdrobljene, zato se srečujejo s problemi pri sodelovanju, ker programska politika ne podpira interdisciplinarnega sodelovanja, ki je bistvenega pomena za področje biotehnologije.

Kljub temu, da večinski delež raziskovalcev ocenjuje, da je na njihovem področju prišlo do napredka pri mednarodnem znanstvenem sodelovanju, pa lahko iz grafa identificiramo tudi tiste vede, v katerih raziskovalci ocenjujejo, da je stanje

isto ali pa je prišlo celo do nazadovanja. Delež znanstvenikov, ki ocenjuje, da je napredek pri mednarodnem znanstvenem sodelovanju nespremenjen, je največji na področju humanističnih ved (24%), tehničnih ved (23%) in naravoslovno-matematičnih ved (23%). Delež raziskovalcev, ki ocenjujejo, da je prišlo na področju mednarodnega znanstvenega sodelovanja do nazadovanja, pa je največji na področju tehničnih ved (13%) in medicine (11%).

Ko gre za mednarodno sodelovanje, potem dajejo naši raziskovalci večji pomen mreži neformalnih stikov s tujimi partnerji. Neformalni stiki raziskovalcev, ki potekajo zunaj še vedno togih institucionaliziranih kanalov, se izražajo na različne načine in z razvojem sodobnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij samo pridobivajo na pomenu. V zvezi s tem smo raziskovalcem postavili paleto vprašanj, ki se nanašajo na odnos opravljanja raziskovalnega dela in rabe sodobnih informacijskih tehnologij, še zlasti Interneta.

Tako je naša lanskoletna empirična raziskava pokazala, da se slovenski raziskovalci pri vzdrževanju stikov s tujimi partnerji opirajo zelo močno na Internet. V povprečju jih to počne 88%. Ostali še naprej uporabljajo le klasična komunikacijska sredstva (osebna pisma, telefon, telefaks, osebna srečanja ipd.). Internet in njegove opcije pri vzdrževanju stikov z drugimi raziskovalci najbolj s pridom izkoriščajo raziskovalci s področja biotehničnih ved. Zanimivo je dejstvo, da so prav vsi raziskovalci s področja biotehničnih ved pritrdili, da uporabljajo storitve Interneta pri vzdrževanju stikov z domačimi in tujimi znanstvenimi institucijami in posamezniki. Sledijo jim raziskovalci s področja družboslovnih ved (90,9%), tehničnih ved (86,2%), medicine (85,7%) in na zadnjem mestu raziskovalci naravoslovno-matematičnih ved in humanističnih ved (82,1%).

Da je Internet pomemben oziroma zelo pomemben medij pri dnevnem opravljanju znanstveno raziskovalnega dela (iskanje in pridobivanje podatkov v različnih bazah podatkov, delo v znanstvenih laboratorijih in raba sodobne informacijske tehnologije na daljavo), se zaveda v povprečju več kot 83% vseh vprašanih raziskovalcev. Le 3% vprašanih pa odgovarja, da je Internet manj pomemben oziroma sploh ni pomemben medij pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela. Pomembnost Interneta pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela so anketiranci razvrščali na pet stopenjski lestvici, pri čemer 1 pomeni, da Internet pri znanstveno raziskovalnem delu ni pomemben in 5, ki pomeni, da je Internet zelo pomemben pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela.

Tabela 3.: Ocena pomembnosti Interneta pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela

VEDA	Povprečna skupna ocena s standardnim odklonom
Medicina	4,5 (0,7)
Naravoslovno matematične vede	4,5 (0,9)
Biotehnične vede	4,4 (0,8)
Družboslovne vede	4,4 (1,2)
Tehnične vede	4,3 (1,0)
Humanistične vede	3,8 (1,6)

Vir: Mali, F., Kozmus, D. (2001): Poročilo o analizi razvoja znanosti v 90. letih v Sloveniji, januar 2001, Ljubljana: FDV-IDV

Kot vidimo iz zgornje tabele je ocena pomembnosti Interneta pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela relativno zelo visoka v vseh vedah. Najvišja je v medicini. To lahko utemeljimo s tem, da na področju medicine obstajajo kvalitetne baze podatkov, ki so raziskovalcem ponujene preko Interneta. Tudi anketiranci s področja medicine so navajali bazi podatkov Medline in Jupline, ki predstavljata vir informacij s področja medicine. Poleg tega pa v medicini obstajajo in se razvijajo tudi nekateri poskusni projekti, ki omogočajo izobraževanje, spremljanje in sodelovanje znanstvenikov in raziskovalcev na daljavo. Pojavljajo se telekonferenčni sistemi in prvi mednarodni znanstveni laboratoriji, ki omogočajo tudi delo na daljavo. Tudi raziskovalci s področja naravoslovnih in biotehničnih ved so v anketi navajali veliko baz podatkov, ki pokrivajo specifična raziskovalna področja, vendar pa je veliko od teh podatkovnih zbirk in baz lociranih v tujini (Math-Sci Net s področja naravoslovno matematičnih ved; Biomed Net, Treecd s področja biotehničnih ved). Tudi za raziskovalce s področja družboslovja in tehničnih ved je Internet zelo nepogrešljiv medij pri delu. Za raziskovalce s področja družboslovja so zelo pomembne knjižnične baze podatkov, ki so dostopne preko Interneta. Raziskovalci s področja tehničnih ved se opirajo na zelo različne baze, ki so povezane s točno določenim predmetom preučevanja. Iz tabele 3. lahko vidimo, da edino raziskovalci s področja humanističnih ved nekoliko odstopajo od povprečja.

Pogledamo si lahko še oceno pomembnosti Interneta glede na socio-profesionalni status raziskovalcev (razlike med kategorijo "raziskovalcev" in "mladih raziskovalcev").

Tabela 4.: Ocena pomembnosti Interneta glede na stopnjo kvalificiranosti (raziskovalci in mladi raziskovalci)

Ocena	Raziskovalci	Mladi raziskovalci
	%	%
ni odgovora	2,5	-
popolnoma nepomemben	0,4	-
nepomemben	2,9	-
ni pomemben ni pomemben	10,8	8
pomemben	24,5	12
zelo pomemben	58,9	80
Σ	100%	100%

Vir: Mali, F., Kozmus, D. (2001): *Poročilo o analizi razvoja znanosti v 90. letih v Sloveniji, januar 2001, Ljubljana: FDV-IDV*

Iz tabele 4. je razvidno, da je Internet relativno zelo pomemben medij pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela za obe kategoriji raziskovalcev. Skoraj 59% anketirancev iz prve kategorije je ocenilo, da je Internet zelo pomemben in 24,5%, da je Internet pomemben medij pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela. Da je Internet manj pomemben oziroma nepomemben ali se ga pri znanstveno raziskovalnem delu sploh ne uporablja, je trdilo le 5,8% vprašanih raziskovalcev iz prve kategorije. Zavedanje o pomembnem spoznavnem potencialu, ki ga v znanstveno-raziskovalno delo vnaša informacijska tehnologija in računalniško omrežje Internet, je zelo visoko med mladimi raziskovalci. Kar 80% vprašanih mladih raziskovalcev je odgovorilo, da je Internet zelo pomemben medij pri opravljanju znanstveno-raziskovalnega dela, 12% jih je odgovorilo, da je Internet pomemben medij pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela. Kar pa je zanimivo izpostaviti, je, da mladi raziskovalci niso nikoli odgovorili, da je Internet manj pomemben oziroma nepomemben pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela. Ta zadnji podatek nam pove, da se mladi raziskovalci zavedajo pomena tega znanja in ga tudi s pridom uporabljajo.

Anketirani raziskovalci so bolj kritično ocenili vsebino, ki je pridobivajo z Interneta, in jo uporabljajo pri svojem delu. Strokovnost vsebin, pridobljenih z Interneta, najboljše ocenjujejo raziskovalci s področja naravoslovno-matematičnih ved, medicinskih, tehničnih in biotehničnih ved. Nekoliko slabše pa strokovnost vsebin ocenjujejo raziskovalci s področja družboslovnih in humanističnih ved. Slednje lahko pripišemo dejstvu, da se na Internetu pojavlja ogromna količina informacij in podatkov; njihova vsebina pa ponavadi ne sodi v domeno znanstvene in strokovne literature. Na področju naravoslovnih in tehničnih znanosti je ocena strokovnosti nekoliko boljša. Naravoslovno, tehnične, medicinske in biotehnične vede so glede na svojo spoznavno strukturo bolj neposredno povezane s predmetom svojega preučevanja. Gre za ekzaktno znanost, ki ustvarja nove strojne elemente, elektronske komponente, nova zdravila ali medicinske pripomočke, nove materiale ali kemična sredstva itn. Vsebine, s teh področij, ki se pojavljajo na

Internetu, so tudi zbrane v posebnih bazah podatkov (Medline, Jupline, WorldStell, IEEE Electronics On Line itn.), ki jih ponujajo komercialni ponudniki ali pa se pojavljajo kar na straneh univerz in razvojno raziskovalnih inštitutov. Za področje družboslovja in humanistike pa so, za razliko od prejšnjih oblik, zelo pomembne mnoge bibliografske baze podatkov in knjižnice, za katere raziskovalci zatrjujejo, da predstavljajo primarni vir podatkov za znanstveno in raziskovalno delo na tem področju (OCLC, ProQuest, EBSCO, COBISS itn.).

Na koncu si še pogledjmo, kateri je najbolj iskan slovenski vir oziroma najbolj obiskana slovenska baza podatkov, ki je pomembna pri opravljanju znanstveno raziskovalnega dela slovenskih znanstvenikov. Iz odgovorov, ki jih navajajo anketiranci, je mogoče razbrati, da pomemben informacijski vir predstavlja spletna stran

Ministrstva za znanost in tehnologijo (<http://www.mzt.si>), sedaj Ministrstva za šolstvo, znanost in šport. V tej bazi podatkov se nahaja veliko koristnih podatkov o razpisanih domačih in tudi nekaterih mednarodnih raziskovalnih projektih, mogoče je pridobivati ustrezne obrazce in slediti postopku izbire akterjev pri sodelovanju na posameznih znanstveno-raziskovalnih projektih. Kot pomembno slovensko bazo podatkov pa anketiranci zelo pogosto navajajo knjižnično bazo COBISS, ki predstavlja zbirko lokalnih baz slovenskih knjižnic, v kateri se nahaja prek 4,5 milijona (COBISS: maj 2000) bibliografskih zapisov, s številnimi podatki, ki se nanašajo na posamezen izvod gradiva. Prek sistema COBISS je možen dostop tudi do baz podatkov OCLC v ZDA, ki je vodilni bibliografski servis te vrste v svetu. V zadnjem času pa postaja zelo pomemben informacijski vir pri znanstveno raziskovalnem delu tudi informacijski servis ScienceDirect založbe Elsevier, kjer trenutno obstaja 1.308.708 člankov in 30 milijonov zapisov (vir: <http://www.sciencedirect.com>; marec 2001).

V zaključku tega dela našega razpravljanja, ki se nanaša na vključevanje naših raziskovalcev v mednarodni znanstveni prostor, kar je tesno povezano z njihovo uporabo modernih informacijskih tehnologij, naj še enkrat ponovimo, da smo tu v zadnjem času doživeli velik napredek. Četudi se je naša znanstvena skupnost, v primerjavi z znanstvenimi skupnostmi drugih tranzicijskih držav, že zelo zgodaj odlikovala z veliko stopnjo odprtosti v svet, pa v zadnjem času tudi dejansko postajamo del globalne znanstvene skupnosti. Priča smo obsežnemu povezovanju med raziskovalci, nastajanju obsežnih podatkovnih baz o rezultatih njihovih raziskav, ki so preko Interneta dostopni globalni znanstveni in tudi širši strokovni javnosti, ne glede na fizične meje, ki nas še vedno ločujejo.

Zaključek

Rezultati našega empiričnega raziskovanja so pokazali, da je uporaba znanstvenih rezultatov v neposrednem družbenem okolju, v nasprotju z naraščajočimi procesi njene internacionalizacije, še vedno ena največjih slabosti naše znanosti. Neredko se želi ustvariti vtis, da so glavna ovira za majhno izrabo domačega zna-

nja sami raziskovalci. Tem naj bi bila glavna skrb pridobiti čim več denarja iz državnega proračuna, ki naj bi omogočil nemoteno delo na raziskavah, brez povezave z realnimi družbenimi problemi. Kot so pokazali tudi rezultati našega empiričnega raziskovanja, tovrstni očitki niso najbolj upravičeni. Raziskovalci pri nas se vedno bolj zavedajo pomena novih načinov produkcije znanstvenega vedenja, v okviru katerih naj bi se atribut praktične relevance in uporabnosti upošteval že v fazi začetnega snovanja znanstvenih spoznanj, ne pa šele takrat, ko prestopi mejo bazične znanosti. Večjo odgovornost pri razširjanju in uporabi znanstvenega vedenja bi morale prevzeti državne ustanove, ki so zadolžene za raziskovalno in razvojno politiko. Predstavljajo ključni dejavnik prehoda iz sektorske obravnave znanosti in tehnologije, ki izhaja iz rigidnega ločevanja obeh dejavnosti, v novo inovacijsko politiko. Primerjalne analize, ki so bile opravljene znotraj dežel Evropske unije, so pokazale, da je v državah, ki so najprej sprejele in tudi z največjim uspehom uresničile načela nove inovacijske politike, kot je bil to primer s Finsko, odločilno vlogo odigrala ravno vladna administracija (Lundvall in Borrás, 1997). V času ekonomskih težav na začetku devetdesetih so postale glavni pobudnik spremenjenih načinov produkcije znanstvenega vedenja in novih modelov družbene regulacije znanosti.

LITERATURA

- Etzkowitz, Henry in Leydesdorff, Loet (1997): *Universities and the Global Knowledge Economy*. London: Pinter Publishers.
- Gibbons, Michael et al. (1994): *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: SAGE Publications.
- Glaeser, Jochen (2000): "Limits of change: cognitive constraints on "postmodernization" and political redirection of science". v *Social Science Information*, Vol. 39, No. 3, str. 439-465.
- Haller, Max (2000): "The Model of Science and Research Policy of the European Union in Perspective." v M.Haller (ed.), *The Making of the European Union - Contributions of the Social Sciences*, str. 363-393. Berlin -Heidelberg - New York: Springer Verlag
- Jacob, Merle in Hellstrom, Tomas (2000): *The Future of Knowledge Production in the Academy*. Buckingham: Open University Press.
- Lundvall, Bengt-Ake in Borrás, Susana (1997): "The globalising learning economy: implications for innovation policy". European Commission. Brussels: Science Research Development. EUR 18307 EN.
- Mali, Franc in Kozmus, Davor (2001): Poročilo o analizi razvoja znanosti v 90. letih v Sloveniji, januar 2001, Ljubljana: FDV-IDV
- Meske, Werner (2000): *Changes in the innovation system in transition: basic patterns, sectoral and national particularities*. Science and Public Policy, vol. 27, no. 4, str. 253-64.
- Nelson, R. Richard in Rosenberg, Nathan (1993): *Technical Innovation and National Systems*. v R. Nelson (ed.), *National Innovation Systems*, str. 3-27. Oxford: Oxford University Press.
- Nowotny, Helga et al. (2001): *Re-Thinking Science - Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

- Tait, Joyce and Williams, Robin (2000): Policy approaches to research and development: foresight, framework and competitiveness. *Science and Public Policy*, Vol.26, No.2, str. 101-112.
- Whitley, Richard (1984): *The Intellectual and Social Organization of Science*. Oxford: Clarendon Press.
- Ziman, John (1994): *Prometheus Bound*. Cambridge: Cambridge University Press.

CERKEV / DRŽAVA: LOČITEV ALI RAZLOČITEV?

Povzetek. Ker odnosi med državo in verskimi skupnostmi pri nas niso urejeni, je konflikt s Cerkvijo (RKC) še bolj izrazit. Kako realizirati abstraktno ustavno normo o ločitvi verske od posvetne sfere je problem, ki je v tem prispevku obravnavan z dveh vidikov. Prvi vidik je naveden razlogov za prakticiranje ločenosti, se pravi, vsebinsko utemeljevanje tega, zakaj to načelo sploh potrebujemo. Drugi vidik pa je sama izvedba načela. Čeprav sta obe vprašanji med sabo povezani, nista isti. Avtor zagovarja stališče, da je konsenz okrog drugega vprašanja možen, okrog prvega pa ni verjeten. Zato ni vseeno, kateri vidik (argumentacije) bo prevladoval v javni razpravi, ki bo potrebna za realizacijo omenjenih ustavnih določil. V drugi polovici prispevka je predstavljena tipologija načinov (raz)ločitve in potrebni pogoji, da se uskladimo o izbiri enega izmed njih.

Glavni pojmi: država, cerkev, verske skupnosti, klerikalizem, ločitev cerkve od države, konsenz

Uvod

Odnosi med Cerkvijo (RKC) in državo niso urejeni. Tu se tranzicija šele začne. V desetih letih osamosvojitve nismo prišli bistveno dlje od stališča, da je treba razmerja med državo in verskimi skupnostmi regulirati v skladu z načelom ločenosti. Vprašanje je, kako se naj omenjeno načelo prakticira in kaj sploh pomeni. Kaj v tej zvezi predstavlja problem, kaj je ključni zaplet in kako ga odpraviti?

Problem: kako realizirati abstraktno ustavno normo, ki pravi, da je versko izražanje in delovanje svobodno ne le v osebnem, ampak tudi v javnem življenju, kjer so verske skupnosti enakopravne in ločene od države (7. in 41. čl. Ustave RS)?

Zaplet: glavno jedro razhajanj vidim v dejstvu, da v Sloveniji obstaja konsenz le o tem, da so omenjena ustavna določila potrebna; ni pa konsenza o dvojem - o razlogu, zakaj so potrebna, in o načinu, kako jih je možno realizirati (t.j. v katero smer). Gre za dvojno vprašanje, ki med sabo nista v tako tesni zvezi, kot se običajno zdi.

Razplet: ni vseeno, ali damo prednost vprašanju "zakaj" ali "kako", ko se usklajujemo o regulaciji razmerij med posvetno in versko sfero. Ker je drugo vprašanje bolj pomembno od prvega, se je zato treba osredotočiti predvsem na pogoje realizacije ustavnih določil, ne pa izhajati iz argumentacije o njihovem smislu, kar je

* Dr. Srečo Dragoš, docent na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

treba postaviti v ozadje (dati v oklepaj). Za dosego konsenza je večja možnost, da se uskladimo o tem, kako ločenost med obema sferama izpeljati, kot pa o tem, zakaj je ločitev sploh potrebna in kakšen je njen smisel. Če bi razpravo o realizaciji abstraktne norme o ločitvi osredotočali predvsem na njeno vsebino in razloge (torej na vprašanje "zakaj"), potem lahko pričakujemo, da se bo potenciral predvsem disenz, ki ga na tej načelni ravni nikoli ni bilo mogoče zares preseči, saj je v izhodišču vrednotno pogojen.

V prvem delu tega prispevka bom omenjeni problem ilustriral s tremi različnimi pogledi na vprašanje, zakaj sploh ločevati posvetne in verske oblasti. Drugi del prispevka pa je namenjen izvedbeni tipologiji ločitve, torej vprašanju kako.

Zakaj

Če se bo težišče razprave o ločitvi še naprej osredotočalo na argumente o tem, zakaj jo sploh potrebujemo, potem lahko pričakujemo, da se bodo v javnosti preigravali trije načelni sklopi utemeljitev, ki jih predstavljam v nadaljevanju. Vsem trem argumentacijam je skupno naslednje: da ločitev zagovarjajo, da njeno izvedbo ("kako") postavljajo v ozadje in da so medsebojno nezdružljive. Zgolj zato, da bodo razlike med njimi bolj vidne, bom prvo vrsto argumentacije označil za pesimistično, drugo vrsto argumentacije za optimistično in tretjo za idealistično (oznake so torej arbitrarne in niso pejorativne).

Pesimistična varianta zagovarja pluralizem verskih prepričanj v smislu tolerance, hkrati pa ga zanika kot možno podlago za družbeno regulacijo in kohezivnost. Gre za stališče, da je med politično in versko sfero ločitev (pomiritev) možna le na način, ko politične norme ostanejo neodvisne od verskih prepričanj in ko se verske norme ne politizirajo. Hkrati se predpostavlja, da to ni zgolj potrebno, ampak tudi izvedljivo, saj nas obe sferi oskrbujeta z različnimi načini tematiziranja bivanjskih problemov. Verska sfera je specializirana predvsem za poslednja, ultimativna vprašanja. Na njih odgovarjajo različne religije na načine, ki so nujno različni, tudi konfliktni, in niso racionalno preverljivi. Medtem ko se politična sfera - dokler ostaja nevtralna do vseh in vsakršnih religij - ukvarja predvsem z racionalno problematiko. Le racionalna vprašanja pa so tista, okrog katerih se lahko poenotijo vsi državljani, tudi verni, ko razlikujejo razumske argumente od verskih. Od tod pogled na (ne)funkcionalnost vere oz. religije in na njeno relacijo do posvetne sfere. Različnost verskih iskanj je lahko koristna samo za tiste, ki jih izražajo (t.j. za verske akterje), ni pa nikakršnega zagotovila, da je vera tudi splošno koristna za družbo kot celoto in za njeno reprezentacijo, t.j. za politiko in državo. Glavna varovalka, da se nekoristnost na obči ravni ne bi sprevrgla v škodljivost, je v ločitvenem principu vzdrževanja difference in transparence med nezdružljivimi sferami oz. oblastmi.

Tako razumljena ločitev naj bi delovala tudi znotraj civilne sfere. To pričakovanje nekateri ilustrirajo s paradoksom, zakaj je ravno v ZDA, v središču egoistično-liberalnega kapitalizma, družbena integracija večja kot drugje. Fukuyama je npr. prepričan, da zaradi prevlade racionalnih norm. Da je prav ameriški volonterski sektor najbolj razvit (po številu vključenih, po deležu zaposlenih, po GDP), je

pogojeno predvsem z zgodovinskim razvojem integrativnih norm. V primerjavi z ZDA je v latinsko katoliških kulturah večja verjetnost korupcije v državnem in gospodarskem sektorju, pogostejši je nepotizem, ksenofobija, segmentacija osnovnih družbenih skupin itd. - vse to pa je razvojni učinek dvojne morale, ko ene norme veljajo za družinsko sorodstveni krog in druge, manj zavezujoče, za vse ostale. ZDA so se izognile temu dualizmu. V latinsko katoliški paradigmi gre za dominacijo hierarhične cerkve v močni navezi z državo, kar pospešuje hierarhično produkcijo iracionalizmov in omenjeno dvojno moralo. Ameriška protestantsko sektaška, decentralizirana in kongregacionistična verska tradicija pa je - v navezi z državno distancirano (neprivilegirano) politiko do religij - odprla prostor za preseganje moralnega dualizma. Omogočila je spontano generiranje racionalnih norm. Prav te so namreč (za Fukuyamo že po definiciji) osnovna normativna podlaga takšne samoorganizacije, ki seže izven rodbinskih mrež.

Skratka, pesimizem te prve variante ločitve med posvetno in versko sfero je v stališču, da področje verskih vrednot, prepričanj in ultimativnih odgovorov nujno transcendirajo racionalno iskanje rešitev in je kot tako neprimerno za vsakršno politično uporabo, zlasti pa za družbeno regulacijo s strani državnih institucij (definiranih z legitimnim monopolom nad prisilo). In to velja tem bolj, čim bolj se družba modernizira. Res je, da se skupne norme tako znotraj politike kot religije producirajo hierarhično. A ker prvo področje zavezuje na racionalen in drugo na iracionalen način, je za regulacijo primernejša politika kot pa religija.

Optimistična varianta, v primerjavi s prejšnjo, zagovarja ločitev z nasprotnimi argumenti. Predpostavlja, da ločitev med politično in versko sfero - če je razumljena kot nujnost ignorance in distance (torej pesimistično) - nikakor ne vodi v pomiritev, ampak provocira konflikte. Kajti država z vztrajanjem, da je politika neodvisna od poslednjih, ultimativnih vprašanj, in da naj taka tudi ostane, vsiljuje iracionalno prepričanje, do so vse in vsakršne religiozne resnice popolnoma nepomembne za politično življenje. Prav to pa je že po definiciji konfliktno s prepričanji, ki jih gojijo pripadniki različnih ver. Kdor veruje, tega ne more sprejeti niti razumeti, neglede v kaj veruje in kako to počne. Pa ne zaradi tega, ker privrženci verskih resnic ne bi bili zmožni razlikovati med racionalnim in iracionalnim, ampak zato, ker to razlikovanje nikakor ne sovпада z razliko med verskim in političnim (vsaj ne v tolikšni meri kot predpostavlja prva varianta). Ne sovпада zaradi dveh razlogov. Najprej zato, ker je tudi v politiki precej iracionalnega in ker tudi tisto, kar je v politiki racionalno, ni vselej funkcionalno za celoto (npr. egoistični interesi). Navsezadnje je že Weber ravno na primeru politike razlikoval vrednotno-racionalno od ciljno-racionalnega delovanja. In drugič, zaradi (recimo temu) antropoloških razlogov. Omejitev človeka na racionalno bitje je redukcionistični konstrukt, ki z odmišljanjem duhovne dimenzije osiromaši razumevanje kompleksnosti socialnih ravnanj. To pomeni, da ultimativna vprašanja nikakor niso le poslednja, rezervirana za onostranstvo, ampak so vselej, že tudi prva, fundamentalna, ker so izhodiščna podlaga temeljnih moralnih presoj in s tem tudi tistih odločitev, ki se kreirajo v politični sferi (npr. okrog vprašanj o pravičnosti, o "skupnem dobrem", pri osmislitvi nacionalnih strategij, pri volilnih preferencah itd.). Vztrajati, da za politiko vera ni pomembna, pomeni zanikati resničnost verskih sodb, kar posled-

dično ne dopušča verskega pluralizma (ki ga obljublja prva varianta), saj ga duši z apriornim zanikanjem veljavnosti katerekoli verske sodbe.

Če logiko tega ugovora nekoliko potenciramo, pridemo do znanih očitkov o tem, da je prejšnja argumentacija ločitve sekularistična in da posledično izrinja versko dimenzijo iz javne v zasebno sfero.

Zato je treba, pravijo optimisti, ločitev zagovarjati drugače. Ker ultimativnih in fundamentalnih vprašanj, tipičnih za versko sfero, ni mogoče zamejiti na onostranstvo, jih tudi ni mogoče izključiti iz javnega življenja; in ker politika ne more sama po sebi integrirati družbe, je zato verska motivacija državljanov koristna tudi za politično delovanje, podobno kot za vsa ostala področja. Če torej posvetna oblast misli z verskim pluralizmom resno, potem svoje nevtralnosti ne bo prakticirala skozi ignoranco, ampak - nasprotno - kot afirmacijo celotne verske sfere. To pa je nasprotje pasivnosti. Nepristranskost posvetnih oblasti pomeni takšno afirmacijo, v kateri nobena vera (religija) ni forsirana na račun drugih. Ločitev verskega področja od posvetnega torej ni izvedljiva zgolj s toleranco, še manj z ignoranco, ampak z nediskriminatorno afirmacijo prve sfere s strani druge.

Argumente, ki gredo v prid tej varianti razumevanja ločitve in nasprotujejo prejšnji (pesimistični), lahko najdemo v novejših družboslovnih poudarkih, ki se nabirajo okrog pojmov kot so npr. "socialni kapital", "intermediarne strukture", "tretja pot", "politična kultura", "neokorporativizem", "interpenetracija" sistemov ipd. Tudi prej omenjeni primer integracije v ZDA, kot ga razlaga Fukuyama, lahko razumemo drugače. Zakaj bi bile za ta primer zaslužne predvsem racionalne norme? Opozarjanje na razliko med latinsko katoliškim kulturnim vzorcem in ZDA - kjer ni dominantne hierarhične cerkve in kjer je država izrazito nepristranska do vseh religij, kar verovanje osvobodi politične prisile - to ni nič drugega kot opisovanje konteksta, ne pa razlogov za vitalnost volonterskega sektorja. Bistvena je etična dimenzija protestantizma, kar je znano že od Maxa Webra dalje in kar priznava tudi Fukuyama (1999: 241). V primerjavi s katoliško ali konfucijansk je protestantska etika tista, ki izrazito razširja radij zaupanja izven okvirov ožjih skupnosti in združuje vernike z univerzalno obligacijo k poštenju, iskrenosti, delavnosti itd. Od tod vitalizem samoorganiziranja in širjenje dosega socialnega kapitala. To pa ni nikakršen razlog za povečevanje racionalnega pred iracionalnim - tudi ne v primeru, če pristajamo na Fukuyamovo razumevanje samoorganizacije kot spontano generirane racionalnosti. Racionalnost ni bistvena zato, ker je ravno njena podlaga v tem primeru versko pogojena (protestantsko, kalvinistično), in drugič, ker racionalnost tudi sam Fukuyama relativizira. Ko jo definira, prizna, da je lahko racionalnost slaba rešitev, če "ne služi interesom ljudi", hkrati pa so lahko tudi iracionalne norme "povsem funkcionalne, če religiozna prepričanja podpirajo socialno ureditev in ekonomsko rast" (ibid. 147). Skratka, racionalni in funkcionalni učinki niso eno in isto. Natančneje: racionalnost in iracionalnost ni sama po sebi niti funkcionalna niti disfunkcionalna, ampak odvisna od družbenega konteksta in še prej, kot bi dodal Pareto (1963), od logike samih akterjev, s katero ti osmišljujejo ter načrtujejo lastno dejavnost.

Ugovori proti tej optimistični varianti razločevanja obeh sfer pa so v glavnem trojni in se nanašajo: a) na tavitološko usmerjenost verske samorefleksije, b) na spro-

žene posledice tako razumljene ločitve, ki bi bile nasprotno od želenih in c) na samo neizvedljivost ločitve. Npr.:

a) Če so res vse vere družbeno (državljansko) pomembne zaradi osmislitvene-ga presežka, s katerim bogatijo javni in politični prostor, kako se naj posvetna oblast obnaša do te samoreferenčnosti, znotraj katere vsaka vera producira lastne ultimativne in fundamentalne odgovore, različne od drugih, in jih hkrati vsaka vera praviloma tudi generalizira navzven, t.j. na vse in vsakogar. Ker se verske osmislitve medsebojno najbolj razlikujejo ravno po vsebinah teh odgovorov, najmanj pa ravno v stopnji njihove generalizacije na vsa področja in vse ljudi, kako naj bo država do tega afirmativna in hkrati nepristranska? In nenazadnje, če tega problema s samoreferenco pripadniki konkretne vere ne reflektirajo, kdo lahko to počne namesto njih?

b) Če pesimistično argumentacijo ločitve zamenjamo z optimistično, zaidemo v produkcijo učinkov, ki so nenameravani tudi po optimističnih kriterijih (saj spadajo v ne-logična dejanja, npr. po Paretovi klasifikaciji). Optimistično izhodišče - da je verska sfera nujna dopolnitev javne in politične, saj jo korigira s tem, ko z ultimativnimi in fundamentalnimi vprašanji presega partikularistične in racional(istič)ne kalkulacije in torej senzibilizira odločanje v smeri skupnih moralnih oz. integrativnih vsebin, nepogrešljivih v politiki (ekonomiji, sociali itd.) - to izhodišče zanemarija vprašanje, kakšen naj bo potem odnos do agnostikov in ateistov. Če je ločitev zamišljena tako, da je posvetna oblast dolžna afirmirati vse vere in se do njih ne sme distancirati, ali s tem ne uvaja nove kategorije državljanov "drugega reda", ki so diskriminirani že zato, ker so ignorirani, saj so po tej varianti vsi ostali, ki niso neverniki in dvomljivci, privilegirani (ker so afirmirani)? Ali ni nevarno, če oblast misli, da imajo tisti, ki ne pripadajo nobeni veri, zaradi tega manjše potencialne za integracijo s splošnimi družbenimi normami? In v primeru, če se zaradi takšnega mišljenja tako tudi ravna, ali ni ravno to ravnanje glavna nevarnost za družbeno dezintegracijo (ne pa nevernost nevernih)?

c) Ker optimistično razumljena ločitev noče biti pristranska do nobene posamične vere in hkrati hoče afirmirati celotno versko sfero, je že v izhodišču neizvedljiva. Ni je možno realizirati, saj nečesa takega kot je vera oz. religija v splošnem smislu (v ednini) sploh ni. Pozablja se, da vsakršno verjetje v to, da je človekovo življenje v neki relaciji z ultimativno in transcendentno realnostjo, obstaja samo skozi artikulacijo konkretnih verovanj, ki so v svoji partikularnosti lahko bolj ali manj institucionalizirana, bolj ali manj (ne)demokratska, socialno (ne)angažirana, skratka, različna po vsebini, obliki in namenu. Če se te razlike zanemarijo in se država odloči afirmirati fiktivno "versko sfero" kot celoto, to lahko počne le tako, da afirmira dejansko obstoječe vere, kar praviloma pomeni predvsem tisto religijo, ki je na določenem teritoriju najmočnejša, najmasovnejša, najbolj organizirana, z najdaljšo tradicijo, ki je "avtohtona", ki je najbolj "državotvorna", ki ji npr. država pravno prizna status "obče koristnosti", ki ji zato podeli celo fevdalno lastnino ipd. Skozi takšno afirmacijo se nepristranskost vselej izmuzne. Tudi sicer je takšna drža načelno nemogoča, se pravi, na ravni načel, in ne le pri izvedbi, kjer nepristranska afirmacija zdrsnje v pristransko. Če bi namreč država pri afirmiranju vseh ver uspešna dosledno ohraniti nediskriminatorno držo, še vedno ostaja odprto vprašanje,

kako daleč sploh lahko prakticira takšno doslednost - in kaj ta sploh pomeni. Dosledno afirmirati vse verske skupine, ker so vse enako pomembne, lahko pomeni, da je treba npr. demarginalizirati majhne (šibkejše) in hkrati depriviligirati tisto religijo, ki je na danem prostoru najmočnejša, najbogatejša in najbolj konfliktna. Nenazadnje - če je treba dosledno afirmirati vse vere, ker so enako pomembne - ali to pomeni, da je država dolžna podpreti tudi nekoga, ki hoče na novo ustanoviti neko vero, ki je doslej še nismo poznali, ali pa jo uvoziti od zunaj, ker je pri nas še ni itd. Skratka, ni mogoče afirmirati verske sfere, ne da bi afirmirali konkretnih verskih skupin oz. institucij, tega pa ni mogoče početi nediskriminatorno. Če država vsem namenja enako količino dobrin oz. enak dostop do virov, pri tem načrtno ignorira dejansko neenakost med verskimi skupnostmi, kar pomeni, da jo povečuje. Če država zaradi nepristranskosti zastavi afirmacijo selektivno (glede na obstoječe izhodiščne neenakosti), pa se zaostri vprašanje kriterijev in konsenza o njih, ki ni verjeten. Kako naj namreč politika doseže konsenz o rangiranju podpore verskim skupnostim, če pa ravno ta optimistična varianta zatrjuje, da tudi politično področje ni imuno pred iracionalizmi?

Idealistična varianta skuša preskočiti ugovore, ki se naslavlajo tako na pesimistično kot na optimistično razumevanje. Ločitve ne utemeljuje z apriorno iracionalnostjo verske sfere (ki da se je zato ne sme kombinirati s politično), hkrati pa idealisti ostajajo tudi bolj skeptični do domnevnih integrativnih potencialov verskih prepričanj, zaradi katerih naj bi država (po optimistični verziji) afirmirala vernost kot nujno skupno družbeno dobrino. Ker po idealističnem razumevanju funkcija ločitve ni v varovanju racionalnega diskurza (politike, države) pred iracionalnimi skušnjavami, se s tem odmika od pesimistične verzije; optimistično pa zavrača, ker razmerja med nepristranskostjo in afirmacijo (do verske sfere) ne razume v smislu sredstvo/cilj, ampak kot izključujoč odnos ali/ali. Sicer pa od obeh variant sprejme ključne zahteve. Od prve poudarek, da se politika in država ne smeta vpletati v verska področja, in od druge, da racionalno iskanje rešitev ni rezervirano samo za posvetno sfero. Šele kombinacija naštetih poudarkov je tista, ki naj bi omogočila realizacijo dveh ključnih principov:

- dejansko versko svobodo v smislu pluralizma različnih verskih osmislicev, vključno z neverskimi
- dialog med tovrstnimi osmislicami (točneje: polilog), ki ga v javnem izražanju ne ovira noben monopol(ist).

Zakaj idealistična varianta predpostavlja, da je koristna za vse in zakaj terja, da je nujna? Idealisti argumentirajo koristnost svoje variante (ločitve) s sklicevanjem na resničnost, zaradi njene zaščite pa jo imajo za nujno. Idealistično razumljena ločitev je koristna zato, ker se resničnosti lahko približamo le s produkcijo različnih načinov iskanja (resnic: političnih, verskih, znanstvenih, moralnih, estetskih) po različnih poteh in na različnih ravneh, kar je možno tako dolgo, dokler je zagotovljena svoboda tovrstnih iskanj. Ravno svobodo pa se najlažje vzdržuje skozi ločitveni "zid" med posvetnimi in verskimi oblastmi, saj se s tem omejuje državo kot najmočnejšo od vseh: ta je edina, ki nima pravice do vmešavanja v omenjen dialoški proces. Posvetne oblasti v debato med verskimi in neverskimi osmislicami ne smejo posegati ne z materialnimi ne s simbolnimi sredstvi, kot tudi ne s

poučevanjem ali s prepovedjo poučevanja katere koli partikularne resnice oz. prepričanja, vključno s sekularnimi.

Idealističnost te variante je v predpostavki, da civilni prostor sam - vključno z vsemi verskimi in neveruskimi akterji - lahko producira vse družbeno potrebne dobrine, resnice in osmislitve na racionalen način tako dolgo, dokler je zagotovljen svoboden (nemonopolen) prostor za to. Kar pomeni, da se tudi morebitni iracionalizmi, ki lastno versko prepričanje razglashajo za edino pravilno in politično relevantno za vse, morajo izpostaviti javnemu dialogu, ta pa (v odsotnosti koncentracije moči) sam po sebi teži k racionalnim izidom. Temu se je najbolj približala ameriška varianta. V njihovih ustavotvornih Federalističnih dokumentih je npr. predsednik James Madison ekspliciral, da je najboljša kontrola proti monopolu posameznih verskih (in strankarskih) akterjev že zgolj v njihovi številnosti, mnogovrstnosti in aktivnosti po celotnem ozemlju republike. Ker delujejo v različne smeri, si ne more nihče od njih prisvojiti dovolj moči za tlačjenje drugih, kar stabilizira verski in politični pluralizem ter celotno družbo. Skratka, država ravno z nevmešavanjem omogoča, da iz različnosti vseh (ne)verskih prepričanj nastaja politična enotnost kot racionalno najboljša varianta. In če se vrnemo k prej omenjenemu paradoksu ameriške samoorganizacije (Fukuyama), ali ni prav v idealistični razlagi ključna poanta tega primera? Samoorganizacija je triumf racionalnosti zato, ker je posledica pluralnega uveljavljanja iracionalnih (versko utemeljenih) moralnih norm v kontekstu, kjer država dosledno aplicira idealistično razumljeno ločitev, s tem pa omogoča racionalne izide, ki so v dobro vseh.

Podlaga te logike je idealistična, saj gre za variacijo tipične razsvetljske ideje: brezmejna vera v razum, ki na koncu vselej zmagaja, če mu le pustimo prosto pot.

Zdi se, da se pri nas ravno okrog te teze približujejo stališča tako med kritiki kot med zagovorniki cerkvenega klerikalizma. Takšen idealizem najdemo npr. v tezah za razpravo, ki jo je na temo države in cerkve organiziral Državni svet in Občanski forum (februarja letos), kjer je rečeno: "Čim večja je avtonomija civilne družbe, čim več družbenega prostora pokriva, tem manj ga ostane za uveljavljanje integralističnih ali ideološko totalitarnih tendenc" (P. Kovačič Peršin, 2001). Ali res? Je možno optimalno ločitev države od verskih skupnosti doseči na predpostavki, da bo civilna družba sama po sebi delovala racionalno, če se jo le pusti pri miru? Je v razmerah zgodovinsko konfliktnih odnosov, idejno bojne kulture in ene prevladujoče cerkve (najštevilčnejše, hiperorganizirane, najbolj hierarhične, najbogatejše) tak idealizem upravičen? Optimisti bodo trdili, da je, čeprav iz drugačnih razlogov kot idealisti, medtem ko bodo pesimisti brezpogojno proti. Kdo od teh je bolj realen?

Sklep. Naj se pri zagovarjanju ločitve nagibamo na pesimistično, optimistično ali idealistično stran, dilema ostaja. Vse tri vrste razlag je možno variirati, jih še bolj konfrontirati ali pa s kombiniranjem blažiti, ni pa verjetno, da bi se pri tem lahko poenotili. Zato predlagam, da izhajamo iz politično že doseženega (ustavnega) konsenza, da je ločenost potrebna. Treba se je le še uskladiti o tem, kako jo izvesti, ne pa obtičati v razpravi, zakaj jo sploh imamo. Seveda tudi to ni enostavno: uskladiti se o "kako" (izvedbi) najprej pomeni, kako se uskladiti. Predlog o tem podajam v naslednjem razdelku.

Kako

Noben način ločitve cerkva oz. verskih skupnosti od države ni možen brez razmejitve med religijskimi organizacijami in posvetnimi oblastmi. Razmejitev med njimi pa omogoča različne načine regulacije: bodisi v smislu ignorance, načrtnega nesodelovanja ter oddaljevanja med obema sferama socialnih aktivnosti in formalnih organiziranj, ali pa gre za načine ločevanja v nasprotni smeri, kjer je razmejitveni princip uporabljen za vzdrževanje razlike znotraj presekov, v katerih se dogaja prepletanje obeh sfer. To je prva raven odločitve, ki se nanaša na regulacijo obeh sfer z vidika (funkcionalnosti), kaj je bolj koristno: separacija ali kooperacija.

Na drugi ravni pa ocenimo, kaj je izvedljivo. Odgovor na to je odvisen predvsem od ocene razmerij med posvetnimi in verskimi vplivi, značilnimi za ta prostor, tu in zdaj; pri tem upoštevamo npr. obremenitve iz preteklosti (zgodovino "črnega" in "rdečega" klerikalizma), dovzetnost aktualne politične kulture za idejno bojne vsebine, navezo političnih strank z verskimi skupinami, strategijo samih verskih organizacij (zlasti najmočnejše), državno strategijo (financiranje, denacionalizacija), evropski okvir, javno mnenje itd. Z interpretacijo tega dobimo vpogled v naravo razmerij med posvetnim in verskim, torej o tem, kaj je bolj realno: diferenca ali interferenca. Šele zdaj se lahko s kombinacijo odločitev na prvi in drugi ravni odločimo za enega od štirih tipov ločitve (gl. shemo v naslednjem razdelku). Kakšni so ti tipi in s katerimi od njih imamo izkušnje?

Ni naključno, da se je prav ameriška izkušnja konglomerata imigrantskih, kulturnih in verskih razlik prva oprijela rešitve, ki predpostavlja, da kooperacija med versko in posvetno sfero ni mogoča, ker prevladuje konfliktnost, ta pa je rešljiva z dosledno separacijo obeh sfer (tj. z razmejitvijo v smislu ločitve). Od tod ideja o vzpostavitvi "zidu ločitve", ki jo je prvi konkretiziral religijski voditelj angleškega porekla Roger Williams (1603-1683) z namenom, kot pravi, da je treba religiozne vrtove zaščititi pred puščavo sekularnega sveta in cerkveno poslanstvo zavarovati od kvarnih vplivov posvetnih oblasti. Stoletje kasneje je enako rešitev predlagal tretji predsednik ZDA, Thomas Jefferson (1743-1826), a z drugačnim ciljem: zadržati konfliktne religijske tendence zunaj federalnih oblasti in posvetno vlado obvarovati pred vsakršnimi verskimi aktivnostmi oz. vplivi. Od tod tudi prvi amandma k ameriški ustavi, katerega smisel najboljše tolmači razsodba Vrhovnega sodišča iz leta 1947 (v zvezi s konkretnim primerom financiranja šolskega prevoza otrok k verouku). Razsodba poudarja, da niti državna niti federalna oblast ne smeta podpirati nikakršne cerkve: "nobena ne more odobriti zakonov, ki bi podpirali eno religijo, podpirali vse religije ali dajali prednost eni na račun drugih... Nobena dajatev, bodisi v večjem ali manjšem znesku, ne more biti namenjena podpiranju nobene religiozne aktivnosti ali institucije, neglede na to, kako se imenuje... Niti država niti federalna oblast ne more, ne v odkriti ne v prikriti obliki, sodelovati v zadevah oz. prepirih (affairs) katerekoli religiozne organizacije ali skupine in narobe" (cf. P. J. Weber 1998: 684).

Ni dvoma, da je opisana varianta ločitve združljiva z demokratičnimi načeli posvetne vladavine. Njena paradoksalnost pa je, da bolj ko se jo skuša dosledno izvesti, bolj se relativizira sama absolutnost omenjenega principa (popolne loče-

nosti obeh sfer). Kajti v citirani razsodbi, ki velja za vzorčni primer Williamsove oz. Jeffersonove doktrine neprepustnega "zidu", je v nadaljevanju izrecno opozorjeno, da javne oblasti nimajo pravice izključiti iz svojih storitev - "člane nobenih veroizpovedi zaradi njihove vere ali zaradi pomanjkanja vere" (ibid. 685). Gre torej za izrazito antidiskriminatorno določilo, ki ga med državljani lahko najbolj uresničuje samo tisti, ki ga zagotavlja, kar seveda predpostavlja aktivno držo namesto pasivne. To pa lahko naredi le državni aparat in ne npr. civilnodružbeni akterji med sabo. Gre za enakost pred zakonom, ki vključuje in varuje med drugim tudi pravice do svobodnega združevanja, govora, mišljenja in verovanja. Če torej te pravice država zagotavlja, je dolžna varovati tudi pravice (do) različnih veroizpovedi na nediskriminatoren oz. nepriviligiran način, kar ima za posledico dolžnost države, da posreduje z vsakršnimi sredstvi (tudi s prisilo, če ne gre drugače) v vsa področja in situacije, kjer je kdorkoli zaradi religiozne (ne)pripadnosti oviran pri udeležbi v javnem, npr. političnem, ekonomskem ali kulturnem življenju.

To pa pomeni, da ne gre več za neprekoračljiv "zid ločitve", ampak za razločitev v razmerah, ko so (ne)verniki hkrati državljani in obratno in ko je država najmočnejše jamstvo nediskriminatornih odnosov med njimi. Že iz obeh navedenih citatov je razvidno, da logika "zidu ločitve" postaja dvoumna tembolj, čimbolj dosledno se jo skuša izvesti. Od tod paradoks tega pristopa, kjer država s svojimi demokratičnimi standardi sama načenja omenjeni "zid" s fluidnostjo, kajti njegova (ne)prepustnost je pogojena z želenimi učinki. Ne pozabimo, da varianta ločitve v smislu "zidu" predpostavlja neprehodnost (področij, dejavnosti, vplivov) med versko in posvetno sfero z namenom, da logika enega področja ne bi nenehno problematizirala, kontaminirala ali celo hegemonizirala drugega področja. Ker pa država, ki je izvirno pooblaščenca tudi za vzdrževanje antidiskriminatornih standardov, mora posegati v interakcije med versko in neversko sfero, je zaradi tega razloga prisiljena prerasti prejšnjo, zgolj sanitarno funkcijo (vzdrževanja neprepustnosti ločitvenega "zidu") ter jo nadgraditi z regulativno. Posledica: ločitveno načelo se ne vzdržuje več z neprebojnim "zidom", ampak skozi mejo. Če z utrjevanjem prvega dobimo izolacijo (ali celo segregacijo), je za mejo značilna propustnost kot nasprotje izolacije. Seveda gre za takšno propustnost, ki je regulirana in kontrolirana (če ni, o meji sploh ne moremo govoriti). Funkcija meje je regulacija transakcij med dvema oz. več sistemskimi področji, ki so zaradi specializacije funkcionalno različni v tolikšni meri, da ni več mogoče enega reducirati oz. nadomestiti z drugim. Zato meja kot sistemska ločnica ni tam, kjer se učinek enega sistema preneha in se začne dejavnost drugega. Nasprotno: meja pomeni točko, kjer se za sistem specifični, "notranji" tok transakcij (dejavnosti, dogodkov, informacij, osmislicev, energij, ljudi in stvari) znajde pod bistveno drugačnimi pogoji nadaljevanja. Kjer se to zgodi, pridemo do meje določenega sistema, brez katere sploh ne bi bil to, kar je. Te meje pa nikakor ne gre enačiti s skrajnim dometom sistemskih vplivov na "zunanje" okolje; zato tudi lokalni sistemi lahko učinkujejo globalno in ne le obratno. Meja ne ločuje transakcij, ampak vzdržuje diferenco med regulacijskimi mehanizmi, ki pogojujejo transakcije. Funkcionalno je bolj podobna npr. koži ali pa mehki celični membrani kot pa betonskemu zidu. Skratka, meja prepušča, ne pa izolira. Zato je zgolj sanitarna funkcija države nezadostna za razmejitev

posvetne od verske sfere, saj ignorira regulacijske probleme, ki jih v razvitejših družbah najbolj zastrujejo naslednji trije trendi:

Modernizacijski: v kompleksnih pogojih - kjer se rast posameznih sistemov, njihovo prilagajanje oz. izumrtje, vse bolj dogaja v pogojih iterpenetracije z okoljskimi sistemi - ni več osrednje sistemsko vprašanje, kako se izolirati od zunanjih vplivov. Sistemska avtonomija je skozi diferenciacijske procese že izoblikovana in tudi legitimizirana. Glavni problem je, kako nadalje producirati avtonomnost lastnega početja znotraj presekov z drugimi, kjer lahko dejavnost drugega kontroliraš le v tolikšni meri, v kolikrški sam preneseš njegovo kontrolo (Luhmann, 1982; 1995). Primeri za to so številni na raznih področjih, npr. delno poseganje neke verske, znanstvene, umetnostne organizacije v politična oz. ekonomska vprašanja. To ni prepovedano, kar ne pomeni, da ni nujno neproblematično. Zato se v kompleksnih razmerah država ne more več sklicevati na nekakšen "zid"; ta je pogosto le izgovor za abdiciranje od problemov, za katere je sama odgovorna. Tako kot je iluzorno vzdrževanje "zidu" med državo in gospodarstvom, znanostjo ali kulturo, podobno je tudi z verskim področjem. Prepleti in tvorbe presekov med različnimi sistemi - navsezadnje tudi med civilnodružbenim in državnim - rušijo "zidove", ki so (empirično gledano) normativna fikcija. Ker gre za ireverzibilne trende, je dolžnost države, da jih ne ovira, ampak servisira s takšnimi "prometnimi" pravili, kjer bodo tovrstni angažmaji koristni za vse, ne pa škodljivi za nekatere.

Socialno-integracijski mehanizmi so Ahilova peta pluralnih, ekstremno diferenciranih in specializiranih sistemov. Isti procesi, ki so v predmodernih okoljih presegali segmentiranost s povezavo navzven, so v sodobnih družbah glavna grožnja za njihovo fragmentacijo. Država vse bolj deli usodo drugih delnih sistemov: prisiljena se je prilagajati v razmerah, ko ne more več reprezentirati vseh področij, še manj jih dirigirati. Kljub moderni tehniki ni več vsemo-gočna, zato postaja šibka. To tautologijo je treba vzeti skrajno resno pri načrtovanju državnih strategij, saj opozarja, da država ne more integrirati družbe, ne more kreirati skupnosti niti življenjskih osmislitev, ne more ustvarjati socialnih mrež, krepiti socialnega kapitala, privzgojiti enotne morale, zagotavljati blaginje, osrečevati ljudi... Marsikaj je dolžna suportirati, nič od tega pa ne more kreirati. Država skrbi za minimalne standarde, za regulacijo pravic in dolžnosti, za redistribucijo dobrin, varuje enakopravnost, skrbi za enakost (pogojev, dostopa do virov), ukinja monopole, ne more pa funkcionalno nadomestiti nedržavnih akterjev. Država ni skupnost, zato izgublja legitimnost, če skuša ravnati kot skupnost. Integracija, v kolikor nastaja, prihaja od spodaj, medtem ko se le del interesne kompetitivnosti prevaja v usklajenost od zgoraj (prek političnega zastopništva). In niti tega država, kot rečeno, ne zmore več z dirigiranjem, še manj z abdiciranjem (postavitvijo "zidu" med sabo in drugimi), ampak s koordiniranjem.

Religijski trendi so naslednji razlog za regulativno namesto sanitarne funkcije države. V demokratičnih ureditvah so se verske skupnosti in cerkvene organizacije odrekle tekmovanju z državo za oblast. Klerikalističnih skušnjav in občasnega cerkvenega koketiranja s politiko ne smemo površno enačiti z bojem za oblast. Dejstvo je, da celo katoliški cerkveni vrh na Slovenskem, ki je izrazilo klerikalno

usmerjen, ne negira pravil parlamentarne demokracije. Cerkev ne pretendira na oblast zaradi več razlogov:

- ker ve, da je to v demokratičnih sistemih nedopustno in v pluralnih okoljih težko izvedljivo;
- ker celo slovenski cerkveni funkcionarji že slutijo, da Cerkev (RKC) ni zmožna ohranjati oblasti niti nad lastnimi verniki, kaj šele nad celotno družbo ali državo (množična disolucija dogmatskih verskih prepričanj je znotraj samih cerkvi-zvestih vernikov empirično bogato in dolgo dokumentirana ter s progresivnim trendom);
- ker bistvo cerkvenega poseganja na neverska področja (= klerikalizem) ni v tem, da si jih prisvoja, nadzoruje in podreja. Nasprotno: klerikalizem je strategija cerkvenih posegov v necerkvena področja na način, da jih nikoli ne zasede (povsem), saj se lahko le s tem razmejuje od sproženih posledic. Pri Cerkvi kot največji svetovni hierarhični instituciji (na verskem področju) ni nepomembno, da ima ta verska tvorba teološko pokrite za lastno strategijo v vseh svojih pomembnejših dokumentih, vključno s tistimi iz II. vat. koncila. Ker so ti dokumenti v ključnih točkah, odločilnih za (ne)klerikalno ravnanje, napisani izrazito dvoumno, je njihovo interpretacijo vselej možno aplicirati v to ali ono smer. Zato lahko tudi današnje ravnanje Cerkve v teh dokumentih vselej najde oporo.

Gre za strategijo "sedenja na dveh stolih", kar Cerkvi omogoča, da takrat, ko se ukvarja s politiko, hkrati zavrača politično kritiko na svoj račun s poudarkom, da je sama nepolitični akter. Hkrati pa v lastnem političnem lobiranju, protestiranju, agitiranju in celo "integriranju" (npr. enega dela političnih sil proti drugemu delu političnih sil) nikoli ne gre tako daleč, da bi bila v tem početju res dosledna in se npr. registrirala kot politična stranka. Pri kritiziranju take strategije ne smemo pozabiti, da v tem Cerkev ni nič drugačna od drugih, npr. industrijskih, kmečkih ali cestnih lobijev: vselej vzame, kar lahko (če je možno, tudi z obrestmi) in gre, do koder se ji pač pusti - a nikoli tako daleč, da bi s presedanjem na drug stol tega povsem zasedla in zapustila svojega. V pluralnih demokratičnih razmerah takšnih skušnjav ni mogoče elegantno preprečiti zaradi zgoraj navedenih družbenih trendov ter zaradi pravic do javnega izražanja, svobodnega delovanja in združevanja. V kompleksnih pogojih je razmejitev med pravicami in njihovo zlorabo hkrati težavna in nujna. Če ta proces ostaja ignoriran (nereguliran), pride država do točke, ko njeni predstavniki dobijo občutek, da se morajo "braniti" pred neko civilnodružbeno institucijo - kar seveda najprej pomeni, da predvsem z državo nekaj ni v redu. Zato je neprestano kazanje na Cerkev kot izključnega krivca neproduktivno iz dveh razlogov: ker bo Cerkev spremenila strategijo, če jo bo, samo od znotraj; in drugič, ker smo v razmerah, ko je država brez strategije za izvajanje sedmega člena lastne ustave in ko se ima paktiranje vodilnih politikov s cerkvenimi hierarhi v javnosti vse bolj za stvar osebne okusa, ne pa kot civilizacijski prekršek. Očitno se pozablja zgodovinsko dejstvo, da kadar s Cerkvijo paktirajo politični liderji (parlamentarnih strank) ali celo državni funkcionarji, ravno takrat je nevarnost klerikalizma občutno večja kot pa v razmerah, ko se tega vzdržijo in se samo Cerkev spogleduje s politiko. Pozablja se, da je nevarno demonizirati zgolj neko civilnodružbeno institucijo zaradi napak, ki jih počne država. Pozablja se, da je v zadnjih desetletjih povsem nov in nevaren klerikalni precedens na Slovenskem ravno povezovanje politične

desnice s cerkvenimi hierarhi, ne pa cerkveno koketiranje s politiko. Sam cerkveni klerikalizem ni nič novega; Cerkev ne ravna nič drugače kot v zadnjih stotih letih. Kaj in kako deluje, je res samo od nje odvisno - učinek njenega klerikalizma pa je najbolj odvisen od državne strategije in političnih akterjev.

Če torej država aktivno posega z nediskriminatornimi standardi tudi v odnose do verske sfere, potem se skrb za neprepustnost ločitve začne slej ko prej relativizirati. To privede k drugi strategiji, ki pomeni nov in drugačen tip odnosov. Aplicira se razmejitev med religioznimi in posvetnimi oblastmi, katere predpostavka (v primerjavi od prve strategije "zidu") je, da so relacije med obema sferama nujne in ni nujno, da so konfliktne. In nadalje - če gremo še naprej in potenciramo značilnosti drugega tipa odnosov, zaidemo v simbiotično navezo med državno in cerkveno oblastjo, kjer se njuni predstavniki vzajemno podpirajo, da bi utrdili kooperacijo. To je tretja varianta razmerij, ki so lažje izvedljiva in nevarnejša v okoljih, kjer je ena religija izrazito močnejša od drugih ter s tem privlačnejša za režim. Če se konkretna cerkev predstavlja kot utelešenje "narodne identitete" ali pa se ji izrecno dodeli celo pomen "obče koristne institucije" (npr. z ustavno sodbo), takrat začne religija funkcionirati na paradoksen način: po eni strani se sekularizira za nereligiozne namene, hkrati pa otežuje družbeni razvoj v religijsko neodvisne smeri. Običajno se institucionalne koristi z obeh strani branijo na enak način, t.j. s sklicevanjem na ločitveni princip, ki se ga prakticira kot razmejitev monopolne oblasti nad ljudmi, simbioza monopolistov pa se vzdržuje z izgovorom, češ, saj so tudi verniki državljani.

Obstaja še četrti tip razmerij med državno in versko sfero, ki vpeljuje trše odnose med njima. Ravno ta tip smo na Slovenskem preigrali v skoraj vseh izvedbah. Tudi tu gre za načelo ločitve, a razumljeno izključno na vrednostni način. V prvi Jugoslaviji (kraljevini) se je ločitveni princip med verskimi in posvetnimi oblastmi prakticiral skozi naslednje tri vrednostne postulate:

- da je vernost državljanov za državo a priori koristna
- da je koristna samo tista vernost, ki je prava
- da je priznana samo prava vernost, ker je koristna.

Zato so bile ustavno priznane (po vidovdanski ustavi, v tretjem odstavku 12. člena) samo naslednje veroizpovedi oz. cerkve: katoliška, pravoslavna, starokatoliška, nemška in slovaška evangelijsko krščanska cerkev, reformirana krščanska cerkev, židovska ter islamska verska skupnost. Državno nepriznane vere, kljub temu, da je bilo med državljani na tisoče njihovih pripadnikov, pa so bile: evangelijsko bratska cerkev, baptisti, menoniti, nazarenci, kvekerji, metodisti in budisti. Enaka kontinuiteta se je po drugi svetovni vojni ohranila v socialistični Jugoslaviji. Tudi tu se je razmejitev med verskimi in posvetnimi oblastmi prakticirala na enak, čeprav ne na isti način (ker je vmes prišlo do revolucije). Šlo je za vrednostni pristop, izhajajoč iz naslednjih postulatov:

- da je vernost državljanov za državo a priori škodljiva
- da je koristna samo tista nevernost, ki je prava (t.j. marksistična varianta ateizma)
- da je priznana samo prava nevernost, ker je koristna.

Posledica obeh pristopov je, da je bila pred drugo svetovno vojno npr. katoliška vera privilegirana v Sloveniji (ne pa v Srbiji), po vojni pa najprej zatirana in v

zadnjih dveh desetletjih režima marginalizirana. Oba državna pristopa sta ločitveni princip verskih in posvetnih oblasti izvajala z izrinjanjem "nepravih" ver iz javne, politične in kulturne sfere v striktno zasebno področje in sicer z namenom, da se v vseh družbenih razmerjih afirmira le "pravo", tj. državno priznano verovanje. V verskem smislu je razlika med obema režimoma bila le v brutalnosti in selektivnosti: prvi je privilegiral le nekatere vere na račun drugih, drugi pa le eno na račun vseh. Gre za igro ničelne vsote, kar ta tip razmerij razlikuje od prej omenjenih.

Katera varianta je za naše razmere najprimernejša in kako bomo prišli do nje?

Tipologija

Odgovor na zgornje vprašanje je odvisen od kombinacije odločitev na tistih dveh ravneh, ki sem ju omenil na začetku prejšnjega razdelka:

Najprej od odločitve o tem, ali je namen razmejitvenega principa v kooperaciji (večji oz. manjši) ali pa v separaciji obeh sfer. Odločitev za kooperacijo vodi v razločitev med državo in verskimi skupnostmi, separacija kot njeno nasprotje pa v ločitev. Prvi način predpostavlja interpenetracijo na področjih, kjer se obe sferi prekrivata, medtem ko je predpostavka separativnega načina v segmentaciji kot optimalni rešitvi možnih problemov.

V primerjavi s prvo ravni, kjer gre za dilemo o namenu razmejitvenega principa, se na drugi ravni odločamo o izhodišču, iz katerega namen realiziramo. Gre za dilemo o tem, ali razločenost med obema sferama (diferenco) ohranjamo zato, da se v procesu družbene regulacije prepreči prekrivanje pristojnosti ter odgovornosti ene in druge oblasti, oziroma - realistično vzeto - da je tistih vprašanj, ki jih obe sferi štejeta za lastno pristojnost, čim manj. Tej nasprotna možnost pa je, da razločenost med obema sferama upoštevamo zaradi njenega dejanskega sovpadanja, da lažje reguliramo interferenco v križanju obojih vplivov. Ta logika pride v poštev takrat, če imamo interferenco za neizogibno družbeno dejstvo in se diferenca med obema sferama zdi smiselna zato, da vzajemnemu učinkovanju sfer sploh lahko pripišemo določen namen (ko uporabimo rešitve s 1. ravni), se pravi, da učinke reguliramo v smeri krepitve obeh sfer ali pa v smeri izničenja obstoječih vplivov ene sfere v korist druge. Krajše rečeno: po prvi logiki je razločitev ene sfere od druge smiselna zato, da sploh ne bi prišlo do mešanja med njimi (oziroma, da takšno ekscesno prekrivanje, ko do njega pride, zamejimo na najmanjšo možno mero); po drugi logiki pa je smiselnost razločitve v predpostavki, da je prekrivanje neizbežno dejstvo, ki ga ni mogoče ukiniti niti stigmatizirati, je pa potrebno vzajemne vplive regulirati v eno ali drugo smer. Gre torej za dilemo, ali je diferenca smiselna zaradi preprečevanja interference ali pa že samo dejstvo interference ohranja smisel difference.

Kar želim izrecno poudariti je, da državne strategije okrog razumevanja ter izvajanja sedmega člena ustave ne bomo imeli tako dolgo, dokler se ne uspemo poenotiti o dilemah iz 1. in 2. točke. Ker na obeh ravneh lahko izbiramo med dvema alternativama pri uporabi (raz)ločitvenega principa, dobimo štiri osnovne tipe razmerij med verskimi in posvetnimi oblastmi (in ne zgolj dveh). Omenjene

variante povzemam v naslednji shemi, kjer so odločitve na prvi ravni predstavljene z absciso, druga raven pa z ordinato. Skratka, abscisa ponazarja namen ločitve, ordinata pa njegovo oprijemališče.

Shema: Tipologija (raz)ločitve cerkva oz. verskih skupnosti od države

Sklep:

- med obema sferama ne gre zgolj za dva, ampak za štiri osnovne tipe (raz)ločitve in za več variacij znotraj njih
- ne gre zgolj za ideološko, tudi ne za pravno, ampak predvsem za sociološko problematiko; aplikacija izbranega tipa rešitve ni odvisna samo od moči (npr. v parlamentu), ampak predvsem od namena (raz)ločitve, od odločitev o izhodišču, s katerega skušamo realizirati namen, in pa od konsenza o tem
- problema ni mogoče reducirati niti na (proti)klerikalno niti na lai(cisti)čno vprašanje: to so ideološke floskule ostankov kulturnega boja kot opazne sestavine slovenske politične kulture. Kajti problemi med obema sferama bodo ostali tudi v razmerah, ko bi se npr. Cerkev povsem znebila klerikalističnih skušnjav in ko bo državna oblast še bolj dovzetna za civilnodružbene pobude.

Zaradi navedenih razlogov ni vseeno, za kakšen način regulacije se bomo odločili na Slovenskem. Z vidika zgornje tipologije je za sedanje stanje značilno naslednje:

- tiste politične stranke, ki se nagibajo k levemu delu političnega spektra, kolebajo med nediskriminatorno razločitvijo in popolno ločitvijo verskih skupnosti od države
- desno usmerjene stranke forsirajo tip vzajemno suportivne razločitve
- Cerkev pa že od osamosvojitve dalje obtožuje sedanjo državo, da izvaja vrednostno (laicistično) ločevanje, medtem ko sama niha med suportivno razločitvijo in vrednostnim ločevanjem iz Mahničevih časov.

Dokler se bo izhod iz te situacije banaliziral zgolj na abstraktno dilemo ZA/PROTI sedmemu členu, hkrati pa se bo vsaka stran zanašala le na preglasovanje v parlamentu, do takrat rešitve ne bo. Iskanje konsenza dodatno zapleta tudi problem, ki vseskozi ostaja nerazrešen, t.j. financiranje Cerkve. Gre za vprašanje, ali je dopustno, da se Cerkev pri nas financira kar iz štirih virov hkrati:

- s prodajo svojih uslug na trgu +
- z donacijami vernikov +
- z državnim financiranjem plač cerkvenih funkcionarjev (prispevki za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje duhovnikov, vključno z eksorcisti) +
- z vračilom nacionaliziranega premoženja, vključno s fevdalno lastnino (nejasno, nacionalizirano že pod meščanskimi režimi, ne pa pod komunisti, vmes pa večkrat preprodano).

Kako je možno, da se prav o tem najmanj govori in to ravno v času, ko bi pričakovali nasprotno: ko se obuja idejnobojna kultura, ko so politične stranke tako rekoč v permanentni predvolilni kampanji in ko z denacionalizacijo izvajamo svetovno unikatno varianto popravljanja krivic? Na ta problem nezdržljivosti finančnih virov sociologija že dolgo opozarja, a neuspešno. Očitno pobuda za nobeno stranko ni dovolj zanimiva. Pri tem ostaja brez odmeva tudi dejstvo, da je takorekoč idealno rešitev financiranja Cerkve v razmerah ločitve od države ponudil že Janez Ev. Krek daljnega leta 1908 v takratni polemiki z Ušeničnikom. Predlagal je dosledno samofinanciranje (Dragoš, 2000; Toš 1999). Mimogrede: te Krekove rešitve imajo prednost tudi v tem, da jih Cerkev zelo težko stigmatizira z običajnim repertoarjem kulturnega boja.

Kako se torej odločiti? Mislim, da je z vidika zgornje tipologije za slovenski prostor optimalen tip nediskriminatorne razločitve, ki bi se izvajala čim širše na vseh področjih. Razen na finančnem! Tu pa je treba čim bolj prakticirati popolno ločitev (diferenca + separacija), saj je ta v razmerah maksimalistično izvedene denacionalizacije najbolj primerna.

LITERATURA:

- Dragoš, S. (2000): Socialne posledice političnih konfliktov (katoliške cerkve z državo). Socialno delo 39, 2: 71-91.
- Fukuyama, F. (1999): The Great Disruption. New York: The Free Press.
- Kerševan, M. (1996): Cerkev, politika, Slovenci po letu 1990. Ljubljana: Enotnost.

- Kovačič Peršin, P. (2001): O položaju Katoliške cerkve v družbi. Država in Cerkev (posvet), Državni svet RS, Občanski forum, Ljubljana: 20. II. '01 (teze).
- Krek, J.E. (1908): Ločitev Cerkve in države. Čas, II, 6: 277-279.
- Luhmann, N. (1982): The Differentiation of Society. New York: Columbia University Press.
- Luhmann, N. (1995): Social Systems. California: Stanford University Press.
- Pareto, V. (1963): The Mind and Society: A treatise on general sociology, I, II. New York: Dower Publications.
- Smrke, M. (1996): Religija in politika. Ljubljana: ZPS.
- Stres, A. (1999): Katoliška Cerkev v demokratični Sloveniji. V: N. Grafenauer (ur.), Sproščena Slovenija - obračun za prihodnost. Ljubljana: Nova revija, 78-98.
- Toš, N. (ur.) (1999): Podobe o Cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-ih). Ljubljana: FDV-IDV.
- Weber, P.J. (1998): Separation of church and state. V: R. Wuthnow (ed.), The Encyclopedia of Politics and Religion, Vol. 2. London: Routledge.

MONETARNO ALI INFLACIJSKO CILJANJE ZA ZNIŽEVANJE INFLACIJE V SLOVENJI:

Povzetek: Končni cilj monetarne politike je zniževanje inflacijske stopnje. Za uspešnost strategije monetarnega ciljanja morajo biti obtočne hitrosti monetarnih agregatov, kakor tudi multiplikatorji monetarnih agregatov, stabilni. Nestabilnost obtočnih hitrosti in multiplikatorjev monetarnih agregatov je lahko razlog za uvedbo strategije inflacijskega ciljanja. Banka Slovenije je izbrala za vmesni cilj monetarni agregat M3 in s tem politiko monetarnega ciljanja. Monetarno ciljanje ima nekatere slabosti, ki jih lahko presežemo s kombinacijo monetarnega in inflacijskega ciljanja, saj so monetarni agregati bolj kontrolabilni kot inflacija, inflacija pa je preglednejša kategorija kot monetarni agregati. Tudi težnja k integraciji v EMU bo zahtevala večjo vlogo inflacijskega ciljanja.

Ključne besede: obtočne hitrosti, multiplikatorji monetarnih agregatov, monetarno ciljanje, inflacijsko ciljanje, ciljanje tečaja, ciljanje nominalnega BNP, kontrolabilnost in preglednost.

Uvod

Za vstop v evropsko integracijo je potrebno znižati tudi inflacijsko stopnjo. Cilj tega prispevka je opozoriti na nekatere argumente, ki narekujejo nujnost kombinacije monetarnega in inflacijskega ciljanja za zniževanje inflacijske stopnje v Sloveniji.

Koncept monetarnega ciljanja temelji na tem, da inflacija ni možna brez rasti količine primarnega denarja v obtoku. Centralna banka ima monopol nad izdajanjem primarnega denarja, vendar je njen vpliv na širše monetarne agregate omejen (M1, M2, M3). Vmesni cilji so lahko monetarni agregati (M1, M2, M3), končni cilj je inflacijska stopnja.

Centralna banka lahko vpliva na vmesne cilje (monetarne agregate M1, M2, M3, tečaj, obrestno mero) in končne cilje (inflacijsko stopnjo) monetarne politike prek številnih instrumentov. Rečemo lahko, da centralna banka vpliva na vmesne cilje prek kontrole primarnega denarja in da morajo biti vmesni cilji v vzročnem razmerju s končnim ciljem. Pomembno je, da ima pri politiki vmesnih ciljev centralna banka možnost vplivati na pričakovanja javnosti in njeno zaupanje v napovedane cilje.

* Dr. Mejra Festić, asistentka na Ekonomsko-poslovni fakulteti v Mariboru.

Problem vmesnega in končnega cilja

Centralna banka lahko vpliva na vmesne in končne cilje monetarne politike prek številnih instrumentov (Friedman, 1990: 1203-1241). Izbor instrumentov monetarne politike in vmesnih ciljev je odvisen od institucionalnih pogojev in od načina, kako se ekonomski sistem odziva na ukrepe centralne banke (Freedman, 1991: 201-213, Friedman, 1977: 293-335). Zato je potrebno definirati problem instrumentov in problem vmesnega cilja. Problem instrumentov se nanaša na način izvajanja politike odprtega trga in na težo posameznih vmesnih ciljev (nominalnih monetarnih agregatov, obrestne mere, tečaj ipd.)¹ pri izboru instrumentov monetarne politike oziroma politike odprtega trga. Problem vmesnega cilja pa se nanaša na monetarne impulze in njihovo transmisijo prek kanalov transmisije² do končnega cilja monetarne politike. Lahko bi ga definirali s pomočjo vprašanja: Ali so monetarni impulzi (pred doseganjem končnega cilja) razvidni iz vmesnih ciljev?

Monetarni impulzi delujejo posredno prek transmisijskih kanalov (Duwendag idr., 1993: 223-241) in vmesnih ciljev na končni cilj. Rekli smo, da so vmesni cilji lahko monetarni agregati, tečaj in obrestna mera. Primarni denar je eksogena spremenljivka, katerega nadzira centralna banka (Schaling, 1995). Za vmesni cilj je najbolje izbrati spremenljivko, ki jo centralna banka lahko nadzira. Endogene spremenljivke (M1, M2, M3) je težje kontrolirati.³ Pri tem je potrebno upoštevati še naslednje (Bender, 1995: 185-187, Friedman, 1994: 87-92, Siebke, 1987: 89-95):

- Vmesni cilji morajo biti v vzročnem razmerju s končnim ciljem.
- Statistični podatki o ciljnih spremenljivkah morajo biti na razpolago.
- Pri politiki vmesnih ciljev ima centralna banka možnost vplivati na pričakovanja javnosti in njihovo zaupanje v napovedane cilje.
- Pristop monetarnega ciljanja pomeni najprej določitev vrednosti vmesnih ciljev in nato doseganje ciljnih vrednosti.
- Centralna banka vpliva na vmesne cilje prek primarnega denarja.

Pogoji uspešnosti posameznih strategij

Za aplikacijo posamezne strategije morajo biti izpolnjeni določeni pogoji. Navedli bomo pogoje uspešnega monetarnega ciljanja, inflacijskega ciljanja, ciljanja tečaja, obrestne mere in nominalnega BNP; na kratko predstavili sistem v Sloveniji in navajali argumente za/proti posamezni strategiji.

¹ Monetarni agregati so pogosto sinonim za nominalne kategorije: nominalni agregati M1, M2 in M3, nominalna obrestna mera, nominalni tečaj ipd.

² Kanali transmisije so: kanal obrestne mere, kanala tečaja in kreditni kanal (kanal bilance in posojilni kanal). Več o kanalih transmisije glej Duwendag idr. (1993).

³ Analiza problema instrumentov dopušča l'endogenostę denarja, kar pomeni, da obnašanje nebančnega sektorja in njegove odločitve o portfoliju investicij pomembno vplivajo na širše monetarne agregate. Centralna banka ni edini akter oblikovanja ponudbe denarja, ampak bančni in nebančni sektor sodelujeta pri oblikovanju širših monetarnih agregatov.

Pogoji monetarnega ciljanja

Za vmesni cilj je najbolje izbrati spremenljivko, ki jo centralna banka lahko nadzira. Endogene spremenljivke ($M1$, $M2$, $M3$) je težje kontrolirati. Nihanja agregata $M1$ so determinirana tudi s spremembami obrestne mere. Ožji monetarni agregati ($M1$, $M2$) so nihajoči agregati, saj sprememba v višini obrestne mere vpliva na premike v ročnosti depozitov. Nihanja $M2$ so pod vplivom sprememb obrestnih mer, sprememb depozitov iz domače v tujo valuto in obratno. Zato je boljše izbrati širši monetarni agregat ($M3$) kot vmesni cilj, ki ga je sicer težje kontrolirati, vendar je bolj stabilen, ker se premiki v ročnosti depozitov odražajo znotraj $M3$.⁴

Na osnovi ocenjene obtočne hitrosti (obtočna hitrost je definirana kot razmerje med nominalnim BDP in monetarnim agregatom $M1/M2/M3$; $v1 = nBDP/M1$, $v2 = nBDP/M2$, $v3 = nBDP/M3$), ocenjenih multiplikatorjev monetarnih agregatov⁵ in stopnje rasti gospodarstva je mogoče določiti koridor stopenj rasti vmesnega cilja. Tako bi lahko zapisali ciljno stopnjo rasti monetarnega agregata (= vmesnega cilja) (Cassel, 1995: 143): $gmtarget = gyrpot + gptarget - gv$, kjer je g stopnja rasti, "m target" je ciljna stopnja rasti vmesnega cilja, "yrpot" je prognozirana rast potencialne proizvodnje in "v" obtočna hitrost.

Pogoji uspešnega inflacijskega ciljanja

Dwyer in Hafer (1999: 33-38) navajata, da je zanesljiv kazalec monetarne politike razmerje med stopnjo rasti (nominalnih) monetarnih agregatov ($M1$, $M2$, $M3$) in stopnjo rasti (realnega) BDP glede na inflacijo. Divergenca, med stopnjo rasti monetarnih agregatov in stopnjo rasti realnega BDP glede na inflacijo, je lahko le kratkoročna. ⁶ Na dolgi rok sta inflacija in razmerje med stopnjo rasti (nominalnega) monetarnega agregata ($M1$ ali $M3$) glede na stopnjo rasti realnega BDP kointegrirani. Inflacijo lahko namreč definiramo kot razmerje med nominalnim in realnim BDP.

⁴ V Sloveniji imamo ožje in širše definicije monetarnih agregatov. Ožji primarni denar vključuje gotovino v obtoku in rezerve poslovnih bank pri Banki Slovenije. Širša definicija primarnega denarja pa vključuje še vpogledne depozite poslovnih bank pri Banki Slovenije. V tujini ni navada, da bi imele poslovne banke vpogledne depozite pri centralni banki.

Ožji agregat $M1$ obsega gotovino v obtoku in vpogledne vloge poslovnih bank. Širši $M1$ pa dodatno vključuje še vpogledne vloge pri Banki Slovenije. Med ožji agregat $M2$ se štejejo širši $M1$ ter časovne in hranilne vloge poslovnih bank v ožji definiciji. Širši $M2$ pa obsega še časovne depozite Republike Slovenije pri Banki Slovenije. Agregat $M3$ vključuje tudi hranilne vloge v tuji valuti.

⁵ Kreiranje primarnega denarja bi lahko pojasnili na osnovi bilance centralne banke. Leva stran njene bilance kaže kreiraanje primarnega denarja, desna stran pa uporabo primarnega denarja. Na levi strani bilance (aktiva) imamo: rezerve v tuji valuti, kredite komercialnim bankam, kredite javnemu sektorju in vrednostne papirje. Na desni strani (pasiva) pa imamo: gotovino v obtoku, depozite kreditnih institucij in minimalne rezerve. Komercialne banke kreirajo širše monetarne agregate na osnovi depozitov, dokler niso izčrpane vse presežne rezerve (Duwendag idr. 1993: 223). Tako dobimo multiplikatorje monetarnih agregatov $M1$, $M2$ in $M3$ kot razmerje med monetarnimi agregati $M1/M2/M3$ in primarnim denarjem; $m1 = M1/B$, $m2 = M2/B$, $m3 = M3/B$.

Nestabilnost obtočne hitrosti in nestabilnost relacije med vmesnim ciljem (stopnjo rasti izbranega monetarnega agregata) in končnim ciljem (inflacijsko stopnjo) sta lahko razloga za uvedbo inflacijskega ciljanja in vzrok za manjši pomen monetarnega agregata M3 kot vmesnega cilja. Pri inflacijskem ciljanju je vmesni cilj prognoza končnega cilja (= prognoza inflacijske stopnje).

Teorija najava, da je inflacijsko ciljanje uspešno, če ni ponudbenih šokov, če ni šokov v produktivnosti in če se sprememba v rasti monetarnih agregatov (primarnega denarja, M1, M2, M3) relativno hitro odrazi na spremembi ravni cen. Navesti velja, da je uspešnost inflacijskega ciljanja lahko ovirana predvsem zaradi težavnosti prognoziranja inflacijske stopnje in problema kredibilnosti centralne banke. Ker centralna banka napoveduje inflacijsko stopnjo z namenom vplivanja na inflacijska pričakovanja, je kredibilnost centralne banke nujna za uspešnost inflacijskega ciljanja. Če ekonomski subjekti ne zaupajo napovedanim inflacijskim stopnjam, imajo napovedi le delen vpliv na pričakovanja in s tem je učinkovitost politike inflacijskega ciljanja vprašljiva.

Pri inflacijskem ciljanju so instrumenti monetarne politike usmerjeni v doseganje napovedane inflacijske stopnje, kar pomeni, da je uporaba instrumentov monetarne politike lahko tudi nesistematična in priložnostna z namenom "usmerjanja" inflacijske stopnje v želeno smer.⁷

Ciljanje obrestne mere

Centralna banka lahko vpliva na kratkoročno obrestno mero (denarnega trga) in delno tudi na obrestno mero medbančnega trga, vendar je njen vpliv na dolgoročno obrestno mero (trga kapitala) omejen (Bomhoff, 1992: 231-246). Pri tem uporablja instrumente politike odprtega trga (nakupe in prodajo vrednostnih papirjev). Gibanje obrestne mere denarnega trga je zgodnji indikator cikličnih nihanj gospodarstva. Obrestna mera trga kapitala je bližje končnemu cilju in bi zato lahko bila vmesni cilj monetarne politike, vendar je obvladljivost trga kapitala vprašljiva. Centralna banka namreč težko nadzoruje kapitalske tokove in ne more vplivati na portfeljske premike ekonomskih subjektov.

Pri tem se pojavljajo naslednji razlogi, ki postavljajo obrestno mero - kot vmesni cilj monetarne politike - pod vprašaj:

- absolutna raven obrestne mere ne da popolnih informacij, ali je obrestna mera visoka ali nizka,

⁶ Do učinkov monetarnih impulzov pride s časovnim zamikom. Najprej pride do učinkov na finančnem trgu: do likvidnostnega učinka v 3-6 mesecih, učinka obrestne mere, učinka substitucije med postavkami aktive, premoženjskega učinka; in nato pride do sprememb v realnem sektorju: do dohodkovnega učinka v 9-15 mesecih; in nazadnje se prilagodi raven cen - inflacijski učinek v 30-36 mesecih (več o učinkih monetarne politike Duwendag idr., 1993: 256-269, Thieme in Vollmer, 1987: 88-93).

⁷ Pri vprašanju vmesnega in končnega cilja se pojavi vprašanje l pravilne ali diskrecijske monetarne politike. Pravila monetarne politike se nanašajo na l proces doseganja ciljev, diskrecijska monetarna politika pa na končni cilj (= inflacijsko stopnjo) (Fischer, 1990: 1179-1180).

- integracijski procesi in mednarodni tokovi kapitala bi zahtevali neprestane intervencije centralne banke,
- oblikovanje obrestne mere vključuje tudi endogeno komponento, kar pomeni, da se nominalna obrestna mera poveča približno za inflacijsko stopnjo in povečanje na kratek rok je odvisno od pričakovanj ekonomskih subjektov; visoka obrestna mera se lahko pojmuje kot visoka inflacija ali kot restriktivna monetarna politika,
- obrestna mera trga kapitala so poveča za t. i. "inflacijsko premijo" oz. se prilagaja spremembam splošne ravni cen.

Rekli smo, da je vmesni cilj lahko obrestna mera, vendar je razumljivo, da centralna banka lahko nadzoruje obrestno mero prek reguliranja primarnega denarja v obtoku.

Ta vmesni cilj za Slovenijo ni primeren zaradi navedenih splošnih razlogov. Ciljanje obrestne mere namreč povzroča prevelike posege centralne banke, v smislu neprestanih korekcij obrestne mere zaradi t. i. endogenih komponent in mednarodnih tokov kapitala. Ciljanje obrestne mere je primerno, glede na teorijo (Siebke, 1995: 45-47, Bender, 1987: 132-134), za reguliranje cikličnih nihanj. Malo odprto gospodarstvo, kot je Slovenija, ne more vplivati na ciklična nihanja. Mala gospodarstva so odvisna od tujine oz. od povpraševanja tujine po slovenskih izdelkih in zato centralna banka ne more z reguliranjem obrestne mere vplivati na ciklična nihanja domačega gospodarstva.

Ciljanje tečaja

Obdržati tečaj na določeni ravni zatheva prilagajanje količine primarnega denarja v obtoku glede na stanje v plačilni bilanci (Pfister, 1997: 103-111, Menkhoff, 1997: 56-63), povračevanje po tuji aktivni, pričakovanja ekonomskih subjektov. V pogojih integracijskih procesov in mednarodnega pretoka kapitala zahteva ciljanje tečaja neprestano intervencijo centralne banke. Zato lahko rečemo, da v pogojih visoke substitutivnosti domače in tuje aktivne ter mednarodne odprtosti trgov, pomeni ciljanje tečaja vnašanje negotovosti v gospodarstvo. Tečaj izgubi (sploh, če je inflacijska stopnja višja kot v državah partnericah) informativni značaj.

Majhno odprto gospodarstvo ne more vplivati na razmere na mednarodnem trgu in zato je odvisno od monetarnih gibanj v tujini. Argumenti proti ciljanju tečaja bi bili naslednji (Bender, 1987: 157-159):

- nižja obrestna mera v tujini (posledica ekspanzivne monetarne politike) poveča cene tujih vrednostnih papirjev in poveča se ponudba le-teh; pride do pritiskov na tečaj in potrebna je intervencija centralne banke,
- če ekonomski subjekti pričakujejo apreciacijo tuje valute, se poveča povpraševanje po tuji aktivni; pride do pritiskov na tečaj in znova je potrebna intervencija centralne banke,
- pri pričakovani deprecijaciji tuje valute pride do večjega povpraševanja po domači valuti in znova je potrebna intervencija centralne banke,

- malo gospodarstvo je odvisno tudi od cenovnih sprememb v tujini in domača raven cen se prilagaja tuji ravni cen (Krugman in Taylor, 1978: 445-446); pride do pritiskov na tečaj in znova je potrebna intervencija centralne banke.

Teorija navaja tudi dobre strani uvedbe fiksnega tečaja (Sachs, 1996: 140-141): fiksni tečaj omogoča boljšo orientacijo za oblikovanje nominalnih plač, cen; vendar prevladujejo slabe lastnosti: prinaša nevarnost realne apreciacije domače valute v državah, kjer je inflacijska stopnja višja kot v partnerskih državah.

Fiksiranje tečaja je bilo neprimerno zaradi nevarnosti apreciacije, zato je Slovenija oktobra 1991 izbrala fleksibilni tečaj. Razlogi proti uvedbi fiksnega tečaja so bili: pomanjkanje deviznih rezerv, visoka inflacija in odprtost gospodarstva pa bi zahtevali konstanto popravljanje tečaja, s čimer bi tečaj izgubil informativni značaj. Fiksni tečaj tolarja bi bilo nesmiselno uvesti vse dokler se ne rešijo institucionalni problemi, ki izvirajo iz nižje razvitosti; monetarna politika mora namreč slediti pozitivnim ekonomskim rezultatom, in ne obratno.⁸ Lahko rečemo, da za Slovenijo ciljanje tečaja ni primerno, vse dokler je inflacija na višji stopnji kot v partnerskih državah.

Ciljanje nominalnega BNP

Nominalni BNP zajema nominalno (rast ravni cen) in realno komponento (gospodarsko rast), zato ga je težje nadzorovati. Centralna banka nima nadzora nad realnimi gibanji v gospodarstvu, še posebej v malem odprtem gospodarstvu, kjer je rast odvisna od rasti izvoza. Centralna banka ne more nadzorovati povpraševanja tujine po domačih izdelkih.

Ciljanje nominalnega BNP bi lahko označili kot stopnjo rasti količine denarja v obtoku korigirano s spremembami obtočne hitrosti denarja. Pri tem igra pomembno vlogo prognoza gibanj realnih kategorij in obtočnih hitrosti denarja (Mankiw in Hall, 1994: 48-62, Feldstein in Stock, 1994: 112-115, Svensson, 1996: 75-81).

Pri tem je potrebno poudariti, da centralna banka dosega želeni cilj prek kontrole monetarnih agregatov. Taylor (1985: 131-154) navaja primernost kontrole agregata M2 in izpostavlja dejstvo, da ciljanje nominalnega BNP vnaša negotovost v gospodarstvo in deluje destabilizirajoče.

Tudi politika ciljanja nominalnega BNP bi bila neprimerna zaradi vnašanja negotovosti, dejstvo pa je, da je majhno gospodarstvo odvisno od povpraševanja tujine po domačih izdelkih in da je rast realnega proizvoda v majhnih gospodarstvih odvisna predvsem od rasti izvoza (= realna komponenta), na katerega centralna banka nima vpliva.

Institucionalni pogoji v Sloveniji

Banka Slovenije kontrolira količino primarnega denarja v obtoku in cilja monetarni agregat M3 (oziroma M1 do leta 1997). Banka Slovenije je zaradi stabilnega

⁸ Odločitev za uvedbo fiksnega tečaja je neprimerna tudi tedaj, kadar se primanjkljaj v tekoči bilanci permanentno financira s presežkom kapitalske bilance (Bole, 1999).

povpraševanja po denarju (= stabilnih obtočnih hitrosti) in stabilnih multiplikatorjev, izbrala kot vmesni cilj monetarni agregat M3. Ciljni monetarni agregat (kot vmesni cilj) za leto 1997 je bil M3 na koridorju stopenj rasti 14-22%, za leto 1998 18-26%, za leto 1999 na koridorju stopenj rasti 16-24% in za leto 2000 na koridorju stopenj rasti 12-18%. Končni cilj je nizka inflacijska stopnja.

Banka Slovenije je dosegala končni cilj delno z reguliranjem tečaja. Formalno eksogen primarni denar je bil podrejen formalno endogenemu tečaju tolarja.⁹ Zaradi apreciacijskih pritiskov je bila potrebna tečajna intervencija v mejah izbranega vmesnega cilja M3.¹⁰

Primarni denar se je kreiral prek kanala plačilne bilance, prek kanala transakcij s poslovnimi bankami in kreditiranja države. Lahko rečemo, da se je primarni denar kreiral prek financiranja poslovnih bank, države in tujine. Nakup tuje valute je bil pomemben kanal kreiranja primarnega denarja od leta 1991. Tuje rezerve so se oblikovale delno prek plačilne bilance, delno prek zadolževanja v tujini. Komercialne banke so vplivale na monetarni agregat M3 prek neto tuje aktive in domače aktive (Noč, 1997: 9-15). Plačilna bilanca in kreditiranje domačih ekonomskih subjektov sta prevladovala kot dejavnika kreiranja monetarnega agregata M3. Tečajne razlike, revalorizacija in pripisi obresti so povečevali monetarni agregat M3 (Drenovec, 1997: 24).

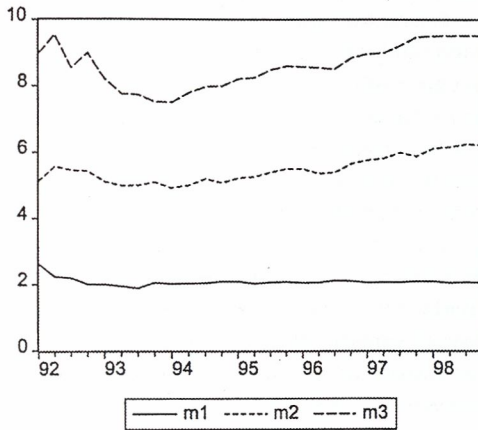
Multiplikatorji in obtočne hitrosti v Sloveniji

Multiplikatorji monetarnih agregatov M1, M2 in M3 so v Sloveniji stabilni, prav tako obtočne hitrosti, kar je razvidno iz slike 1 in slike 2. Multiplikator m3 se je spreminjal predvsem zaradi obnašalnih komponent in finančnega poglobljanja. Multiplikator m1 je najbolj stabilen, saj gre za ožji monetarni agregat, medtem ko multiplikatorja m2 in m3 kažeta rahel trend rasti. Obtočne hitrosti kažejo trend upadanja, kar je posledica finančnega poglobljanja, in so stabilne (kar pomeni, da je tudi funkcija povpraševanja po denarju stabilna). K upadanju obtočnih hitrosti je prispevalo tudi večje zaupanje v tolar in posledično večje varčevanje v domači valuti.

⁹ Zaradi tranzicije, nedokončanega procesa lastninjenja in drugih vzrokov je bilo nemogoče uvesti popolno liberalizacijo pretoka kapitala (o težavah v začetnem obdobju glej, na primer, Ribnikar, 1994: 312-318).

¹⁰ Kot razloge za apreciacijo bi lahko navedli: rast cen menjalnih dobrin je zaostajala za rastjo cen nemenjalnih dobrin, ki so naraščale za 2-4% hitreje od cen menjalnih dobrin v začetnem obdobju; rast nominalnega tečaja je zaostajala za inflacijsko stopnjo; večja produktivnost in boljša izkoriščenost proizvodnih kapacitet; večji priliv kapitala kot posledica večje donosnosti portfolio investicij; višja domača obrestna mera je povzročila večjo atraktivnost tujih posojil itd.

Slika 1: Multiplikatorji monetarnih agregatov v Sloveniji

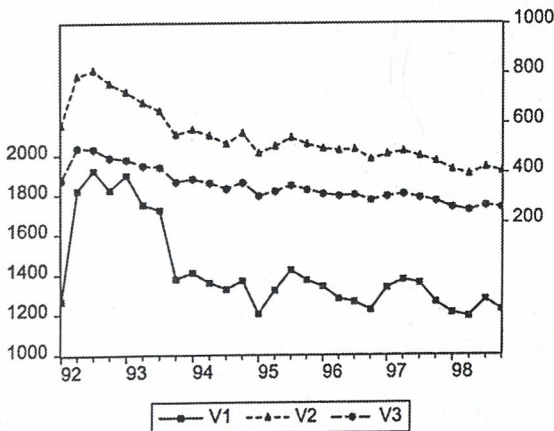

Podatki: kvartalni

Simboli: m_1 = multiplikator monetarnega agregata M1, m_2 = multiplikator monetarnega agregata M2, m_3 = multiplikator monetarnega agregata M3.

Vir: Bilten Banke Slovenije in lastni izračuni.

Slika 2: Obtočne hitrosti v Sloveniji

Podatki: kvartalni

Simboli: v_1 , v_2 , v_3 = obtočne hitrosti monetarnih agregatov M1, M2, M3.

Vir: Bilten Banke Slovenije in lastni izračuni.

Zaključek

Navedli smo razloge proti ciljanju obrestne mere, tečaja in nominalnega BNP. Mala gospodarstva so odvisna od tujine, oz. od povpraševanja tujine po domačih izdelkih, in zato centralna banka ne more z reguliranjem obrestne mere vplivati na ciklična nihanja domačega gospodarstva. Za Slovenijo ciljanje tečaja ni primerno, vse dokler je inflacija na višji stopnji kot v partnerskih državah. Tudi politika ciljanja nominalnega BNP bi bila neprimerna zaradi vnašanja negotovosti, ob dejstvu, da je majhno gospodarstvo odvisno od povpraševanja tujine. Ostaneta nam še alternativni: monetarno ali inflacijsko ciljanje.

Razlikovati moramo med endogenimi in eksogenimi spremenljivkami. Centralna banka lahko kontrolira primarni denar (eksogena spremenljivka), ne more pa popolnoma nadzorovati inflacije (endogena spremenljivka). Zato skuša centralna banka z napovedovanjem inflacijske stopnje vplivati na inflacijska pričakovanja. Pričakovanja ekonomskih subjektov ne vplivajo na eksogene spremenljivke (primarni denar), vplivajo pa na inflacijo, saj je inflacija "endogen" proces in je rezultat eksogenih in endogenih sprememb (premikov v ročnosti depozitov, premikov v portfoliu ekonomskih subjektov). Lahko bi rekli, da je inflacija rezultat rasti primarnega denarja v obtoku, posledične rasti širših monetarnih agregatov (M1, M2, M3), pričakovanj večine ekonomskih subjektov in stohastične komponente, ki je ni moč napovedati.

Banka Slovenije kontrolira količino primarnega denarja v obtoku in cilja monetarni agregat M3 (do leta 1997 M1). Osrednja denarna oblast je zaradi stabilne obtočne hitrosti izbrala kot vmesni cilj monetarni agregat M3 (zajema gotovino v obtoku, vpogledne vloge poslovnih bank, vpogledne vloge pri Banki Slovenije, časovne in hranilne vloge pri poslovnih bankah, časovne vloge Republike Slovenije pri Banki Slovenije, hranilne vloge v tuji valuti). Končni cilj je nizka inflacijska stopnja. Opozoriti pa velja, da trendi v EMU kažejo naraščajočo vlogo inflacijskega ciljanja. Razlogi za to dejstvo bi lahko bili naslednji:

Prvič, koncept monetarnega ciljanja je lahko vprašljiv zaradi izbire monetarne agregata - širšega ali ožjega. Pogosto lahko pride do nezaželenih gibanj širših monetarnih agregatov zaradi premikov v ročnosti depozitov, ki jih centralna banka ne more nadzorovati. Drugič, monetarno ciljanje je osredotočeno na vmesni cilj. Deviacije od vmesnega in končnega cilja je težko nadzorovati, kajti ekonomski subjekti vplivajo na širše monetarne agregate s portfolio obnašanjem in inflacija je nazadnje "endogen" proces. Rekli smo, da je inflacija odvisna od stopnje rasti monetarnih agregatov (ki jih centralna banka lahko nadzoruje), od dejavnikov, ki niso pod nadzorom centralne banke (portfolio obnašanje ekonomskih subjektov, spremembe relativnih cen) in nazadnje od stohastičnih dejavnikov (ki jih je težko prognozirati). Tretjič, inflacijsko ciljanje se osredotoča na "endogen" proces, medtem ko se monetarno ciljanje osredotoča na instrumente monetarne politike. Oblikovalci ekonomske politike lahko uporabljajo za doseganje želene inflacijske stopnje celo paleto instrumentov, vključujoč tudi fiskalno politiko in politiko plač. Četrtič, inflacijsko ciljanje ne temelji na stabilnosti relacije med vmesnim in končnim ciljem niti na stabilnosti obtočne hitrosti. Verjetnost doseganja želene inflacij-

ske stopnje (z monetarnim ciljanjem) je odvisna od stabilnosti relacije med vmesnim in končnim ciljem, verjetnosti prognoze sprememb obtočnih hitrosti monetarnih agregatov in stopenj rasti realne proizvodnje. Če se namreč razmerje med vmesnim ciljem in ravni cen zamegli ali pa postane obtočna hitrost nestabilna, monetarno ciljanje izgubi preglednost. Petič, inflacijsko ciljanje je bolj pregledno kot monetarno ciljanje, je pa manj kontrolabilno, saj je inflacija "endogen" proces. Monetarno ciljanje pa je manj pregledno za ekonomske subjekte, je pa hkrati bolj kontrolabilno z vidika centralne banke. Šestič, inflacijsko ciljanje je eksplicitno in centralna banka ima "zavezane" roke pri kratkoročnem doseganju denarne iluzije, kjer ekonomski subjekti dojemajo nominalne spremembe kot realne in pride do realnih sprememb v gospodarstvu.

Hkrati pa je treba izpostaviti, da je pri inflacijskem ciljanju političnim oblastem omogočeno lažje izvajanje pritiska na centralno banko z namenom doseganja drugih ciljev (npr. nižje obrestne mere) namesto stabilnosti ravni cen. In nazadnje, Slovenija je majhno gospodarstvo in majhna gospodarstva so zelo odvisna od izvoza, zato je ponudbeni šok vedno potencialni šok, kar zmanjšuje primernost inflacijskega ciljanja.

Ne smemo prezreti dejstva, da je vprašanje "monetarno ali inflacijsko ciljanje?" tudi politična odločitev. Zato lahko povemo, da je monetarno ciljanje v kombinaciji z napovedovanjem ciljne inflacijske stopnje primerno za nadaljnje zniževanje inflacijske stopnje v Sloveniji. Namen napovedovanja ciljne inflacijske stopnje naj bi bil le vplivanje na inflacijska pričakovanja, ob politiki monetarnega ciljanja in dejstvu, da so monetarni agregati bolj kontrolabilni kot pa inflacija.

LITERATURA

- Bender, Dieter (1987): *Monetaräre Transmissions und Steuerungsprobleme in offenen Volkswirtschaften*. V *Geldtheorie, Entwicklung, Stand und systemvergleichende Anwendung*, Band 8, urednik H. J. Thieme. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Bender, Dieter (1995): *Außenwirtschaftliche Gefährdung der Geldmengesteuerung in Deutschland*. V *Geldpolitik, zwanzig Jahre Geldmengesteuerung in Deutschland*, Band 18, urednik H. J. Thieme. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Bomhoff, J. Eduard (1992): *Monetary Targeting and Interest Rate Targeting in an Uncertain World*. *Cato Journal* 1: 231-246.
- Bole, Velimir (1999): *Plačilna bilanca v Sloveniji*. Maribor: Ekonomsko poslovna fakulteta, predavanje.
- Cassel, Dieter (1995): *Geldmengen-, Konjunktur- und Inflationszyklen in Deutschland*. V *Geldpolitik, zwanzig Jahre Geldmengesteuerung in Deutschland*, Band 18, urednik H. J. Thieme. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Drenovec, Franček (1997): *Uporaba multiplikatorja v analizi ponudbe M3*. *Bilten BS, Prikazi in analize* 4: 23-37.
- Duwendag, D., K. H. Ketterer, W. Kösters, R. Pohl, in D. B. Simmert (1993): *Geldtheorie und Geldpolitik*. Köln: Bund-Verlag.
- Dwyer, Gerald P., in R. W. Hafer (1999): *Are Money Growth and Inflation Still Related?* *Federal Reserve Bank of Atlanta. Economic Review* 2: 32-43.
- Feldstein, Martin, in James H. Stock (1994): *Optimal Nominal GDP Growth-Rate Targeting*. V

- Monetary Policy. Conference on Research in Business Cycles, urednik N. G. Mankiw. Chicago: The University of Chicago Press, National Bureau of Economic Research.
- Fischer, Stanley (1990): Rules Versus Discretion in Monetary Policy. V Handbook in Economics, Handbook of Monetary Economics, urednika B. M. Friedman, in F. H. Hahn. Cambridge: Cambridge University Press, North Holland.
- Freedman, Charles (1991): The Goal of Price Stability. Journal of Money, Credit and Banking 8: 201-213.
- Friedman, B. Milton (1977): Targets, Instruments and Indicators of Monetary Policy. Brookings Papers on Economic Activity 2: 293-335.
- Friedman, M. Benjamin (1990): Targets and Instruments of Monetary Policy. V Handbook in Economics, Handbook of Monetary Economics, urednika B. M. Friedman, in F. H. Hahn. Cambridge: Cambridge University Press, North Holland.
- Friedman, B. Milton (1993): Changing Capital Markets, Implications for Monetary Policy. V Symposium Sponsored by The Federal Reserve Bank of Kansas, urednik M. T. Hoenig. Kansas: Jackson Hole, Wyoming.
- Friedman, B. Milton (1994): Intermediate Targets Versus Information Variables as Operating Guides for Monetary Policy. V A Framework for Monetary Stability, Financial and Monetary Studies, uredniki J. O. de Beaufort Wijnholds, S. C. W. Eijffinger, in L. H. Hoogduin. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Krugman, Paul, in Lari Taylor (1978): Contractionary Effects of Devaluation. Journal of International Economics 8: 445-456.
- Mankiw, Gregory N., in Robert E. Hall (1994): Nominal Income Targeting. V Monetary Policy. Conference on Research in Business Cycles, urednik N. G. Mankiw. Chicago: The University of Chicago Press, National Bureau of Economic Research.
- Menkhoff, Lukas (1997): Monetary Policy Instruments for European Monetary Union. London: Springer.
- Noč, Matjaž (1997): Osnovna razčlenitev ponudbe M3. Bilten BS, Prikazi in analize 4: 9-19.
- Pfister, Christian (1997): Monetary, Inflation and Exchange Rate Targeting. A Discussion in a Form of Comparison. V A Conference on Monetary Policy in Transition in East and West: Strategies, Instruments, and Transmission Mechanisms, urednika Radzyner, A. Schubert, in R. Sperl. Vienna: Oesterreichische Nationalbank.
- Ribnikar, Ivan (1993): Denarna politika Banke Slovenije. Bančni vestnik 5: 5-10.
- Ribnikar, Ivan (1994): Prehod v tržno gospodarstvo po slovensko. V Zbirka CISEF, 3. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Sachs, Jeffrey (1996): Economic Transition and Exchange Rate Regimes. American Economic Review 2: 147-152.
- Siebke, Jürgen (1987): Geldnachfragetheorie. V Geldtheorie, Entwicklung, Stand und systemvergleichende Anwendung, Band 8, urednik H. J. Thieme. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Siebke, Jürgen (1995): Alternativen der Geldmengesteuerung. V Geldpolitik, zwanzig Jahre Geldmengesteuerung in Deutschland, Band 18, urednik H. J. Thieme. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Schaling, Eric (1995): Institutions and Monetary Policy: Credibility, Flexibility and Central Bank Independence. Brookfield and Aldershot: Elgar.
- Schmid, Peter (1996): Monetary Policy: Targets and Instruments. Central Banking May: 40-51.
- Svensson, L. E. O. Lars (1996): The Price Level Stability Versus Inflation Stability. NBER Working Paper, 5719.
- Taylor, B. John (1985): What Would Nominal GNP Targeting do to the Business Cycle? V Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. Amsterdam: North-Holland.
- Taylor, B. John (1995): The Monetary Transmission Mechanism. An Empirical Framework.

Journal of Economic Perspectives 4: 11-26.

Thieme, H. Jörg, in Uwe Vollmer (1987): Theorien des Geldwirkungsprozesses. V Geldtheorie, Entwicklung, Stand und systemvergleichende Anwendung, Band 8, urednik H. J. Thieme. Baden- Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

ETIKA PREŽIVETJA: TEORETSKI DISPUT ALI TEHNOLOGIJA SOBIVANJA?

*In ko za resnico pravo gre, nihče je ni
ter je ne bo spoznal; ne o bogovih
ne o stvarih, ki zdaj jih opisujem.
Četudi bi, slučajno, resnico čisto
celo izrekel, ne vedel zanjo bi,
saj vse ni prav nič več
kot iz ugibanj mnogih stkana mreža.
(Ksenofan)*

Povzetek: Razprava posega v mnogokrat obravnavan problem etike oz. morale - poslovne in tiste nasploh. Vendar pri tem ne pristaja na splošno znana spoznanja, ampak pozornost posveča vprašanju t. i. "etike preživetja", ki je poleg redke obravnave tudi predmet sumničenj. Po splošnem prepričanju naj bi namreč pri njej šlo za neke vrste kanibalizem, prevlado etičnih in splošnih vrednot močnejših. Nasprotno avtor dokazuje, da nikdar v historiatu etike ni šlo za nič drugega kot za pravila preživetja in da ta pomenijo pogoj za prakso znosnega in vrednotno izpopolnjenega sobivanja, kar v družbenem smislu pomeni nujen konsenz, v praktičnem pa tehnologijo etike. Vse drugo je (samo)prevara glede vrednot in možnosti participacije v definiranju in prakticiranju za vse sprejemljivih vrednot in samega, za vse družbene subjekte sprejemljivega sobivanja in preživetja nasploh.

Ključne besede: etika, koncepti, teorija, refleksija, preživetje, tehnologija preživetja, sobivanje, družbena pogodba, konsenz.

Uvod

Z zgoraj zapisanim citatom in z delom tokratnega uvoda svoje razprave ne začenjam prvič in prav nič slabe vesti nimam pri tem. Bolj kot za prepisovanje gre namreč za ponovno iskanje podpore lastnemu, še ne končanemu iskanju resnice

* Dr. Janko Berlogar, docent na Visoki upravni šoli v Ljubljani.

o etiki. S problemom resnice se vse tudi začena. Ko je tako Sir Karl Popper, eden najvidnejših filozofov 20. stoletja, odkril Isaaca Newtona in njegovo gravitacijsko teorijo, je bil, tako pripoveduje (Popper, 1989: 260), očaran. Ko je odkril Einsteina in njegovo relativnostno teorijo, je bil šokiran. Zadnja je bila namreč očitna alternativa prvi teoriji. Obe sta izredno dobro razlagali znana dejstva, vendar obe preprosto nista mogli biti pravilni, ena od njiju, vsaj ena je na nek način morala biti napačna. In to v fiziki, tako imenovani eksaktni znanosti.

Od takrat je raje kot o teorijah Popper govoril o hipotezah, približkih resnici. Celó najbolj preizkušene, najbolj razdelane in očitno uspešne znanstvene teorije so zanj zgolj hipoteze. Te morda lahko predstavljajo končno resnico, vendar tega ne moremo zagotovo vedeti, kot tudi tega ne, da že jutri ne bo odkrita bolj resnična resnica in bo naša zgolj le še njen približek.

V iskanju potrditve svojih razmišljanj je eno redkih našel v Ksenofanu, ki je pred 2500 leti podobno spoznanje strnil v citirane verze. Vse naše teorije so ugibanja, hipoteze, domneve. Morda so resnične, a to ni zagotovo. Dosežemo morda lahko resnico, gotovosti o njej nikakor. Pri tem ne gre za skepticizem. Po njem naj bi, ker ju je nemogoče najti, iskanje relevantnega vedenja in resnice enostavno opustili. Ksenofan in Popper sta prav nasprotnega mnenja. Naše znanje je hipotetično, naša resnica je zgolj približek. Morda bomo celo našli pravo in v celoti, čeprav tega ne bomo vedeli. Vendar moramo ne glede na možnost uspeha znova in znova poskušati izboljšati naše hipoteze in priti bliže resnici. Moramo, kadar opazimo resen prepad med teorijo in resničnostjo, biti dovolj odzivni za spreminjanje modela in oblikovanje boljše teorije.

Sam si drznem še dlje, ko trdim, da so v filozofiji, sociologiji in še kje teorije naredile prav toliko škode kot koristi. Teorije bi bilo morda celo dobro prepovedati. Refleksija je tisto, kar nas približuje resnici, teorija nas samozadovoljno omeji in pot do resnice je končana. Etika preživetja, kot jo vidim in navsezadnje tudi kot eden redkih utemeljujem sam, je zato refleksija. Ni ne teorija in ni znanost - ne zato, ker ne bi bila sistematična ali ker bi v njej pogrešali "neko enovito izhodišče, iz katerega bi vse misli izhajale, se razraščale in razgrajevale, in teoretični kriterij, ki bi se mu podrejale" (Gantar, 1994: 6) - ampak zato, ker to noče biti. Odprtost, razraščanje in razgrajevanje pripada refleksiji in ne teoriji. Slednja je smrt za vse troje in zato slejkoprej sama zapisana smrti. To razmišljanje o koncu teorije pa navsezadnje za našo razpravo niti ni najpomembnejše.

Dve temeljni vprašanji sta, na kateri si moramo najprej odgovoriti v zvezi z etiko preživetja (če verjamemo, in to lahko, da ne gre za oksimoron, to je za protislovno terminsko zvezo ali za bistroumno neumnost v utemeljevanju tovrstne refleksije), da bi sploh omogočili in vzpodbudili nadaljnjo refleksijo o njej. Prvo je v zvezi s prepričanjem, ki izraža apriorni sum, da gre s takim konceptom za pristajanje na nekaj, kar niso vrednote, kot jih imamo v naših, s teorijami zaznamovanih predstavah, ampak za odpiranje prostora najbolj grobim in na (pre)moči temelječim zakonitostim ter vedenju. Šlo naj bi za kanibalizem, za vrednotno podporo življenju brez vrednot, kakršnega si naj ne bi predstavljal niti sam Darwin oz. socialni darvinisti. Seveda to ni etika preživetja, ki jo imamo v mislih sami. Nasprotno, za nas je to etika zdravega razuma kot jo vidi npr. Mortimer Adler (1999) in je sicer

osvobojena idealističnih duhovnih dogem, a nikakor ne pristaja na prepuščanje toku dogajanj, ki ga usmerjajo fizična in vse druge oblike moči. To je miselna podstat in tehnologija obenem ne samo znosnega, ampak tudi aktivnega, na enakovredni družbeni menjavi temelječega sobivanja družbenih subjektov. Je pa zagotovo etika za življenje tu in sedaj, ni estetika, ki bi po mnenju nekaterih morala etiko zamenjati. O tem bo torej beseda v nadaljevanju.

Drugo vprašanje je, ali morda v svojem bistvu takšna ni bila etika že od nekdaj, vse njene različne oblike, celovite teorije ali zgolj zapovedi, posamezne vrednote, refleksije. Tu je na mestu še kratek terminološki ekskurz, ki zadeva ločevanje terminov oz. konceptov etike in morale. Mnogi ju uporabljajo sinonimno in imajo morda še najbolj prav. Tudi sam z etiko mislim oboje, brez večjih pomenskih razlik. Ali gre res samo za latinski in grški izraz za isto stvar, ali je etika filozofija morale, torej nekako nadredni koncept, in morala njena operacionalizacija v nizu pravil, ali je morda nasprotno in se morala deli na različne specialne etike ipd., ni toliko važno, kot je važna sama vsebina koncepta, kakorkoli se že imenuje. Enciklopedična ali kar slovarska definicija je včasih še najbolj primerna in dela najmanj zmede. Po Webstru (1992: 436) je etika (1) preučevanje oz. filozofija človekovega vedenja s poudarkom na definiranju dobrega oz. pravega in slabega oz. napačnega, (2) temeljni principi pravih dejanj, (3) preučevanje oz. oblikovanje moralnih standardov. Po istem viru je morala (prav tam: 826) doktrina človekovih moralnih dolžnosti oz. etika. Nobenega pravega razloga torej ni za resnejšo debato o samih terminih.

Historiat teoretskega disputa

Vendar se tu pojavijo teorije in z njimi so v resnici težave. Ni čudno, da je Niklas Luhmann (1996) zapisal, da dandanašnja raba termina etika ni nič drugega kot moda - ni pravega koncepta ni jasnih pravil... John Stuart Mill je že davno zapisal, da sad dvatisočletnega razglabljanja o skupnem dobrem (Summum Bonum) ali o temeljih moralnosti ni nič drugega kot zgolj zmeda in negotovost. Za našo razpravo je vredno omeniti še misel iz domačih logov - Miloša Mikelna (1997), ki je kritično ugotovil, da nam družbeni razvoj od kamene dobe naprej kaže, da so si filozofi in duhovniki (in po mojem mnenju še marsikdo) vedno znali zamisliti veliko več visokih moralnih principov, kot so jih ljudje mogli sprejeti oziroma so jim jih sodniki in policaji mogli vtepti v glave. Zato je tako imenovani napredek prinašal vedno večje razhajanje med veljavnimi moralnimi principi ter dejanskim stanjem v družbi, dejansko moralo. Ali na kratko: kolikor bolj je razvita družba, tem manj se drži svojih moralnih načel. Ne more drugače. Mi se seveda imamo za razvito družbo in temu primerno se minimalno držimo načel, imamo pa vse več teorij, ki očitno ne delujejo v praksi.

Kaj je narobe z njimi? Ali jih je res moč ločiti le na teleološke in deontološke, čiste in aplikativne ali pa bi jih morali ločevati na tiste, ki so bile oblikovane za tuzemsko in onozemsko, za podporo družbenim elitam ali za participatorno življenje celotnih skupnosti. Vprašanje je, ali ni naša (zagotovo aplikativna) etika pre-

živetja samo ekstrakt in nadgradnja že zapisanega in zapovedanega. Za odgovor na to je seveda potreben historičen pogled na etiko. Oporne točke so nam lahko t. i. predfilozofska etika, iz roda v rod prenašana praktična filozofija (Gantar, 1994), življenjska modrost, ali pa Homer, Heziod, Sofokles. Homer npr. (po Gantarju, prav tam) je posegel v največjo globino etičnih dilem z Ahilom in Odisejem ter vprašanjem vrednotenja življenja, z vprašanjem, za kakšno ceno se življenja še oklepajo ali ga žrtvovati - temeljno vprašanje, ki je vznemirjalo moraliste vseh časov, vprašanje, od katerega je bistveno odvisna lestvica etičnih vrednot. To je tudi Sokratova dilema, kot se lahko razbere iz Platonovega "Kritona", pa Heziodova in drugih grških pesnikov. V ospredju je življenje, njegova vrednost in kvaliteta, preobrazba posameznika kot pogoj družbenega napredka in kakovostnega preživetja.

Aristotel in njegova Nikomahova etika (1994) je samo eden od vrhov antične moralistike. O etičnem absolutumu, pa tudi relativizmu (Protagora) so razmišljali sofisti, Sokrat, Platon. Naprej se skozi zgodovino razvrstijo Aquinski, Erazem Rotterdamski ali Machiavelli, protestantska etika s svojo askezo (Weber, 1988) Kant z imperativom (1979), Bentham in Mill z užitkom in srečo, pa še kdo ali kaj, navsezadnje tudi tako sumljiva stvar, kot je scientizem s Hubbardom na čelu. Pogled v etiko skozi čas v tej razpravi ni samo odgovor na drugo vprašanje, ampak je tudi izhodišče za nadaljnjo refleksijo o etiki preživetja. Ko je etika izpod peresa pesnikov "ušla" v glave in tekste filozofov, moralistov in postala znanost, dogma, normativna oblika vodenja človekovega bivanja, je postala problematična in vedno manj sposobna praktično in uspešno usmerjati človekovo (so)bivanje. V veliki meri postaja samozadostna na ravni teorije in v boju ne za vrednote, ampak za prevlado nad drugačnimi teorijami. Ali, kot bi na primer rekel Stefan Zweig: Erazma Rotterdamskega je nasledil Nicolo Machiavelli, duhovno izročilo pravičnosti, uma in evropske sloge je izrinilo mediteransko mešetarstvo. Machiavellijev *Il principe*, Vladar, je matematično jasen učbenik brezobzirne politike moči in uspeha. V tem ko Erazem zahteva od knezov in narodov, da mirno in prostovoljno podreajo svoje egoistično imperialistične načrte bratski skupnosti vsega človeštva, postavlja Machiavelli zahtevo knezov in narodov po moči in oblasti za najvišji in edini smoter vsega njihovega mišljenja in prizadevanja (Jež, 2000). Primer je sicer skrajšen, a navsezadnje nič manj kot smejanje Kantovemu kategoričnemu imperativu ali zmerjanje Benthamovega utilitarizma s prašičjo filozofijo.

Sodobne dileme

Vse do sedaj navedeno in tisto, kar bo še dodano, torej, če že ne sili, pa vsekakor opravičuje nadaljnje, svobodnejše in drznejše razmišljanje o etiki. Morda je sicer prav tako daleč od resnice kot vse že ustoličene teorije, vendar je, da bi se to potrdilo ali ovrglo, o etiki preživetja najprej potreben premislek. Sam sem se z razmišljanjem o njej začel ukvarjati ob preučevanju poslovnih oz. managerske etike (kot menda najbolj podvržene zanemarjanju oz. zlorabi). Začel sem pravzaprav s terminom 'relativistična etika', pa potem 'situacijska etika'. Ob slednjem konceptu, čeprav je pogosto rabljen, sem bil opozorjen, da vendarle pri ravnanju organizacij,

v poslu in pri managerjih ne gre vedno za situacijsko etiko, povezano s (pre)močjo. Lastna in obširna raziskava z načelnimi zagotovitvami managerjev glede pomena etike in njihovih lastnih vrednot (Berlogar, 2000) me o tem sicer ni ravno prepričala. Nasprotno, v raziskovanju vplivov na konkretno vedenje se je izkazal pomen razmerij v konkretni situaciji. Vseeno sem, ne zaradi nasvetov, ampak zaradi iskanja resnice same, nadaljeval z 'etiko zdravega razuma', kot jo v svojem eseu vidi že omenjeni Mortimer Adler (1999) - razumno, praktično in nedogmatično. Za razliko od mnogih drugih naj bi ta teorija, teleološka v temeljih, dala odgovore na vse, kar pri drugih ostaja neodgovorjeno. Predvsem pa naj bi prepoznala razliko med vrednotami in dejstvi, med potrebami in željami ter normativnih presoj ne bi razglašala za empirična dejstva. Gradila naj bi most med teleološkim in deontološkim. Njena nedogmatičnost naj bi bila v tem, da vsake presoje glede dobrega in slabega oz. pravega in napačnega ne razglašajo za nezmotljivo in univerzalno ter da priznava, da obstajajo moralni zakoni ter pravila vedenja, ki jih ne moremo enostavno "obesiti" na nek primer, ne da bi upoštevali cel kontingent okoliščin, ki uokvirjajo in pogojujejo človekova dejanja. Tak pristop za Adlerja ni relativističen in ne pomeni situacijske etike - slednja je zanj celo nerealistična, čeprav išče sprejemljivo rešitev za konkretno situacijo. Vendar je natanko taka sama teleološka etika oz. Adlerjeva etika zdravega razuma. Čeprav problem menda rešuje na boljši način, nam ga ni dano prepričljivo prepoznati in iskanje resnice se nadaljuje.

Je pa pomembno za našo razpravo njegovo spoznanje, da vsa etična modrost pravzaprav ne presega univerzalnih načel, ki utemeljujejo razumen načrt za preživetje vseh ljudi v različnem času in različnih prostorih. To pomeni, da problem etike lahko "spustimo" na nižji, nefilozofski nivo praktičnega razmišljanja o vsakem posameznem primeru, glede katerega se moramo odločiti. Gre za kreativno priložnost posameznika, da se odloča o svojem življenju in participira pri odločanju o življenju skupnosti, ki ji pripada. Obenem pa gre za zavezo posameznika modrosti, s katero bo lastne interese uokvirjal v interese svoje skupnosti. Vsemu temu je moč pritrditi, zmede med teorijami in v naši glavi pa ne zmanjšuje. Deontološko ali teleološko, zdravorazumsko ali situacijsko, relativistično, kategorično, objektivno? Joel Katz (1994) na primer trdi, da je prava etika že po svoji naravi objektivna, temelječa na objektivni realnosti in epistemologiji razuma. Kot taka naj bi bila v nasprotju z religijo, ki je dogma, njen etični sistem pa naj bi sestavljala pravila, ki jih je treba ubogati, če nočeš grešiti. Kaj pa sploh je greh, se sprašuje. Ne ubogati Boga? Zakaj pa bi ga morali? Zato, ker bi drugače grešili! Nobene prave logike naj bi ne bilo v tem in ni čudno, pravi Katz, da religiozne morale ljudje ne jemljejo preveč dobesedno. Če bi jo, naj menda sploh ne bi preživeli. Vendar je situacija, spet priznava Katz, zaradi take nevere še slabša. Religija vsaj poskuša vnesti nekaj realnosti in zveze s preživetjem, pa čeprav s pomočjo občutka krivde zaradi greha. Vsi drugi etični sistemi so še bolj nejasni in neprepričljivi, celo zmedeni. Po nekaterih je tako neetično celo delovati v lastno dobro. Kaj drugega je pravzaprav t. i. sebičnost kot pa preživetveni refleks? Moralne ocene temeljijo na name-nih namesto na dejanjih, ne dopušča se možnost izbire, čeprav brez take možnosti sploh ne bi bilo koncepta etike ipd. Etični standardi obstajajo zaradi izbir, ki jih družbeni subjekti imajo, in izbire zahtevajo vrednotne standarde. Kaj pa so vred-

note? Življenje je že vrednota in obdržati jo, pomeni preživeti. Razlika med življenjem in smrtjo je morda najbolj temeljna metafizična razlika med objekti v univerzumu. In človek je v tem univerzumu najbrž edino živo bitje, ki lahko izbira, ali bo (pre)živel ali ne. Pred njim so izbire, ki odločajo o njegovem preživetju, ne zgolj fizičnem, ampak v najbolj holističnem smislu. Kot tak človek ne preživi zgolj po refleksu, ne po neki skupinski zavesti, ampak s pomočjo razuma in slednjemu postavi ne samo fizične temelje, ampak tudi duhovne vrednote preživetju. S takega vidika je etika objektivna in realna stvar. Ker je taka, si tudi ne ustvarja iluzij, da kljub njej med ljudmi ni konfliktov. Zakon, država, fizična prisila so žal ena od "tehнологij" udejanjanja etike. Objektivistična etika to priznava, ker temelji na objektivni realnosti in je znanstveni proces definiranja, kaj je za človeka pomembno in vrednota.

Tako torej etični objektivizem. Kaj pa relativizem in etika? Kenneth Cauthen (1998) opozarja, da običajno niti ne znamo definirati relativizma oz. vseh njegovih pomenov. Ko gre za etiko in če v njej relativizem pomeni prevlado vrednotnih standardov ter njihovo razgláševanje za pravilne in samoumevne s pomočjo vpliva in moči, potem to pomeni etično korozijo in tak relativizem Cauthen odklanja. Ne verjame v objektivizem in ne v subjektivni relativizem. Trdi, da je pomembno, v kaj so ljudje prepričani, ne pa, koliko jih prepriča neko drugo (etično) prepričanje. Nek niz resnic, pomenov in vrednot je realen in objektivni za nas same, sami sistemi vrednot pa so relativni glede na čas in prostor in jih lahko razvijamo ter preizkušamo le z metodami in standardi znotraj vsakega okvira. Objektivni relativizem je objektivni glede realnosti, vendar relativističen glede na naše zmožnosti prepoznavanja te realnosti. Ne zanika objektivnosti moralnih standardov, sprašuje se le, ali so res objektivni. Objektivni relativizem pomeni skepto in radikalnost. Kar je nedvomno objektivno, je preživetje, je univerzalna vrednota in osebna filozofija; ob preživetju se etični objektivizem in relativizem najbolj zblížata. Tisto, česar se moramo bati, ni relativizem, ampak smo mi sami.

Iskanje se nadaljuje

Če je bralec po dosedanjem branju razprave začutil njeno "neznatnost", kopičenje idej brez rdeče niti in zmedo z naštevanjem manj in bolj resničnih resnic, potem je avtor na pravi poti in tudi ustvarjena zmeda je namerna ter ne odslikava stanja avtorjevega duha, ampak zmedo v etičnem disputu samem. Njen prikaz je nekakšna vaja za lastno refleksijo o etiki, ki še zdaleč ni samo problem profita, organizacij ali za vse krivih managerjev, ki so bili prva vzpodbuda za razmišljanje o značaju in pomenu etike. Managerji so etično pokvarjeni natanko toliko, kot jim to dopuščajo okolja, v katerih delujejo - in ta okolja dopuščajo natanko tisto, kar prakticirajo sama. Tako je to in nič drugače. Kaj torej sploh še dodati vsem tem pogledom, prepričanjem, teorijam? Nič, bi bil sprejemljiv odgovor, če bi kakršnakoli že etika zares delovala v praksi. Tako pa (Rampacher, 1998) filozofska etika, ki stalno (re)definira dobro in slabo, ni zmožna pomembnejšega prispevka k uveljavljanju moralnih norm, ampak (Patzig, 1980: 99) ustvarja le kaos znanstvenih

mnenj. Posledično so celo zavezujoče legalne norme upoštevane le zaradi strahu pred legalnimi sankcijami. Ali naj torej etika temelji na strahu ali pa se je etičnemu in splošnemu razpadu neke družbe moč izogniti z ustreznimi vedenjskimi vzorci? Na čem spet naj ti vzorci temeljijo? Za Rampacherja je izhodišče "etično tveganje". Prvenstvo v praktični presoji pravega vedenja po njegovem ne pripada ne tradicionalnim moralnim standardom ne aktualnim zakonom, ampak zgolj etiki, temelječi na dejstvih, ta pa so empirično dokazljiva tveganja za preživetje človeka kot posameznika in družbe kot celote. Družba v konceptu etike tveganja je definirana kot evolucijsko kompleksen socialni sistem, ki se na tem planetu in v določenem času ter prostoru organizira tako, da so etična tveganja za družbo in posameznika v njej čim manjša. Pravila vedenja, ki nadzorujejo tako družbo, so etične norme. V središču etike tveganja so prava ali napačna dejanja, ne pa ljudje, njihova rodovna ali drugačna identiteta, njihovi motivi ali občutja. Etičnemu tveganju se je moč izogniti samo z natančno definiranimi pravili interakcije. Njihovo upoštevanje pomeni preživetje.

S pravili interakcije uvajamo pojem 'družbene pogodbe'. Prva so tehnologija etike, druga je nadaljevanje tehnologije na višjem kakovostnem nivoju, na nivoju samoumevnosti, a še vendar v tesni povezavi z zavestjo glede preživetja. Če nadaljujem zgodbo o lastnem razvoju razmišljanja glede etike in se obenem navežem na Rampacherjevo (ter navsezadnje tudi lastno) vprašanje - kaj pa vendarle lahko naredimo - potem naj ponovim, da se je moje zanimanje s poslovne etike kmalu razširilo na etiko nasploh. Obenem sem s presojanja pravilnosti oz. primernosti definicij in teorij o dobrem in zlem kmalu prešel tudi na spraševanje, kaj je v ozadju večnega ločevanja dobrega in zlega, pravega in napačnega. Ali je to res vsiljevanje zavesti krivde, obljuba večnosti, morda ščitenje interesov družbenih elit ali pa res skrb za Summum Bonum? Kakorkoli sem obračal, se mi je vračalo preživetje kot možno gibalno vseh silnih razprav in naporov okrog etike. Nato so vprašanja samo še sledila. Kdo naj zagotavlja preživetje? Država, civilna združenja, posameznik? Država mora biti, drugače bi se, če parafriziram politika, najbrž pobili med sabo! Ali pa morda države le niso nujne? Navsezadnje napovedi o njihovem izginotju ali vsaj zmanjšanju njihovega vpliva niso redke. Pa vendar, kdo nam zagotavlja, da na njihovo mesto ne bodo stopile institucije, ki bodo preživetje razumele po svoje in še najmanj kot na spoštovanju skupnosti in življenja temelječ koncept. Če je res samo pol tistega, kar nam David C. Korten (1995) napoveduje za obdobje, ko bodo svetu zavladale korporacije, nas lahko zaskrbi - ne glede na to, kaj vse dobrega pričakujemo in bomo najbrž tudi dobili z ekonomsko globalizacijo. Kje so torej še braniki preživetja? Zakone imamo, pa vendar trdimo, da smo vse manj pravna država, kje je potem še le etika. Kako torej naprej? Kaj bo, če se sfizita tako institucija države kot koncept globalizacije.

Zagotovo moramo najprej priznati, da gre za etiko preživetja, da gre za zmanjševanje vsakega tveganja, ki bi preživetje ogrozilo, ne pa za nekaj finega, kar ni za proletarske roke ali za kapitalistična ušesa ali pa je v demokraciji celo odveč. Eno od prepričanj, iz katerih izhajam, ko razpravljam o potrebi po priznanju značaja in namena etike, je zato tudi napovedovano in kljub različnim pomislekom najbrž realno izginjanje nacionalnih držav, nacionalnih identitet, institucionaliziranih reli-

gij, prevlada korporacij in globalnih vrednotnih (takšnih ali drugačnih) sistemov, nemoč internacionalnih institucij za združevanje (politično in duhovno) na novi ravni. Zato bo izredno pomembno, ali bomo prišli do konsenza glede takih vrednot, ki bodo pozitivne, bodo zdržale vse pritiske in nam omogočale temelje za preživetje. Od vseh institucij in sistemov nam bo namreč ostal samo vrednotni sistem, temelječ na novi družbeni pogodbi. Pri tem si ne belim glave preveč s predalčkanjem tovrstnega razmišljanja v razpredelnico teorij. Omenil sem, da niti ne gre za teorijo. Ali je to antiteorija v slogu Wittgeinsteina, anarhistična teorija, kot jo razume Chomsky, filozofski realizem Mortimerja Adlerja ali kaj drugega, ni toliko pomembno, kot je bistveno to, da spoznanje o etiki kot temelju preživetja sprejmemo.

Etika od nekdaj, ne glede na različne teorije, pomeni pravila preživetja. Če je temu tako, se ob zadovoljstvu nad našo ugotovitvijo pojavlja vprašanje, zakaj torej ponovno utemeljevati nekaj, kar je že tako ali drugače utemeljeno. Odgovor je - zato, ker etika preživetja ni bila prepoznana in definirana kot taka - ne po miselni vsebini in ne kot miselna oblika, še manj kot udejanjanje v praksi. Prej je bila zapoved, teorija namesto refleksije, v veliki meri tudi podstat ideologiji ali kar ideologija sama - onostranskega življenja, enakosti, bratstva, samoupravljanja in kdove še česa, samo etika preživetja je niso upali poimenovati. Niso je mislili, ampak so jo poskušali utemeljevati in s pičlim uspehom udejanjati v življenju. Ni bila vrednotna refleksija in ne tehnologija, čeprav bi morala biti oboje. Mirovniki, okoljevarstveniki, civilna gibanja - vsi nam na nek način pripovedujejo, da je etika pravzaprav tehnologija preživetja - in ostajajo mnenjski marginalci. Poslovna etika je tudi etika preživetja, z vnaprejšnjim negativnim predznakom in tudi dejanskimi neetičnimi dejanji - vendar le zato, ker "neposlovno" okolje ni pripravljeno sodelovati in ne sprejema etike kot stroška in tehnologije preživetja - ker samo zahteva in nič ne daje. Poslovna etika je tudi edino področje, kjer se koncept etike preživetja uporablja. Prenos v neposlovno, tudi ali celo najprej v religiozno in filozofsko-sociološko refleksivno sfero je nujen.

Nujen je prenos v življenjsko prakso samo. Ali, na primer, ob vseh moralnih vrlih, ki jim jih vcepljamo, ne učimo svojih otrok prav preživetja in ali nas le-to, ko gre za otroke, ne skrbi najbolj? Ali nas ob vsem ponosu zaradi njihove "pridnosti" vendarle kdaj ne obide misel, da bodo "težko shajali v življenju, ker so predobri"? Zakaj naj bi jim bilo usojeno kaj takega, zaradi koga? Zaradi njih samih, zaradi "pokvarjenega" okolja ali naših predsodkov o tem okolju in zaradi lastnega (ne)zavednega sodelovanja pri tem, da je to okolje tako, kot pač je? Etika nima možnosti, če je ne uspemo predstaviti kot tehnologijo preživetja - namesto predalčkanja dobrih in slabih dejanj, določanja mere etičnosti, glede na vsečnost Bogu, oblasti, zakonu. Ko doumemo, da je neka vrednota "preživetvenega" značaja, jo takoj razglasimo za "zakon" (in njegovo kršenje). Vendar morajo biti "zakon" vse vrednote (ali pa se dogovorimo za družbeno pogodbo), ne pa teleološko, deontološko ipd. definirane vrednote. Sploh se vseskozi, čeprav videz morda ni tak, ne govori toliko o etiki sami kot o pravici (utemeljeni v zakonih). Vendar je slednje le slab nadomestek ali sankcioniranje neetičnosti, pri čemer so sankcije dvomljivo utemeljene (na etiki!), izvršitelji pa tudi ne ravno vedno zaupanja vredni.

Etika ni namaz za na kruh in dodatek za boljše življenje. Je kruh sam in temelj življenja. Taka je najbrž od nekdaj in če bi bil antropolog, bi najbrž to lahko dokazal tudi z danes živečimi, najbolj "primitivnimi", v skladu z naravo živečimi ljudstvi in njihovimi pravili življenja, ki jih zagotovo ne poimenujejo vrednote, etika ipd. Imajo pravila, ki bi jim mi rekli etični standardi, njim pomenijo preživetje. Tudi nam pomenijo natanko isto, samo da etike nočemo "osvoboditi" blišča (zato ji ostaja beda), ko gre zares, pa njene standarde spremenimo v zakone in kršitve kaznujemo. Tako so delali Grki v antiki, polni filozofov in vrednot, usmerjenih v dobro skupnosti (ali vsaj njene elite). Tako so delali v vseh zgodovinskih obdobjih, pod vsemi religijami in ideologijami - od srednjega veka in krščanstva, usmerjenega v "všečnost" bogu, preko kapitalizma in njegovih materialnih dobrin do komunizma in miselno ter materialno "preskrbljenega" državljana. Vprašanje je, in tu si mnenja nasprotujejo, ali je deset božjih zapovedi zbir etičnih pravil ali ne. Kakorkoli, "najkritičnejše" smo prevzeli (tako kot so najbrž sama prevzeta iz nekega mnogo starejšega globalnega kodeksa) in jih spremenili v zakone, druga pa so nedvomno temelj preživetja na Zemlji, ne glede na to, kaj si mislimo o posledicah njihovega spoštovanja za večno življenje. Protestantizem s svojimi skrajnostmi (kalvinizem) in askezo je etiko prignal do roba njenega smisla kot skupa vrednot, vsi drugi - izmi ohranjajo stare in dodajajo specifične, obdobju in razvoju specifične standarde - za preživetje. V tem smislu nam najbrž kaj posebno novega in prvinskega ne morejo povedati, niti pred časom v Slovenijo začasno uvoženi aborigini, "poslednji" častilci in varuhi narave, še manj kakšna moderna sekta, izgubljena, kljub vsemu iskanju sreče, miru, smisla. Etika je tehnologija in filozofija preživetja, nekateri njeni guruji se preživljajo celo s pridiganjem o njej kot o vsem drugem, samo kot o preživetju ne. Vendar je najhujša napaka, če jim verjamemo in zanikamo njen temeljni značaj ter namen, saj s tem zanikamo ali vsaj zmanjšujemo možnosti njenega udejanjanja.

Tehnologija etike in družbena pogodba

Etika more iz teorije v refleksijo - in to je družbena pogodba, ki naj konča teoretski disput. Taka miselna podstat je sicer nujna, ne moremo pa pri njej ostati. Etika mora postati tehnologija sobivanja in preživetja in se na tej, nefilozofski ravni umestiti v ekonomijo, pa naj se nam to zdi še tako čudno. Zakaj sicer govorimo o onesnaževanju, čistih tehnologijah in stroških zanje. Smo jih sploh pripravljani plačati in ali nam jih (prav zato) sploh vračunajo v vse "dobro", ki smo ga deležni. Etika je strošek, tudi zato ne more biti stvar filozofije, če nas hoče prepričati - in če hočemo preživeti. Vse drugo govorjenje o Skupnem Dobru je (samo)prevara. Med teoretiki (filozofi, prevaranti ali za kar jih že imamo) nam to na primer dopovedujejo scientologi - in jih imamo za nevarne. Za še en izziv in poskus približevanja resnici vseeno nadaljujem prav z njimi. V zvezi s Hubbardom in scientologijo pa je treba poudariti naslednje: ločiti moramo korektno (realno, zdravorazumsko tezo - podobno Mortimerju Adlerju) tezo o etiki preživetja (s tehnologijo vred) in scientologijo ter Hubbardovim delom nasploh. Če že ne presoјamo same scientološke

cerkve oz. sekte, potem vsaj za Hubbardova dela velja, da gre v veliki meri za populizem, željo po trženju, navidezno poznavanje vseh pojavov, literarnih zvrsti ipd. ter ukvarjanje z vsem tem - kar je neresno, nevarno pa toliko, kot so vse populistične sekte. Tudi (menda) v milijonih izvodov prodajani teksti, prevedeni v številne jezike, npr. Pot k sreči in Uvod v scientološko etiko (ki v temeljih ni nič drugega kot zmes antične, krščanske in drugih etik, z dodatkom statističnih metod preverjanja etičnih dejanj), so takšni. Kar jih vendarle odlikuje ni odsotnost dogme, ampak zahteva po (empirično preverljivi) akciji, ki prinaša preživetje. Morda je tudi zato poleg marksističnih oz. radikalnih teoretikov scientologija menda najbolj nevarna ideologija oz. religija postkapitalistične dobe - čeprav je morda manj utopistična in bolj humana kot marsikatera druga.

Ron Hubbard in njegovi kratki eseji (*Ethics and dynamics; The Dynamics; What Happens If Dynamics Go Out-Ethics; Good and Evil, Right and Wrong; Ethics, Justice and Your Survival*, 1996 - 2000) so torej podlaga za naše nadaljnje razmišljanje. Začenjamo z naslednjim: če izhajamo iz sicer obrabljene trditve, da je človek razumno bitje, potem lahko nadaljujemo, da sta eno njegovih najbolj "razumnih odkritij" koncept in praksa etike. Ta temeljita na razumu in ne na čustvih, pa četudi gre za skup duhovnih vrednot. Sta neke vrste racionalni načrt kakovostnega preživetja in sobivanja posameznikov ter družbe kot celote. Vsakdo od nas ima že tako več ali manj omejene zmožnosti preživetja in kako to izrabi, je v veliki meri odvisno od etike, natančneje od tehnologije njene rabe.

Najvišja stopnja etičnosti je tako dolgoročni koncept preživetja z minimalno destrukcijo na področju različnih vidikov oz. "dinamik", kot temu pravi Hubbard. Etika pomeni akcije, ki jih kot posameznik ali družba izpeljemo za optimalno preživetje, etične aktivnosti so preživetvene aktivnosti, brez etike človeštvo ne bo preživel in to je hujše kot to, da ne bo vsečno Bogu tam zgoraj ali bogovom na zemlji.

Ne gre za še eno neuporabno filozofijo brez empirije in praktičnih primerov na individualni ali kolektivni ravni - od primerov raznovrstnih marginalcev, tudi po svoji krivdi, do aktivnosti vlad, ki s svojo politiko silijo ljudi v dejanja, ki so v nasprotju s preživetjem (npr. splav, detomori). Dinamični princip našega bivanja je Preživeti! Samo na prvi pogled se to sliši preprosto, kanibalistično ali selektivno v smislu socialnih darvinistov. Ko namreč pomislimo na preživetje, se nam takoj utrne napačna predstava o "boju za obstanek" z vsemi sredstvi. Pa ne gre za to in to ne omogoča preživetja. Preživetje je kontinuum z neskončnostjo oz. nesmrtnostjo (na Zemlji) na eni strani ter s smrtjo in bolečino na drugi strani. Prve skrajnosti ne bomo dosegli, drugo je treba omejiti ali vsaj osmisliti.

Preživetje, kot ga vidi Hubbard, gre v osem smeri, ki jih poimenuje kot osem dinamik. Samo prva je nujnost preživetja samega po sebi. Druga je potreba po preživetju prek reprodukcije - spočetja in vzgoje otrok. Tretja dinamika pomeni preživetje prek skupin - socialnih, rasnih, nacionalnih, političnih ipd. Četrta pomeni preživetje celotnega človeštva, peta prek živalskega sveta, šesta prek fizičnega sveta (okolja, resursov ipd.), sedma preživetje prek duhovnega sveta in osma preživetje prek Popolnega Bitja, stvarnega in zemeljskega.

Etike ene same, posamezne dinamike ni, torej je tudi strah pred kanibalizmom odveč. Na tak ali drugačen način se trudimo preživeti v smislu čimveč dinamik

naenkrat - optimum bi bil vključitev vseh in z optimalnimi rešitvami za vsako od njih. Izpad drugih interesov na račun enega pomeni neuspeh. To kaže tudi zgodovinska perspektiva razvoja pogledov in prakse etike. Za aktiviranje vseh dinamik pri vseh družbenih subjektih je potrebna (nova) družbene pogodba, o kateri bo še govor. Selektivna etika (po religiji, rasi, nacionalnosti, družbenih razredih itd.) ni etika preživetja oz. sploh ni etika. Slednja se lahko menja skozi čas in prostor, ni nujno univerzalna in globalna, lahko je absolutna ali utilitaristična, ne more pa biti selektivna. Življenje je skupinski napor in nihče ne more preživeti sam.

Človek je sicer v svojih temeljih dober in dobrih namenov. Ne želi škodovati ne sebi ne drugim, zato je končno tudi postavil koncepta dobrega in slabega. Vse se zato vseeno začneja z etiko posameznika. Neetično vedenje je pravzaprav destrukcija in vedenje iz strahu, Dobro (pravo) vedenje je konstruktivna preživetvena aktivnost. Dobro je preživetje in pomeni več pravih kot nepravih dejanj. Ko je dejanje bolj destruktivno kot konstruktivno, je slabo in nepreživetveno. Vseh posledic svojih dejanj ponavadi ne vidimo v teku svojega življenja, zato jih ne znamo presoditi ali pa vidimo samo dobro ali samo zlo. Napaka je tako verjeti v absolutno prevlado dobrega ali zla - predvsem moramo ravnati (tehnologija) v smeri dobrega. V odsotnosti etično "razširjenega" razuma so žal nujni kodeksi; ko neetična dejanja postanejo očitno ogrožujoča, nastopita pravica in zakon. Zakon pa ni del etike, ampak njen (slab) nadomestek, njena "zaščita" (nujno zlo) ali zloraba. Prav zato ga tudi ne moremo zaupati vsakomur. Vendar bo zakon potreben toliko časa, dokler ne bomo toliko osveščeni, da bomo sprejeli celovito dinamiko etike preživetja. V preteklosti se v resnici ni toliko ukvarjalo z etiko, več se je s pravico. Pravni (zakonski) sistemi se že dolgo uporabljajo kot substitut etičnim sistemom - slednjih po mojem mnenju niti nimamo, imamo le teorije. Vsekakor pa zaidemo v težave, ko etiko poskušamo zamenjati s pravico. Ko delamo to, pravzaprav delamo še eno napako.

Po drugi strani namreč ljudje poskušajo od nekdaj delovati etično, ne da bi to vedeli. Etika je nastala skupaj s posameznimi poskusi, kako preživeti. Ko človek naredi nekaj neetičnega (in ogrozi svoje ter preživetje drugih), poskuša tako napačno dejanje upravičiti. S tem pa postaja vse manj sposoben vplivati na lastne dinamike in je žrtev le-teh. To se dogaja, ker ljudje nimajo temeljne tehnologije etike. Ta jim nikoli ni bila pojasnjena. Nihče jim ni povedal, kako se izkupati iz luknje, v katero so se zakopali. Dobili so le zakone, ki so etiko degradirali v leporečje. Zakoni so tako postali stvar preživetja, ne pa etika, in slednje zato ne jemljemo resno. Vendar, ali ni res, da z zakoni že dolgo ne obvladujemo družbenih doganj!? S čim jih torej zamenjati in kako?

Vrnimo se spet k družbeni pogodbi. Phil Porter v zvezi z njo razmišlja takole: pripadnost neki družbi mora biti prostovoljna - če temu ni tako (in tudi ni, op. p.), so se posamezniki upravičeni upreti katerikoli pravilom oz. normam, ki jih ta družba predpisuje. Obstajati torej mora neki temeljni konsenz, ki smo ga pripravljene sprejeti. V preteklosti so ljudje pristajali na pripadnost neki (z)družbi iz številnih vzrokov, takšnih ali drugačnih. Zdi se, da smo dandanes vendarle na neki evolutijski točki (ali pa smo jo že prestopili - J.B.), ko se je potrebno poglobiti v tisto "racionalno", ki je v ozadju našega sodelovanja pri tovrstni družbeni pogodbi. Ni

ga namreč zakona ali norme, ki bi nas lahko držala skupaj, če ne bi bilo konsenza glede take pogodbe.

Družbena pogodba je fenomen odnosov in je ni moč empirično izkusiti. Tako kot ne moremo razuma, je ne moremo videti, se je dotakniti, izkusiti. Njen obstoj izhaja iz dedukcije in vsi naši predsodki, miti ali iracionalni vzgibi tak proces motijo. Temelj družbene pogodbe namreč tvorita razum ali vsaj pričakovanje razumnosti. V našem primeru govorimo o implicitni osebni ali splošni in ne o eksplicitni formalni (kot poroka, zakoni, ustava). Gre za odnos na podlagi kulture, tradicije religije ipd., ki se je med posamezniki izoblikoval v trenutku njihove prve interakcije in se skozi evolucijo nadaljuje v trenutna družbena razmerja. Zakoni so se izoblikovali iz take pogodbe, so izpeljava in "posilstvo" etike in družbene pogodbe, temeljili naj bi na racionalnosti, a je nikjer ne zapovedujejo. So pazniki razuma (etike) in preprečevalci konfliktov. Žal so motivi države v prakticanju zakonov pogosto drugačni, gre za igro moči, koncepti dobrega, slabega, razuma ipd. ali pa so orodje manipulacije. Zato sta potrebni morala oz. etika (standard vedenja, ki naj bi se ga držal ekvivalent racionalnemu vedenju in torej temelj družbene pogodbe). Morala je zaradi take pogodbe, ne zaradi zakonov. Edini problem, ki se morda lahko pojavi, je ta, da so ljudje zelo različno sposobni racionalnega vedenja. Vendar je vprašanje, ali je tudi to sploh res!

Dodajmo še misli Jeana-Jacquesa Rousseauja (*The Social Contract*), ki jih tudi navaja Porter (*A Social Contract Theory*, 1998, www.berlogar.net). Družbeni red je sveta pravica, ki je temelj vseh drugih pravic. In ker to ni neka naravna pravica, jo je treba utemeljiti na nekih pravilih oz. na dogovoru. Problem je, kakšen naj bi tak dogovor bil. Moč ne more biti temelj, ker je dejanje nuje, ne pa volje; niti najmočnejši niso toliko močni, da bi bili lahko ves čas gospodarji - razen če silo ne uzakonijo za pravico in ubogljivost kot dolžnost. Ljudje slejkoprej pridejo do točke, ko je premagati ovire za njihovo skupno preživetje pomembnejše, kot pa moč, ki jo ima posameznik, da se ohrani sam. Temeljni problem, ki ga poskuša rešiti družbena pogodba, je, kako najti obliko združevanja, ki bo ščitilo posameznika in njegovo imetje s skupno močjo in bo posameznik kljub združevanju ubogal le sebe, ostal svoboden kot prej in obenem tega ne bo onemogočal drugim. Samo en zakon obstaja, ki že po svoji naravi zahteva enotno podrejanje - to je socialni pakt - za civilno družbo je to najbolj prostovoljno dejanje na svetu.

Zaključek

Etika kot način presoje sveta in življenja v njem oz. kot sklop vrednotnih standardov, ki naj bi oboje usmerjala, odobraval ali korigirala, je v svojih temeljih vedno bila in je tudi dandanes etika preživetja. S tem ni nič narobe; nasprotno, nobeno drugo ali drugačno razmišljanje in presojanje ne moreta biti bliže kakovostnemu sobivanju družbenih subjektov, osvobojenemu vsemogočih idej, ideologij ter dominacije družbenih elit, temelječih na vseh drugih oblikah (pre)moči razen duhovne oz. intelektualne. Problem nastane šele z definiranjem preživetja samega in posledično njegovih vrednotnih temeljev. Tu se razni 'izmi' silovito

zapletajo, pa naj bo to klasični ali kakšen idealistični marksizem, liberalizem, vse razdirajoči in relativizirajoči poststrukturalizem, religiozne ideje ali navidez k harmoniji usmerjena antična filozofija. Sobivanje samo po sebi ni lahko, še manj tako, ki naj bi ga vodilo konsenzualno, na družbeni pogodbi temelječe ravnanje socialno in drugače enakovrednih partnerjev.

Kot oblikovalci razmer za kaj takega bomo izpolnili naše poslanstvo, če se odrečemo teoretičnemu disputu, celo etičnim teorijam samim in jih zamenjamo s kakršnihkoli okvirov omejeno refleksijo, odprto do podobnih refleksij drugih in navezano na (so)bivanjsko stvarnost. To ni ne skepticizem, ne etični relativizem. Je etika zdravega razuma, ki mora, če se hoče udejaniti, ali kot pravimo v razpravi, preiti v tehnologijo etike preživetja, doseči preboj iz čiste filozofije, preseči mora celo družboslovno interdisciplinarnost in prodrati v bivanjsko stvarnost ne samo kot njen duhovni steber, ampak kot neke vrste ekonomska nuja, kot so za preživetje nujne vse druge materialne dobrine. Etiko je treba "zmaterializirati", je ne vsiliti, ampak zaupati ekonomiji in jih prepričati, da ekonomije brez etike ni; še bolje - da je etika tudi ekonomija in obratno. Jezik ekonomije je dandanes (žal) edini jezik, ki ga razumemo. Tudi s tem ni nič narobe in morda bo tu tudi etika doživela manj brezplodnih in v sfere skupnega in večnega dobra zavitih razprav.

Etika preživetja kot tehnologija sobivanja je torej možna pot do udejanjanja naših refleksij, je pa ta pot vse prej kot lahka. Komu se morda zdi celo najbolj brezupna z vidika (možnih) rezultatov. Človeško življenje je namreč prekratko, da bi lahko zaznali zares velike in truda vredne spremembe v nečem takim kot so vrednote, ki to življenje spremljajo. Vendar je tisto, kar pa lahko opazimo, da vrednote izginjajo oz. se take, kot so sedaj uveljavljajo v kanibalističnem smislu. Slaba tolažba je, če se prepričujemo, da dokončnega kolapsa mi (še) ne bomo doživeli. Smo pa na "etično-intelektualni točki", na kakršni smo v zgodovini že nekajkrat bili. Takim zgodovinskim trenutkom je sledil propad - Babilona, Grčije, rimskega cesarstva itd. - ter etično-intelektualna praznina, temačne dobe, ki so ob vendarle ohranjenih drobcih preteklosti rabile stoletja za ponovno razsvetljenje.

Vsakršna napoved, kaj se obeta nam, je več ali manj špekulacija; ali pa tudi ne. Globalizacija in korporativizem sta postala (modna) pojma besednjaka, s katerim opisujemo našo materialno in, če se tega zavedamo ali ne, tudi intelektualno, duhovno in vrednotno zaznamovano prihodnost. Pri tem ponavadi večina niti ne ve, o čem (se) govori in kaj to pomeni. Ni problem, da svet postaja ena sama velika globalna vas. Toliko "globalnega cirkusa" tudi ne bi zganjali, če bi šlo samo za "dejstvo, da moderna tehnologija brez težav preskakuje časovne pasove in da je slogan dneva Internet v vsako vas na planetu" (Šeruga, 2000: 3). "Mobilizacija kapitala v globalne investicije in ekonomske strukturne spremembe", kar naj bi vse to bilo (Šeruga, prav tam), pa je vseeno preozko gledanje. Tudi zato je z etiko treba prežeti ekonomiste in v prvi vrsti politike. Predvsem slednji dandanes bolj kot uresničujejo raje definirajo človekove potrebe - z roko v roki s poslovneži in korporacijami. To delajo tako spretno, da smo pripravljeni verjeti, da te potrebe niso dirigirane, ampak smo si jih v lastno zadovoljstvo in samouresničevanje izbrili sami. Pa ni tako ne v svetu revščine in ne v svetu blaginje. Prvi ni sposoben najti izhoda niti za preživetje v najbolj osnovnem smislu, drugi prvega neusmiljeno izčr-

pava in si ga podreja. Za refleksijo in etiko tu ni prostora, antiintelektualistično razpoloženje je očitno. Biti neumen je danes 'kul', bi rekel Morris Berman (Berman, 2000). Najmogočnejša dežela na svetu, ki je včasih izvažala ideale, kot so življenje, svoboda in iskanje sreče, zdaj stavi na ocvrte piščance in poneumljajoče spletne strani. Se bodo našli, kot nekdaj ob zatonu prejšnjih imperijev, posamezniki, ki bodo skupaj s svojim in vedenjem drugih o drugačnem svetu, preživelii tokratni somrak, ki ga Berman napoveduje Ameriki in posledično vsemu svetu?

Scenariji glede prihodnosti so seveda lahko tudi svetlejši, vendar se v opozorilo in razmislek zadržimo še pri enem temačnejšem, tokrat direktno povezanim z apetiti korporacij. Po Kortenu (1996: 11) smo priča pospešeni družbeni in okoljski dezintegraciji v skoraj vseh državah sveta. Ta se razkriva v vedno večji revščini, brezposelnosti, neenakosti, nasilju in kriminalu, razpadanju družine in v degradaciji okolja. Temu problemu je vsaj delno vzrok petkratno povečanje ekonomskega "outputa" v času od leta 1950, kar pa je naš pritisk na ekosistem pripeljalo do mere, ki je ta planet ne more več prenesti. Stalna zahteva po ekonomski rasti, kar je postalo organizacijski princip javne politike, je vzrok za sesutje regenerativnih kapacitet ekosistema in socialne ureditve, ki bi podpirala humano skupnost. Ob tem revni brez izjeme izgubljajo istočasno potekajočo in vedno bolj intenzivno borbo za različne resurse.

Državne institucije z vladami na čelu na vse to ne najdejo odgovora, frustracija ljudi pa se počasi spreminja v bes. Vendar ne gre samo za nemoč državne birokracije, ampak nasploh za krizo organiziranosti, ki je pod vplivom ideoloških, političnih in tehnoloških silnic, delujočih v okviru procesa ekonomske globalizacije. Ta proces jemlje moč državi, ki je odgovorna za javno dobro, in jo preusmerja k peščici korporacij in finančnih institucij. Slednje pa vodi en sam samcat imperativ - potreba po kratkoročnem, finančnem profitu. Vse to je skoncentriralo ogromno ekonomsko in politično moč v rokah elite, katere absolutni delež v lastnini produktov, nastalih iz sicer vse manjših naravnih virov, še vedno raste prek vseh meja. To vsaj njim daje videz, da sistem deluje, tako kot je treba.

Tistim pa, ki v resnici plačujejo za disfunkcionalnost sistema, je odvzeta moč odločanja in ti so negotovi glede vzrokov njihovih stisk. Izkrivljeno interpretacijo tega dobivajo od medijev, ki so podrejeni korporacijam in krizo razlagajo na način, všečen nosilcem moči. Po tej razlagi naj bi bil konzumerizem pot do sreče, državna regulativa trga vzrok kriz, ekonomska globalizacija pa tako zgodovinsko neizbežna kot blago za človeško vrsto.

Vendar, to priznava tudi Korten (1995: 13), problem ni tržno poslovanje samo po sebi, ampak predvsem skrajno pokvarjen globalni ekonomski sistem, ki je ljudem enostavno ušel iz rok. Kar je najhujše (Korten, prav tam), je to, da ni več v naši moči povrniti si moč, ki smo jo nekdaj prenesli na institucije tega sprevrženega sistema. Ni možno ponovno oblikovanje družbe, ki bi cenila in uveljavljala kulturno in drugačno raznolikost ter tako omogočila nove možnosti za družbeni, intelektualni in duhovni napredek, kakršnega si danes niti predstavljamo ne. Ali je vse tako črno, kot vidi Korten in ali nam preti družbeno-ekonomski in etični kolaps, za našo razpravo pravzaprav niti ni najpomembnejši razmislek. Dejstvo je, da etika, kot jo pridigamo in prakticiramo v tem trenutku, ne deluje in nobenega razloga ni,

da bi verjeli, kako bo v bližnji prihodnosti kot po čudežu ali kot neke vrste preživetveni refleks začela delovati. Kot predmet in pogoj preživetja jo moramo načrtno in konstantno umeščati v naše vsakodnevno ravnanje in presojanje le-tega. Friderik Nemški naj bi menda v goreči želji po industrijskem razvoju nekdaj izjavil, da bo, če bo treba, svoje podložnike "za ušesa vlekel do profita". Dve nalogi nas čakata danes. Prvič, prepričati, da etika ni okras ampak pogoj preživetja, tehnologija za doseganje duhovnega in materialnega profita. In drugič - otopelo in samozadovoljno McDonalds-Internet občestvo ter njegovo kvazidemokratsko elito, če bo treba, za ušesa vleči do etike, ki pomeni sobivanje in kakovostno preživetje. Če bo dovolj naša in še kogaršnja refleksija ter prepričevanje, toliko bolje. Drugače pa, tako je to z etiko in nič drugače. Teoretski disput je, žal, svojo nemoč izkazal in tudi najbolj svetle podobe naše prihodnosti niso dovolj svetle, da bi si lahko privoščili še malo ezoterike in idealizma.

LITERATURA

- Adler, Mortimer (1999): *The Ethics of Common Sense*, The Adler Archives, The Radical Academy, Oregon.
- Aristoteles (1994): *Nikomahova etika*, Slovenska matica, Ljubljana.
- Berlogar, Janko (2000): *Managerska etika ali Svetost preživetja*, Znanstvena knjižnica, FDV, Ljubljana.
- Berman, Moris (2000): *The twilight of American culture*, W. W. Norton & Company, New York.
- Cauthen, Kenneth (1998): *Relativism and Ethics: What is Truth - and Does it Matter*, EDM 544, Ethical Foundations of Education, povzeto z www.cis.georgefox.edu/~shedley/ED_page/edm_544/ethicssyllabus.htm#ntoduction, 15. oktober, 1999, str. 1 pp, http://www.cis.georgefox.edu/~shedley/ED_page/edm_544/ethicssyllabus.htm#ntoduction, marec.
- Gantar, Kajetan (1994): *Uvodna beseda k Aristotelu, Nikomahova etika*, Slovenska matica, Ljubljana.
- Hubbard, Ron (2001): *Ethics and dynamics; The Dynamics; What Happens If Dynamics Go Out; Ethics: Good and Evil, Right and Wrong; Ethics, Justice and Your Survival*, povzeto z [www](http://www.retecca.shosting.com/ron_hubbard.html), 15. oktober 1999, str. 1 pp, http://www.retecca.shosting.com/ron_hubbard.html, jan., 2000.
- Jež, Boris, Sobotna, priloga, Delo, Delo d. d., 5. 8. 2000.
- Kant, Immanuel (1979): *Kritika praktičnega uma*, Filozofska biblioteka, Beogradski izdavaško-grafični zavod, Beograd.
- Katz, Joel (1994): *Introduction to Objectivism; Ethics: Could, Should, and Ought*, Stimpson@CyberPlus.COM.
- Korten C. David (1995): *When Corporations Rule the World*, Earthscan, London.
- Luhmann, Niklas (1996): *The Sociology of the Moral and Ethics*, v *International Sociology*, Vol. 11, No. 1, 27 - 36, SAGE Publications, London.
- Mikeln, Miloš (1997): *Nove meje slovenske svobode*, v *Dnevnik*, 6. 10, 25 - 26, *Dnevnik* d. d.
- Patzig, Guenther (1980): *Tatsachen, Normen, Saetze*, Stuttgart.
- Popper, Karl (1989): *The Critical Approach Versus the Mystique of Leadership*, v *Human Systems Management*, Vol. 8, No. 4, 259 - 265, IOS, Amsterdam.
- Porter, Phil (1998): *A Social Contract Theory*, povzeto z [www](http://www.minspring.com/~ph_porter/sc.html), 15. oktober 1999, str. 1 pp, http://www.minspring.com/~ph_porter/sc.html, april.

- Rampacher, Hermann (1998): What May We Do? An Evolutionary Ethical Theory of Social Risks and Opportunities, Gesellschaft fur Informatik, Bonn.
- Šeruga, Romana (2000): Globalitis, Nedelo, str. 3, Ljubljana, 24. 9. 2000.
- Weber, Max (1988): Protestantska etika in duh kapitalizma, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Webster Comprehensive Dictionary, Encyclopedic Edition, J. G. Ferguson Publishing Company, Chichago, 1992.

MERJENJE IN KORELATI CELOSTNE RELIGIOZNOSTI V KATOLIŠKEM OKOLJU

Povzetek. *Izhodišče je pojem multidimenzionalnosti religioznosti C. Glocka in R. Starka. Koncept je, ob prilagajanju prevladujočemu katoliškemu okolju l. 2000, anketno preizkušen pri študentih mariborske in bratislavske univerze. Ugotovljene so le sledi dimenzionalnosti, nekoliko izraziteje v drugem vzorcu. Prevladovala je enodimenzionalnost religioznosti. Ob upoštevanju, da je koncept Glocka in Starka teoretično veljaven (ob odstranitvi intelektualne dimenzije religioznosti, ki je vsebovana v ideološki), smo oblikovali sumacijsko lestvico za merjenje celostne religioznosti v dveh okoljih. Merjenja so potrjena kot veljavna, čeprav pocenjujejo meritve z drugimi instrumenti. Veljavnost instrumenta je nadalje dokazana z izrazitimi korelacijami s pričakovanimi družbenimi in psihološkimi korelati religioznosti. Prebivanje v večjem mestu razveljavlja pričakovan vpliv drugih družbenih spremenljivk v mariborskem vzorcu, vpliv družbenih spremenljivk v Bratislavi pa je manj jasen.*

Ključni pojmi: *merjenje, religioznost, celostna religioznost, dimenzije religioznosti, korelati religioznosti, avtoritarnost*

Uvod

V sociologiji in psihologiji religije je veliko naporov vloženih v ugotavljanje ustreznih indikatorjev, merskih instrumentov, velikosti intervalov, medsebojnih povezanosti dimenzij religioznosti itd. Vendar, kljub zanimivim in plodnim teoretičnim prizadevanjem, ostaja religioznost element zavesti in vedenja, ki ga je težko analitično razčleniti. Naj omenimo nekatere, ki imajo status najbolj znanih: zdrava zavest (optimizem, ekstrovertna in s srečo zapolnjena religioznost) v nasprotju z boleznim duhom (pesimizem, potrtost, žalostna zavest religioznega) (W. James, 1902), doktrinarna pravovernost v nasprotju z osebnim in zasebnim izražanjem, čaščenjem in spoštovanjem Boga (G. Lenski, 1961), avtoritarna religioznost (s podrejanjem zapolnjena) v nasprotju s produktivno, humanistično religioznostjo (kjer je Bog simbol človekovih moči in potrjevanja) (E. Fromm, 1950), dobesedno razumevanje verskih resnic v nasprotju z mitološko religioznostjo (iskanje globinskega pomena Boga) (R. Hunt, 1972), ekstrinzična (kjer je religioznost sredstvo za

* Dr. Sergej Flere, profesor na Univerzi v Mariboru.

dosego nekega drugega psihičnega in družbenega cilja) v nasprotju z intrinzično religioznostjo (ki je sama sebi cilj) (G. Allport, 1966, Hood, 1996: 10-12).

Tukaj se bomo omejili na preverjanje le enega tovrstnega prizadevanja, in sicer prizadevanje, ki ima klasičen pomen in status v sociologiji in psihologiji religije: poskus Glocka in Starka (<1965> - kasneje razdelani v številnih drugih poskusih s strani J. Faulknerja, G. DeJonga >1966>, gl. D. Wulffa, 1991: 210). To konceptualizacijo so preverjali predvsem v ZDA, večinoma pri protestantih, čeprav ni načelnega razloga, da je ne bi bilo možno uporabiti pri drugih religijah, ker gre za konceptualizacijo religioznosti na visoki ravni splošnosti, lahko bi rekli univerzalnosti. Torej, čeprav so neposredni indikatorji, ki so jih ti avtorji uporabljali, bili saturirani s protestantskim naukom in prakso, ni razloga, da o teh elementih religioznosti ne bi bilo možno govoriti v katoliških, pa tudi nekrščanskih terminih.

Ta poskus ugotavljanja dimenzionalnosti ima drugačen značaj od že omenjenih, ker je usmerjen k ugotavljanju domnevno univerzalnih komponent religioznosti in ne k pojasnjevanju tipov religioznosti, kar je bistvo in smisel že omenjenih. Bistvo stališča C. Glocka in R. Starka, kar zadeva vsebino religioznosti, je, da ta vsebuje 5 univerzalnih komponent/razsežnosti: 1. ideološko, ki se nanaša na sprejetje nauka (beseda "ideološka" v našem kontekstu ni popolnoma ustrezna, ker meri skoraj izključno na politično ideologijo in bi morda bilo bolj ustrezno govoriti o "živeči dogmatiki") in pozitiven čustveni odnos do le-tega, 2. intelektualno, ki se nanaša na seznanjenost z verskim naukom, brez nujnega pozitivnega čustvenega odnosa do le-tega, 3. ritualno razsežnost/versko prakso, ki se nanaša na izvajanje predpisanih obredov (izvajanje vedenj in del, ki domnevno ugajajo bogu, z njimi pridobimo milost), 4. izkustveno razsežnost, ki se nanaša na obstoj verskih izkustvenih doživetij (zaznave prisotnosti boga, zaznave njegovih sporočil, vse do zaznave, da je subjekt božje sredstvo, da izvaja njegove ukaze - te stopnje intenzitete so redke) in 5. posledičnostno razsežnost, ki se nanaša na izvajanje verskih predpisov v življenju oz. spoštovanje verske morale (Glock in Stark, 1965: 18-67). Prišlo je do številnih poskusov ugotavljanja, ali je v empirični religioznosti možno ločevati te dimenzije. Prva kasnejša izkustvena ugotovitev pri preizkusih te teorije je bila, da intelektualna razsežnost ni samostojna, da je že vsebovana kot sestavina religioznosti (gre za sprejetje nauka kot notranje sestavine osebnosti, seznanjenost pa je predpostavka) v ideološki, tako, da se z njo več ne operira. Torej proučevali bomo le štiri dimenzije, za katere lahko brez zadržka rečemo, da so teoretično relevantne tudi za naše okolje: sprejetje nauka (tako intelektualno kot čustveno), obredje, doživetje in izvajanje verskih predpisov se tudi pri nas pojavljajo kot relevantne komponente religioznosti, oz. tak način opazovanja pojava religioznosti prispeva k analitičnosti in popolnosti tega pojma.

Cilj naše raziskave je ugotoviti, kako se kaže ta operacionalizacija v dveh prevladujoče katoliških okoljih, ali se dimenzije ločujejo, kot bi izhajalo iz predpostavke Glocka in Starka, in kako funkcionira sumacijski instrument, sestavljen iz elementov omenjenih komponent in sicer v odnosu do drugih instrumentov za merjenje religioznosti, med dvema okoljema in do predpostavljenih družbenih in psiholoških korelatov religioznosti. Cilj je tudi deskriptivnega značaja, nanaša se na ugotovitev obsega religioznosti v opazovanih okoljih.

Metodologija

V naši raziskavi iz l. 2000 smo študentom Univerze v Mariboru (N = 495) in Univerze v Bratislavi (N = 405) ponudili trditve, ki sodijo v ideološko, ritualno, izkustveno in posledičnostno dimenzijo. Vzorca sta bila le delno reprezentativna, čeprav je bila uveljavljena kvotna reprezentativnost spolov in fakultet. Gre za dokaj homogeno populacijo v pomenu družbenega položaja. Same trditve so bile prilagojene okoliščini, da je v obeh primerih šlo za srednjeevropsko, prevladujoče katoliško okolje, za "latinski vzorec" (vzorec prevlade katolicizma, ob zgodovini boja med klerikalizmom in antiklerikalizmom).

Vprašalnik je obsegal večje število religioških instrumentov (lestvic, ki naj bi kazale na posamezne dimenzije religioznosti, ki tukaj niso predstavljene) in domnevnih družbenih in psiholoških korelatov religioznosti.

Ugotovitve

Glej frekvence na posamezna vprašanja v prilogi.

a. Povezanost dimenzij. Najprej nas zanima, kako se kaže povezanost trditev in komponent, ki izhajajo iz Glockovega in Starkovega pojmovanja celostne religioznosti. Povprečje korelacijskih koeficientov znotraj podlestvic (ideološke, ritualne, izkustvene in posledičnostne) je naslednja:

Tabela 1: Povprečje korelacijskih koeficientov znotraj posameznih dimenzij religioznosti.

	POVPREČJE C KOEFICIENTOV	
	Mariborski vzorec	Bratislavski vzorec
Trditve, ki sodijo v ideološko podlestvico	.465	.592
Trditve, ki sodijo v ritualno podlestvico	.499	.568
Trditve, ki sodijo v podlestvico izkustva	.579	.474
Trditve, ki sodijo v posledičnostno podlestvico	.384	.411
Vse trditve, ne glede na to v katero podlestvico sodijo	.473	.385

Ugotovitve iz mariborskega vzorca kažejo na pomembno notranjo konsistentnost podlestvic. Ta konsistentnost je nekoliko nižja pri posledičnosti, zaradi nizke frekvence strinjanja s trditvami 46 in 47. Ti trditvi sta teoretično utemeljeni, vendar empirično "ne živita" kot del religioznosti večjega dela vernikov: prva (46) je pravzaprav element klasične avtoritarnosti in jo najdemo pri Adornu in sodelavcih, druga pa je sporna politično posledičnostna komponenta religioznosti in cerkvenosti (Flere, v Toš et al.: 2000: 109-146). Glede trditve št. 46 se je isto izkazalo pri bratislavskih respondentih (tudi pri njih se je ta element vezal na avtoritarnost, ne pa na religioznost v pomenu faktorske analize), trditve št. 47 pa se je pojavila v faktorju religioznosti. V obeh vzorcih je šlo pri slednji trditvi za zelo majhno število respondentov, ki se je strinjalo, kar otežuje faktorsko analizo.

Kljub visoki konsistentnosti podleštvic ne moremo govoriti o tem, da gre Mariboru za empirično ločljive dimenzije religioznosti, zaradi zadnjega koeficienta, ki se nanaša na ta vzorec in ki izpričuje, da je religioznost v bistvu enodimenzionalna. Koeficient bi bil še višji, če bi izločili trditve 46 in 47. Tudi nismo našli elementov za potrjevanje prevlade ideološke komponente nad ostalimi, kot so trdili nekateri avtorji (Clayton in Gladden: 1974: 139), saj so ostali elementi na enak način povezani z generalnim faktorjem.

Naše ugotovitve na bratislavskem vzorcu (trditve 35 in 37 so iz tehničnih razlogov opuščene) so nekoliko bližje potrditvi empirične utemeljenosti koncepcije Glocka in Starka. Povprečja korelacijskih koeficientov znotraj skupin trditev (štiri dimenzije) so vedno visoka, hkrati pa so vedno višja znotraj teh skupin kot za lestvico kot celoto. Vendar tudi tukaj avtoritarnostna trditev 46 ni vezana na ostale. Korelacija vseh elementov je tudi visoka, vendar nižja od koeficientov za podlestvico.

Faktorizacija (uporabili smo metodo principalnih komponent in nerotiran postopek) je pokazala dokaj jasen vzorec tako na mariborskem kot na bratislavskem vzorcu. Komponenta št. 1 na mariborskem vzorcu pojasnjuje 48.6% variance, na bratislavskem pa celih 50.0%. Komponenta št. 2 pojasnjuje 10.2% oz. 10.6% variance. Komponenta št. 3 pojasnjuje 6.0% oz. 6.1% variance. Velikost komponente št. 1 dovoljuje, da jo imenujemo splošni faktor religioznosti, komponento št. 2 velja imenovati homofobična avtoritarnost, komponento št. 3 (pod Eigen-vrednostjo = 1), lahko na mariborskem vzorcu povezujemo s trditvijo 36 (ki se nanaša na cerkvenost, izhaja iz podlestvica ritualnosti), na bratislavskem vzorcu pa je sploh ni možno povezovati z nobeno vsebino.

Tabela 2: Prikaz faktorske matrice.

Komponenta	Mariborski vzorec			Bratislavski vzorec	
	1	2	3	1	2
Trditev					
31.	.719			.657	
33.	.724			.821	
34.	.824			.842	
36.	.530		-.643	.586	
37.	.786			.811	
39.	.720			.795	
40.	.814			.795	
42.	.690			.622	
43.	.790			.717	
45.	.659			.702	
46.	.325	.737		.292	.765
47.	.626			.811	

Komponentni matrici v dveh vzorcih sta druga drugi podobni. Ugotovljena je prisotnost generalnega faktorja in njegov ogromen pomen za posamezne trditve. Analiza potrjuje, da imamo opravka z izkustveno enodimenzionalnim pojavom, z

veliko notranjo konsistentnostjo, brez sledi večdimenzionalnosti v pomenu Glocka in Starka. To ne pomeni, da konceptualizacija teh avtorjev nima teoretičnega pomena, da ni teoretično relevantna, temveč pojavi sprejemanja vere (nauka), ritualnosti, posledičnosti eksistirajo v simbiozi. Ob tem trditev št. 46 ni del posledičnosti v opazovanih skupinah (temveč se v drugih analizah veže na avtoritarnost). Nedvomno, da je bolj direktno navezana na avtoritarnost, Shaver in Robinson trdita v svojem preglednem metodološkem delu, da je religioznost vedno empirično navezana nanjo (1999: 434).

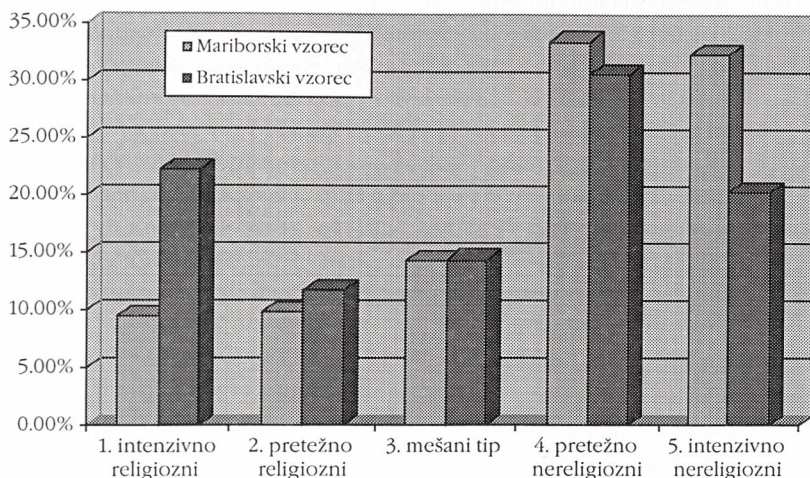
b. Sumiranje celostne religioznosti. Da bi ocenili obseg in pogojenost religioznosti bomo vzeli iz vsake podlestvice eno trditev (ki je izrazito zapolnjena z generalnim faktorjem) in jih oblikovali v lestvico religioznosti. To so trditve "Do konca sveta bo prišlo skladno z Božjo voljo" (34), "Vsako nedeljo hodim k maši" (37), "Pogostoma čutim bližino Boga" (4), in "Splav ni nič drugega kot umor" (45). Glede na visoko saturiranost z generalnim faktorjem religioznosti in glede na kulturne okoliščine verskega življenja, na katero se nanašajo lahko trdimo, da gre tukaj za proučevanje celostne religioznosti (zajema veljavne indikatorje vernosti, obrednosti, doživetja/izkušnje in posledičnosti/morale - tudi cerkvenost je zajeta v trditvi 37). Stopnja konsistentnosti lestvice je visoka, lestvica je homogena, čeprav trditve teoretično spadajo v ideološko, ritualno, izkustveno in posledičnostno dimenzijo religioznosti. Povezanost interkorelacij je visoka, zlasti kadar opazujemo intenzivno strinjanje in intenzivno (popolno) zavračanje 4 trditve je ujemanje nadpolovično. Določena izjema je trditev 45, kar izhaja iz njene nekoliko nižje sprejetosti. C koeficienti pri interkorelacijah so v vseh primerih nad 0.6.

Pričakovati je nižji obseg religioznosti glede na posamezne standardne instrumente za merjenje religioznosti, ne le ker gre za sumacijski postopek, temveč tudi, ker gre za nekatere trditve, ki pomenijo dokaj intenzivno religioznost, ki ni nujno razširjena in del običajnostne, še manj folklorne religioznosti. Vendar nam saturiranost z generalnim faktorjem religioznosti pove, da so to zelo veljavni indikatorji. Poleg tega lahko domnevamo, da naš postopek sega dlje od vprašanj, kjer gre za golo deklarativnost. Študentke in študentje iz naših vzorcev so takole razporejeni:

Tabela 3: Prisotnost religioznosti pri mariborskih in bratislavskih študentkah in študentih.

	Mariborski vzorec	Bratislavski vzorec
1. intenzivno religiozni	9.5%	22,2%
2. pretežno religiozni	9.9%	11.7%
3. mešani tip	14.3%	14.4%
4. pretežno nereligiozni	33.5%	30.6%
5. intenzivno nereligiozni	32.4%	20.3%

Graf 1: Prisotnost religioznosti pri mariborskih in bratislavskih študentkah in študentih.

Razlika med dvema vzorcema je potrjena tudi prek splošnega povprečja: bratislavski študentje so bolj religiozni kot njihovi mariborski kolegi, razlika pa je izražena: povprečja kažejo razliko med 3.13 (Bratislavke in Bratislavci) in 3.69 pri Mariborčankah in Mariborčanih (kjer bi 1 pomenilo popolno religioznost vseh in 5 popolno nereligioznost vseh).

Ko gre za mariborski vzorec, kljub zadržku, ki je bil podan, utegnejo te številke nekoliko presenetiti, glede na dosedanje ugotovitve, iz katerih bi izhajalo, da so mariborski študentje pretežno religiozni. Vendar imamo pri našem sumacijskem instrumentu opravlja s totaliteto religioznosti, pri čemer je v mešanem tipu prisoten precejšen obseg elementov religioznosti in jih lahko štejemo za religiozne v standardnem pomenu besede. Izbrali smo elemente, ki so ne samo faktorsko zapolnjeni, temveč tudi nimajo izrazito nizkih frekvenc. Tudi s posledičnostno sestavino naše lestvice je tako, da se z njo strinja več kot ena četrтина mariborskih respondentov, kar je največ med posledičnostnimi trditvami. Pri bratislavskih študentih pa je strinjanje še izrazitejše in predstavlja relativno večino odgovorov (okoli dve petini). Pravzaprav je pri vseh 4 opazovanih trditvah strinjanje pri bratislavskih študentih precej višje, za okoli 10 odstotnih točk.

Tako opazovana religioznost je močno odvisna od predpostavljenih dejavnikov, tudi pri študentski populaciji, za katero vemo, da je veliko bolj homogena od splošne populacije, saj so si generacijsko blizu in so izpostavljeni šolanju na visoki stopnji.

c. Odnos do t.i. Roterjevega vprašanja V slovenskih raziskavah religioznosti ima klasičen status vprašanje, ki ga v programu SJM uporabljajo od l. 1968 in ki omogoča longitudinalnost. Vprašanje se glasi: "Ali bi nam lahko zaupali, če ste verni (religiozni) ali ne, in ali obiskujete verske obrede ali ne?" (t.i. Roterjevo vprašanje)

Vprašanje je sicer nekoliko metodološko sporno, zaradi svojega double barrell značaja, vendar je longitudinalnost precejšnja prednost in tudi double barrell značaj se lahko preseže s členitvijo odgovorov. Glede na to, da je t.i. Roterjevo vprašanje pridobilo nek značaj standarda v slovenskem merjenju religioznosti, smo primerjali naše ugotovitve s tistimi, pridobljenimi s pomočjo t.i. Roterjevega vprašanja na istem vzorcu. (Odgovore na Roterjevo vprašanje smo sumirali v večje skupine).

Tabela 4: Razširjenost vernosti, ugotovljena s pomočjo Roterjevega instrumenta celostne religioznosti in s pomočjo sumacijske lestvice (mariborski vzorec)

(C = 0.577)

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni	Povprečje v vzorcu
Veren	100	98	92	63	21	
	16	16	22	35	11	61
Ne more reči	0	2	6	25	34	
	0	1	4	41	54	20
Neveren	0	0	1	19	80	
	0	0	1	10	42	17
Brez odgovora	0	0	1	3	4	
	0	0	8	39	46	
Povprečje	10	10	14	34	33	

(v odstotkih)

Raven C koeficienta kaže na visoko povezanost, vendar je ujemanje rezultatov najjasneje le med neverno deklariranimi in intenzivno religioznimi v pomenu naše lestvice, kjer je 80% tistih, ki se po Roterju deklarirajo za neverne, tudi v smislu našega instrumenta nereligioznih. V nasprotju s tem, tisti, ki se po Roterju deklarirajo za verne, samo v eni tretjini primerov sodijo med religiozne po našem postopku (16%+16%). Tudi če k temu dodamo 22%, ki po našem sodijo v mešani tip, kar tudi gre šteti kot precejšen obseg prisotnosti religioznosti v nekem standardnem pomenu (glede na precejšnjo vsebnost nekih prvin religioznosti), je to še vedno v seštevku le nekaj nad absolutno polovico tistih, ki se po Roterju, na nek način, deklarirajo za verne. Kako pojasniti to razhajanje? Prvič, mi merimo celostno religioznost na neki globinski ravni, neodvisno od tega kar o sebi menijo respondenti. Respondenti imajo nižje kriterije o tem, kaj je vernost. Drugič, verjetno lahko govorimo ob tem tudi o prevladujoči družbeni zaželenosti deklariranja vernosti. Respondenti govorijo o sebi kot o verujočih ne samo na podlagi skromnih standardov o tem, kaj utegne tvoriti religioznost, temveč tudi na podlagi tega kaj bi utegnilo biti družbeno zaželeno. Verjetno smo priča spremenjenim okoliščinam glede tega, kaj je družbeno zaželeno. Tretjič, naša ugotovitev meri celostnost, ki je pa pri mariborskih študentkah in študentih relativno nizka oz. prihaja do razhajanja, do erozije: če se pojavi en element, se ne pojavlja nujno tudi drugi, tretji in četrti.

V nasprotju z zgornjo ugotovitvijo o tem razhajanju pa lahko ugotovimo, da se vsi intenzivno religiozni v pomenu našega instrumenta nahajajo med vernimi v pomenu Roterjevega instrumenta, enako kot skoraj vsi pretežno religiozni.

Med intenzivno nereligioznimi je še petina tistih, ki bi v pomenu Roterja sodili med verne, med pretežno nereligioznimi pa celo absolutna večina (61%). To kaže, da je naš instrument veliko strožji.

d. Tip naselja in celotna religioznost. Lahko opazujemo vpliv tipa naselja v katerem respondenti stalno prebivajo. Tu se izkaže precejšen vpliv. Gre omeniti, da je klasifikacija naselij sporna tako teoretično, kot tudi na Slovenskem. Razdelitev mesto - vas je idealnotipskega značaja, vsebuje številne pomanjkljivosti, zlasti v današnjih pogojih dnevne gibljivosti. Poleg tega je Slovenija relativno majhna, vsebuje pa tudi tradicijo majhnega urbanega naselja "trga". Gre še dodati, da smo se opirli na subjektivne ocene respondentov glede tega, kam sodi naselje v katerem stalno prebivajo (čeprav smo navedli relativno lahko zaznavno razliko med urbani naselji do in nad 5 000 prebivalci).

Glede na tip naselja, v katerem stalno prebivajo, se kaže jasna razlika v prisotnosti skrajnih razredov nereligioznosti in religioznosti:

Tabela 5: Razmerje med tipom naselja in celotno religioznostjo (mariborski vzorec).

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni
Vas	12	11	18	35	24
Primestje/mesto do 5000	8	11	13	36	33
Mesto nad 5000 prebivalci	6	7	9	30	47
Povprečje	10	10	14	34	33

C = .266

(v odstotkih)

Korelacijska povezanost se pri mariborskih respondentih kaže zlasti pri skrajnih razredih: čeprav intenzivna religioznost ni omejena na vaška okolja, se podvoji verjetnost, da jo bomo našli v tem okolju (v primerjavi z večjim mestom). Enako velja za intenzivno nereligioznost. Vsi trije srednji razredi so bolj navzoči v mestih (obeh tipov), manj pa na vasi.

Tudi pri bratislavskih respondentih se kaže ista povezava (tam imamo sicer relativno majhno število respondentov, ki prihajajo iz primestja ali manjšega mestnega naselja (22), vendar isti povezavi lahko sledimo pri intenzivni religioznosti in pri intenzivni nereligioznosti (pri slednji je trikrat bolj verjetno, da bodo prihajali iz mesta večjega od 5 000 prebivalcev <Bratislava sama> kot s podeželja). Vzorec je nekoliko manj izrazit kot mariborski, vendar še vedno jasen, C = .283.

e. Izobrazba matere in celotna religioznost. Kot enega glavnih indikatorjev družbenega položaja smo vzeli izobrazbo staršev. Ta ima prednost, da je linearen (stopnja šolanosti se dviguje), vendar je v razmerju do drugih indikatorjev družbenega položaja ta morda preveč "kognitiven" oz. se nanaša na kulturno dimenzijo slojevitosti, zanemarljiva pa gmotni status, za katerega je domnevati, da je marsikdaj v neskladju z izobrazbo.

Izobrazbo staršev smo opazovali ločeno: doseženo izobrazbeno raven matere in raven očeta.

Dosežena raven šolske izobrazbe staršev intenzivno korelira s prisotnostjo nereligioznosti pri naših mariborskih respondentih.

Tabela 6: Dosežena izobrazba matere in razširjenost religioznosti v okviru mariborskega vzorca študentk in študentov.

C = .327

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni	Povprečje v vzorcu
Do 4 raz. OŠ	40	0	0	60	0	1
Osemletka	18	16	22	22	23	21
Srednja šola	8	53	13	37	33	57
Več kot srednja šola	4	10	10	35	46	20
Povprečje v vzorcu	10	10	14	34	33	

(v odstotkih)

Korelacijska povezava se jasno kaže pri prvem in zadnjem stolpcu: v prvem primeru intenzivna nereligioznost izrazito upada z rastjo izobrazbe matere, v slednjem pa intenzivna nereligioznost intenzivno raste. V teku štirih izobrazbenih razredov (od tistih, pri katerih so matere dokončale le do 4. l. o.š. do tistih z višjo od srednje šole) upade intenzivna religioznost na eno desetino (od 40% prisotnosti na 4% prisotnosti), intenzivna nereligioznost pa se dvigne od odsotnosti do skoraj ene polovice študentov in študentk pri katerih ima mati izobrazbo višjo od srednje. V sredini (glede intenzitete religioznosti, v srednjih treh razredih) ni vzorca, ne kaže se neka tendenca. Vendar pa gre za majhno število mater z dokončanimi največ 4 razredi osnovne šole. Zelo podobna je slika, kadar gre za izobrazbo očeta, kjer je $C = .330$.

Ta povezava je precej klasična oz. standardna v raziskovalnih izsledkih: izobrazba in religioznost sta praviloma inverzno povezani spremenljivki (razen v ZDA). Vendar pri nas ne gre za razlike pri izobrazbi samih vprašancev, temveč njihovih staršev, kar bi kazalo še na večjo povezanost kot jo v svojih raziskovalnih izsledkih ugotavlja npr. Toš (Toš et al.: 1999: 46, 55, saj gre pri njem gre za izobrazbo respondentov samih, ne pa njihovih staršev. Iz tega je možno sklepati, da je naš instrument še bolj občutljiv do domnevne socialne determinacije, ki bi naj izvirala iz izobrazbe). Podobna je slika pri bratslavskem vzorcu.

Še bolj jasna je podoba, če opazujemo povprečja intenzitete religioznosti, glede na izobrazbo staršev. Povprečna religioznost upada z dvigom izobrazbe tako pri materi kot pri očetu:

Tabela 7: Dosežena izobrazba staršev in povprečje religioznosti

	Mariboski vzorec		Bratislavski vzorec	
	Oče	Mati	Oče	Mati
Do 4 raz. OŠ	2.8	2.8		
Osemletka	3.1	3.1	2.20	2.83
Srednja šola	3.8	3.8	2.95	3.02
Več kot srednja šola	4.1	4.1	3.34	3.37
Povprečje v vzorcu	3.7	3.7	3.1	3.1

(v odstotkih)

Ni podlage za kakršnokoli hipotezo o večjem vplivu matere ali očeta v socializacijskem smislu, čeprav so matere nekoliko manj povprečno šolane kot očetje, čeprav bi se iz bratislavskih podatkov moglo kaj takega sklepati, vendar je število nizko izobrazenih staršev tam absolutno majhno.

Ali povezava med izobrazbo matere in razširjenostjo religioznosti vzdrži, če jo kontroliramo z rezidencialnim statusom in z gmotnim stanjem družine?

Tabela 8: Dosežena izobrazba matere in razširjenost religioznosti pri v večjem mestu stanujočih

C = .220

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni
Do 4 raz. OŠ	Zanemarljivo				
Osemletka	7	7	14	14	57
Srednja šola	7	7	7	32	45
Več kot srednja šola	2	7	12	29	50
Povprečje v vzorcu	6	7	9	30	47

(v odstotkih)

Kolikor je možno presojati na podlagi sedaj zmanjšanega števila ($N = 140$), vpliv izobrazbe matere skoraj izgine, ko ga kontroliramo s tipom naselja: znotraj večjega mesta skorajda ni zaznati vpliva izobrazbe matere: le pri intenzivno religioznih in pretežno nereligioznih zaznamo neko variiranje skladno s pričakovanji, pri razredu intenzivno nereligioznih pa tega ni zaznati, kljub pričakovanjem.

Če vpliv izobrazbe matere kontroliramo z drugim elementom družbenega položaja, gmotnim stanjem družine, in opazujemo samo tiste študente, ki svoj družinski položaj ocenjujejo kot nadpovprečen, ugotovimo, da to ne odstrani vpliva izobrazbe. Povezanost izobrazbe se še vedno kaže, čeprav razred intenzivno religioznih popolnoma izginja iz slike. Zlasti pri intenzivno nereligioznih se kaže povezanost z izobrazbo matere: število raste od 14% pri tistih, katerih matere so dokončale osemletko, do dve tretjini pri tistih, katerih matere so dokončale več kot srednjo šolo. $C = .421$.

Torej življenje v velikem mestu je tisti dejavnik, ki koncentrira družbeni vpliv. Ta vpliv se kaže prek gmotnega položaja, prek izobrazbe in prek drugih družbenih značilnosti in indikatorjev. Znotraj našega nabora indikatorjev pa v mestnih okoliščinah življenja drugi domnevni družbeni dejavniki nimajo jasnejšega vpliva.

Ali to velja tudi za življenje na podeželju. Število mariborskih respondentov in respondentk tam živečih tvori polovico vseh ($N=247$). Religioznost je tu nekoliko višja ($M=3.49$). Tukaj se vpliv izobrazbe matere kaže kot izredno diskriminativen, $C=.347$. Upadanje intenzivne religioznosti je od 100% pri respondentih, pri katerih imajo matere največ 4 razrede osnovne šole do 9% pri tistih, ki imajo opravljene stopnje nad srednjo. Ista tendenca se kaže tudi pri pretežni religioznosti. Nasprotna tendenca se kaže pri intenzivni nereligioznosti, kjer se številka dviguje od 15% do 50%. Drugod ne zaznamo povezanosti, vendar tudi to zadostuje, da lahko z gotovostjo govorimo, da izobrazba vpliva v povezavi s tipom prebivališča. Mestne okoliščine odpravijo ali konsumirajo druge družbene vplive, na vasi pa živijo pravzaprav različni ljudje: tisti, ki so del vaškega z vero prežetega okolja, praviloma manj izobraženi, in tisti, ki so izobraženi, na vaško okolje nenavezani in verjetno delajo v mestu. Pri njih je prebivanje na vasi morda stvar izbire. Njihov način življenja opredeljuje izobrazba, ali pa se njihov življenjski slog vsaj kaže prek njihove izobrazbe.

Torej življenje v mestnem okolju odstrani večji del vpliva izobrazbe matere (in staršev), zaznavani gmotni položaj (ki utegne biti tudi subjektivna slika), pa veliko manj.

Na bratslavkem vzorcu iz omenjenega razloga tega ni možno jasno zaznati.

f. Gmotni položaj in celostna religioznost. Gmotni položaj je pomemben indikator družbenega položaja nasploh, pri religiji utegne biti pomemben, če bi šlo za kompenzatorno funkcijo religije kot razlago religioznosti (K. Marx, R. Strark), čeprav pri nas verjetno o tem ne bi mogli govoriti direktno, temveč le o razširjenosti verske kulture v posameznih družbenih okoljih. Izprašancem smo zastavili vprašanje o gmotnem položaju njihove družine v obliki ocene premoženjskega stanja njihove družine v odnosu do družbenega povprečja stanja, kar seveda dovoljuje subjektivno pristranost. Dobili smo podatke, ki kažejo, da so intenzivna religioznost, pretežna religioznost in mešani tip bolj razširjeni pri tistih, ki svoj položaj ocenjujejo kot neugoden, obratno je pa pri obeh razredih nereligioznosti.

Tabela 9: Ocena gmotnega položaja družine in razširjenost celostne religioznosti (mariborski vzorec)

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni	C = .263 Povprečje v vzorcu
Nadpovprečen	0	7	11	36	47	15
Povprečen	10	10	15	34	31	81
Podpovprečen	25	19	25	19	19	3
Povprečje v vzorcu	10	10	15	34	33	

(v odstotkih)

Prisotnost religioznosti in neodločnosti pri mariborskih respondentih upada z rastjo zaznane ugodnosti gmotnega položaja: kolikor bolj intenzivna religioznost, toliko je jasnejša povezava. Kadar imamo opravka z nereligioznostjo, se kaže kore-

lacija v obratni smeri: bolj je intenzivna pri intenzivni nereligioznosti. Ponovno se kaže, da sta intenzivna religioznost in nereligioznost najjasneje povezana z družbenimi korelati, ki se nedvomno kažejo kot dejavniki. Tokrat se tudi neodločni umeščajo v isti blok z religioznimi, kar ni bilo jasno, kadar je šlo za izobrazbo matere.

Ali gmotni položaj še vpliva, če kontroliramo rezidencialni status? Zgoraj smo opazili, da izobrazba matere nima vpliva, kadar opazujemo mestno mladino. Ali to velja tudi za gmotni položaj?

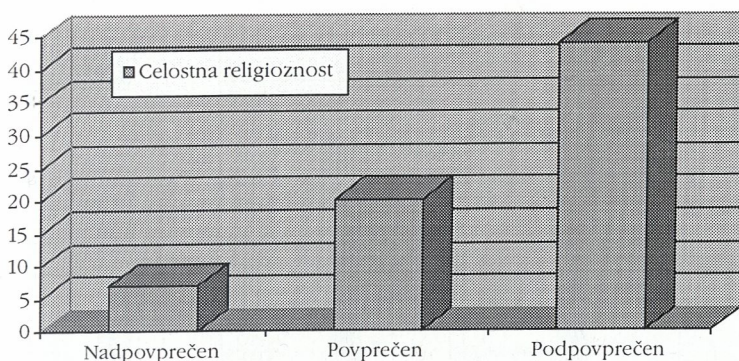
Tabela 10: Ocena gmotnega položaja družine in razširjenost celostne religioznosti pri v večjem mestu stanujočih študentkah in študentih v okviru mariborskega vzorca.

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni
Nadpovprečen	0	10	23	19	33
	0	3	9	24	65
Povprečen	100	90	77	79	65
	8	9	10	32	41
Podpovprečen	Nepomembno				
Povprečje v vzorcu	6	7	9	30	47

(v odstotkih)

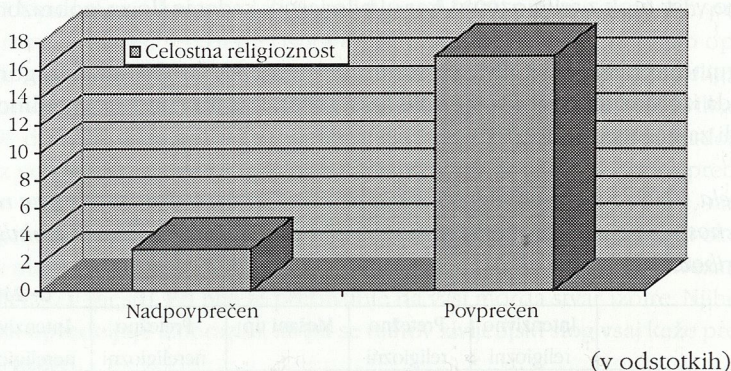
495

Graf 2: Ocena gmotnega položaja družine in razširjenost celostne religioznosti (mariborski vzorec)

(v odstotkih)

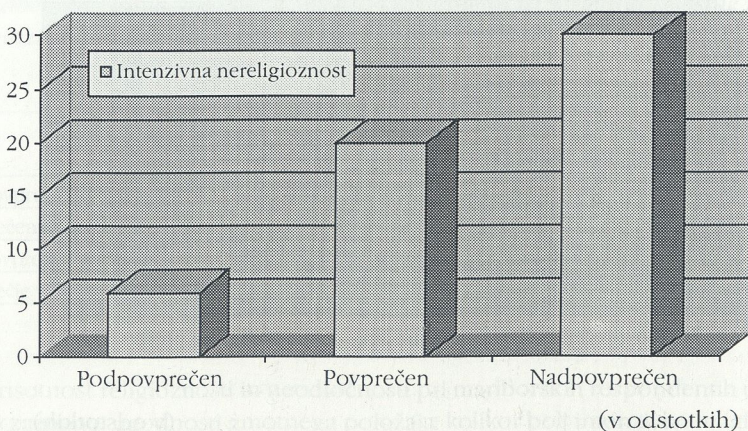
Graf 3: Ocena gmotnega položaja družine in razširjenost celostne religioznosti pri v večjem mestu stanujočih (mariborski vzorec)

V mestnem okolju se kažejo razlike glede gmotnega statusa: prvič, študentje podpovprečnega statusa skoraj izginejo iz slike. Intenzivno religiozni se pojavljajo samo pri tistih povprečnega statusa; tudi pretežna religioznost je pogostejša pri tistih s povprečnim statusom. V nasprotju s tem pa so intenzivno nereligiozni bolj pogosti pri tistih z nadpovprečno ocenjenim statusom. Razlike se kažejo približno enako ostro kot v vzorcu kot celoti, čeprav s povprečjem religioznosti še nekoliko nižjim ($M=4.0$).

Pri bratislavskih respondentih zaznamo povezanost med gmotnim položajem in religioznostjo samo ko gre za intenzivno nereligioznost. V ostalih razredih glede na religioznost ni zaznati sistematske razlike:

Graf 4: Intenzivna nereligioznost glede na gmotni položaj (bratislavski vzorec)

Še na en način bomo opazovali medsebojno povezanost korelatov v prispevanju k variaciji na liniji nereligioznost-religioznost pri študentih. Opazovali bomo samo mariborske študente tako, da bomo izločili samo tiste, ki imajo matere s stopnjami izobrazbe iznad srednje (višja in visoka - 106 respondentov, kar že omogoča analizo). Med takšnimi skoraj ni tistih, ki bi svoj gmotni položaj ocenili kot podpovprečen (2). Lahko pa opazujemo razliko v razširjenosti religioznosti med tistimi, ki ocenjujejo gmotni položaj kot povprečen in nadpovprečen. Tu intenzivno religiozni izginejo iz slike. Pretežno religioznih je tako malo, da ni možno ničesar sklepati. Ugotavljamo, da je mešani tip nekoliko bolj razširjen pri študentih s povprečnim kot z nadpovprečnim gmotnim stanjem (3% : 14%), vendar gre za majhne absolutne številke, tako da temu ne moremo z gotovostjo pripisati pomena. Zlasti ker pri pretežni religioznosti sploh ni povezave. Jasna povezava med gmotnih stanjem in religioznostjo se pokaže le pri intenzivni nereligioznosti, ki je jasno nižja pri izprašancih z nadpovprečnim položajem (50%), kot pri tistih s povprečnim (37%), če so matere visoko izobražene. Torej ob kontroli tega dejavnika zaznamo le še majhen samostojen prispevek gmotnega statusa in sicer le, če gre za intenzivno nereligioznost, popolno odsotnost religioznosti. $C = 0.244$.

Vendar se moramo tudi v tem primeru vprašati, ali ne gre za kak drugim element družbenega položaja. Zato bomo opravili multivariatno kontrolo tudi z rezidencialnim statusom. Opazovali bomo samo izprašance, ki živijo v mestu z več kot 5000 prebivalci. Ali se bo še kazal vpliv gmotnega statusa? Lahko ugotovimo, da dejavnik rezidencialni status še dopušča precej vpliva gmotnemu statusu.

Tabela 11: Ocena gmotnega položaja družine in razširjenost celostne religioznosti pri respondentih stanujočih v mestu z nad 5000 prebivalci (mariborski vzorec)

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni
Nadpovprečen	0	3	9	24	65
Povprečen	8	9	10	32	41
Podpovprečen	0	0	0	50	0
Povprečje v vzorcu	6	7	9	30	47

(v odstotkih)

Ugotovimo lahko, da slika ni jasna: intenzivno religioznih ne najdemo pri nadpovprečno premožnih, intenzivno nereligiozne pa najdemo številnejše pri nadpovprečno premožnih. To bi kazalo na nadaljevanje vpliva gmotnega stanja, tudi neodvisno od rezidencialnega statusa. Vendar nas moti situacija pri pretežni religioznosti, ki je, v nasprotju s s splošno tendenco višje religioznosti pri pripadnikih nižjih slojev, bolj prisotna pri gmotno povprečnih kot nadpovprečnih (gre pa za majhno absolutno število).

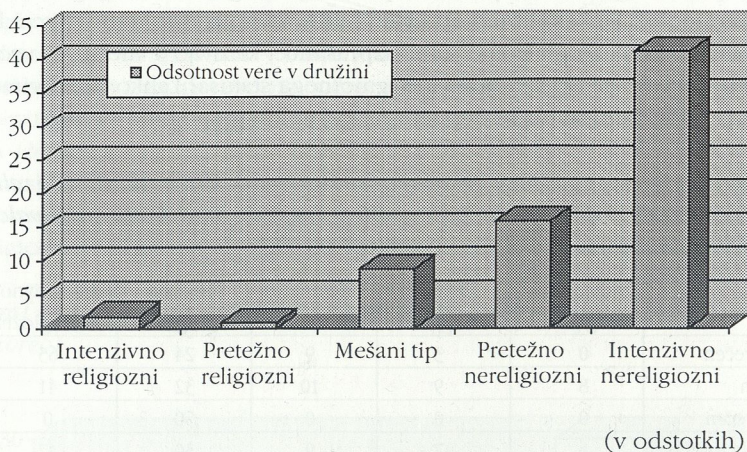
Torej multivariatna kontrola z dvema spremenljivkama ločeno kaže, da je samostojni vpliv gmotnega položaja morda malenkosten. V obeh primerih je sicer zaznaven, vendar če bi ti kontrolni spremenljivki (izobrazbo matere in rezidencial-

ni status) združili in opazovali samo respondente stanujoče v velikem mestu in visoko izobrazbo matere, bi vpliv gmotnega statusa popolnoma izginil.

g. Verska socializacija in celostna religioznost. Verska socializacija in vzgoja sta nedvomno važen dejavnik v oblikovanju osebnosti, tudi kadar ima nepričakovane učinke. V našem primeru mariborske študentske populacije, kjer religioznost zelo variira v odvisnosti od družbenih obeležij, bi bilo presenečenje, če se ta spremenljivka ne bi pokazala kot zelo diskriminativna, kar zadeva razširjenost celostne religioznosti.

Študente smo vprašali, ali je religija bila prisotna v družinskem življenju v času njihovega otroštva. S tem je nakazana celota družinskega življenja (socializacija), ne pa samo vzgoja. Dobljen je razpored odgovorov, ki kaže, da je socializacija, glede na prisotnost vere, pravzaprav neločljiv element v odnosu na njihove nazo-re, organsko povezana s celostno religioznostjo. $C = 0,577$. Predstavili bomo samo odgovore, ki kažejo, da vera sploh ni bila prisotna.

Graf 5: Odsotnost vere v družini in razširjenost celostne religioznosti v okviru mariborskega vzorca študentk in študentov.

Versko življenje kot del družinskega vsakdanjika je razširjeno. Odsotnost, ki je zgoraj prikazana, se nanaša na eno petino izprašancev. Odsotnost verske socializacije je zelo povezana z odsotnostjo religioznosti same, gre za jasen dvig odsotnosti vzporedno s približevanjem k intenzivni nereligioznosti izprašancev, tako da pri dobrih dveh petinah intenzivno nereligioznih izprašancev verskega elementa v družinskem vsakdanjiku sploh ni bilo, v nasprotju z religioznimi, kjer takšnih (kjer bi versko življenje bilo popolnoma odsotno) skorajda ni. Zveza se kaže tudi pri tistih, kjer je "vera prevevala družinsko življenje" in v negativnem pomenu (kot pri grafično predstavljenem primeru) pri tistih, kjer je vera bila "prisotna predvsem ob praznikih" (čeprav zveza tukaj ni tako jasna). Torej samo "prevevanje vere" s precejšnjo gotovostjo pelje v religioznost, v našem pomenu besede.

h. Avtoritarnost in celostna religioznost. Poleg družbenih značilnosti bomo pozornost usmerili k enemu dejavniku psihološkega značaja. V literaturi se najpogosteje omenja avtoritarnost kot korelat empirične religioznosti (v nasprotju z verskim naukom, ki utegne biti neavtoritaran in celo nasproten avtoritarnemu, na kar je opozarjal že E. Fromm, ki je nekak predhodnik ideje o avtoritarni osebnosti (Adorno et al.: 1950). Avtoritarnost smo opazovali prek 6 trditev iz klasičnega nabora. Elementi so sumirani v lestvico Likertovega tipa in krostabulirani s celostno religioznostjo.

Tabela 12: Avtoritarnost in celostna religioznost (mariborski vzorec)

	Intenzivno religiozni	Pretežno religiozni	Mešani tip	Pretežno nereligiozni	Intenzivno nereligiozni
Avtoritarni	19	25	22	19	16
Mešani tip	10	11	15	35	29
Neavtoritarni	3	3	11	31	52
Povprečje v vzorcu	9	10	14	34	33

C = .279

(v odstotkih)

Čeprav koeficient kontingence ni visok za celostno religioznost (ki vsebuje tudi vedenjske vzorce) in za domnevne globlje plasti osebnosti (avtoritarnost), je pa pomemben, ko upoštevamo, da gre za pojave na različnih ravneh ugotavljamo, da je zveza jasna in precej izrazita. Pri dveh kategorijah religioznih je število avtoritarnih nesorazmerno visoko, število neavtoritarnih pa nesorazmerno nizko. Nesorazmerje je izrazito, tako, da je število neavtoritarnih pri obeh razredih religioznih zelo nizko. Pri mešanem tipu glede na religioznost (kjer tudi obstajajo jasne ne samo sledi, temveč pogostoma tudi pomembne prvine religioznosti) in pri obeh razredih nereligioznih pa se povezava kaže v obratni smeri. Število avtoritarnih je pomembno pod povprečjem, čeprav je povsod zaznavno.

To zvezo bomo nakazali tudi prek primerjave povprečij. Če je prisotnost celostne religioznosti pomeni 1, prisotnost popolne nereligioznosti pa 5, potem se povprečna prisotnost te religioznosti pri vseh posameznih razredih prisotnosti avtoritarnosti kaže tako-le:

Neavtoritarni:	4.26
Mešani tip:	3.61
Avtoritarni:	2.87
Povprečje:	3.69

Kot je pričakovati, je povprečje nagnjeno v smeri nereligioznosti in samo pri avtoritarnem osebnostnem tipu naletimo na prevlado religioznih sestavin. Tudi pri mešanem tipu glede na avtoritarnost je podoba nagnjena k nereligioznosti.

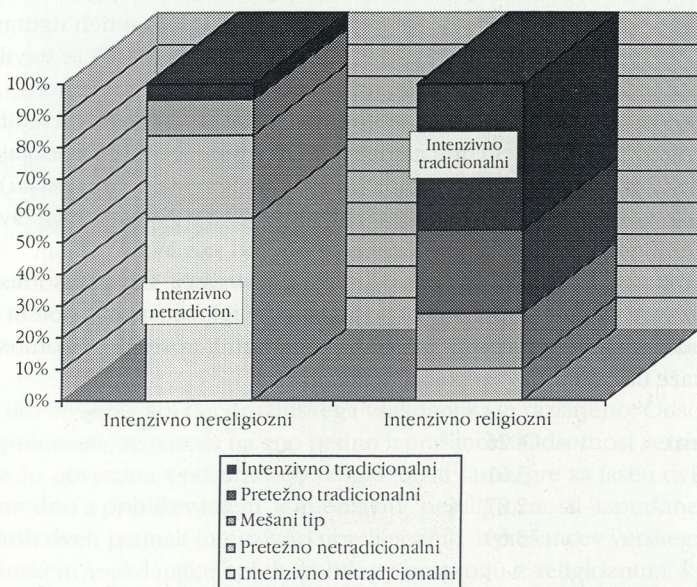
Seveda, na ravni tako sumiranih povprečij ni pričakovati zelo jasnih razmerij, vendar je slika nedvosmiselna: avtoritarnost in religioznost sta povezana pojava. Vprašamo se le lahko, kaj bi pokazala multivariatna analiza s socialnimi obeležji: ali

sta oba pojava pravzaprav izraz elementov družbenega položaja na katerega smo nakazali.

Ni pa povezave med antisemitizmom in celostno religioznostjo. Takšno povezavo bi bilo teoretično pričakovati (saj naj bi antisemitizem bil izraz avtoritarnosti), vendar pri naših mariborskih respondentih antisemitizma skoraj ni (strinjanje <oba razreda> z antisemitiskimi trditvami se giblje do 6%).

i. Tradicionalizem in celostna religioznost. Pričakovali bi jasno vez med celostno religioznostjo in tradicionalizmom, skupkom nazorov in vedenjskih vzorcev, ki poudarja pomen preteklosti, jo dviguje na raven vrednote in norme. Mi smo sumirali tri trditve, ki se nanašajo na preteklost v tem pomenu ("Običaje je treba spoštovati tudi, kadar drugi menijo, da nimajo nikakršnega pomena", "Naši predniki, čeprav manj izobraženi, so bili bolj modri kot današnji ljudje" in "Dekle naj v zakon vstopi nedolžno, saj so k temu težili naši predniki"), ki so se izkazale kot homogene, in oblikovali sumacijsko lestvico tradicionalizma. Križanje s podatki o celostni religioznosti je dalo sliko, kjer v srednjih treh razredih glede na religioznost ni povezave, pri intenzivno religioznih in pri intenzivno nereligioznih pa je poveza-va izazita ($C = .746$).

Graf 6: Razširjenost religioznosti glede na tradicionalizem v okviru mariborskega vzorca študentk in študentov.

(v odstotkih)

Slika je izrazita prav takrat, ko jo oblikujemo s 5 razredi glede na prisotnost tradicionalnosti, saj pri intenzivno religioznih sploh ni intenzivnega zavračanja tradicionalnosti, pri intenzivno nereligioznih pa sploh ni intenzivnega strinjanja s tradicionalnostjo. Pri intenzivno religioznih prevladuje intenzivna tradicionalnost

(57%), pri intenzivno nereligioznih pa prevladuje intenzivno zavračanje tradicionalnosti (celo 64%). Zanimivo je, da pri pretežno religioznih, pri mešanem tipu glede na religioznost in pri pretežno nereligioznih ni povezave, pri dveh skrajnih razredih pa je povezava izrazita. To kaže, da utegne religioznost v zmernih stopnjah biti ločena od tradicionalnosti, popolna prisotnost in popolna odsotnost religioznosti pa je skorajda nujno povezana vsaj z neko stopnjo tradicionalnosti.

Sklep

Izhajajoč iz Glock-Starkovega pojmovanja dimenzionalnosti religioznosti (1965) nismo mogli ugotoviti, da bi bile te dimenzije izkustveno faktorsko ločene. Največje število trditev, ki so se nanašale na katerokoli dimenzijo religioznosti, se je jasno oblikovalo v generalni faktor religioznosti. Na podlagi tega je bil oblikovan sumacijski instrument, s katerim smo merili religioznost, ki je upošteval vse komponente in smo ga imenovali "celostna religioznost." Ta je kazal relativno nizko raven religioznosti pri obeh skupinah študentov (Maribor in Bratislava). Metoda ugotavljanja celostne religioznosti kaže na nižji obseg religioznosti, ker upošteva več komponent, praktično vse relevantne (v našem primeru tudi cerkvenost, prek ritualnosti) in kot taka da sliko, ki je sicer zelo povezana s standardnimi instrumenti za meritve, vendar nižje, ker gre za celost in ne predvsem za to, kaj izprašanci menijo o svoji vernosti.

Na podlagi teh ugotovitev, zlasti za mariborski vzorec, ki je bil predmet detaljnějšíh analiz, lahko sklepamo, da je naša metoda merjenja religioznosti ne samo teoretično ustrezna (skladno z Glockom in Starkom), temveč tudi kaže, da je z izrazitim koreliranjem s predpostavljenimi družbenimi in psihološkimi spremenljivkami empirično veljavo, na ta način tudi ima pomembno zanimivost, če ne tudi metodološko veljavnost. Domnevam, da vsaj delno odpravlja vpliv družbene zaželenosti pri merjenju religioznosti (vsebuje večje število trditev, nekatere se nanašajo na konkretna vedenja, druge na nazore, tretje na moralna stališča, vključena je tudi cerkvenost itd.) Izrazitost in jasnost vpliva domnevnih družbenih in psiholoških korelatov terja nadaljno preverjanje, zlasti v smeri multivariatne analize ter analize poti (path analysis, lizrel analiza). Lahko bi opravili analizo poti izhajajoč od tipa naselja, prek izobrazbe staršev, prek gmotnega položaja staršev, prek socializacije, da bi ugotovili oz. pojasnili obseg in intenziteto navzočnosti celostne religioznosti.

PRILOGA:

DEL VPRAŠALNIKA S FREKVENČNO RAZPOREDITVIJO ODGOVOROV

(Roterjevo vprašanje)

9: "Ali bi nam lahko zaupali, če ste verni (religiozni), ali ne, in ali obiskujete verske obrede, ali ne?" "Could you trust us, as to whether you are religious and whether you visit religious rituals, or not?"

1. Sem veren in redno, vsako nedeljo obiskujem verske obrede	28,6	13,7
2. Sem veren in pogosto, vsdaj enkrat mesečno, obiskujem verske obrede	8,3	9,1
3. Sem veren in le včasih, ob praznikih in posebnih priložnostih obiskujem verske obrede	12,5	31,6
4. Sem veren in ne obiskujem verskih obredov	10,0	5,9
5. Ne morem reči, ali sem veren ali ne, čeprav obiskujem verske obrede	3,7	8,9
6. Ne morem reči, ali sem veren ali ne, in ne obiskujem verskih obredov	11,0	11,6
7. Nisem veren, vendar ne obiskujem verskih obredov	0,5	0,6
8. Nisem veren in ne obiskujem verskih obredov	22,5	11,6
9. Ne morem odgovoriti	1,7	1,6

Ideološka dimenzija - Ideological Dimension (Stark in Glock, 1965)

31. "Čudeži opisani v Bibliji so dobesedno in popolnoma resnični." - Biblical miracles are literally and entirely true."

	++	+	?	-	-
8.1	4.212.2	10.3	36.2 33.8	21.5 17.1	21.5 34.0

32. "Božje odpuščanje šele sledi pokori." "God's forgiveness only follows penitence."

	++	+	?	-	-
	13.7 7.2	17.8 16.9	30.8 35.1	13.4 11.1	22.5 29.0

33. "Bog deluje in bo še naprej deloval v zgodovini." - God acts and will continue to act in history."

	++	+	?	-	-
	34.5 21.5	21.8 25.8	25.4 28.4	4.2 8.5	13.7 15.5

**34. "Do konca sveta bo prišlo v skladu z Božjo voljo." - "The end of the world will come about in compliance with God's will."

	++	+	?	-	-
	25.4 11.5	8.8 8.5	32.5 29.4	9.5 11.7	23.0 38.5

35. "Bog je stvarnik vesolja in pred Njim bom nekega dne odgovarjal." - "God is the creator of the universe and I will be answerable to him one day."

	++	+	?	-	-
	- 12.5	-12.1	-30.2	-9.1	- 35.4

Ritualna dimenzija - Ritual Dimension (Glock in Stark, 1965)

36. "Nemogoče je razviti versko življenje izven Cerkve." - "It is impossible to develop religious life outside the church."

++	+	?	-	-
7.6 5.2	10.0 11.7	7.6 17.5	28.9 25.6	45.2 39.5

**37. "Vsako nedeljo hodim k maši." - "I go to church every sunday."

++	+	?	-	-
23.5 12.7	8.3 7.4	3.9 3.2	11.0 16.1	51.0 60.0

38. "Molitev je redni del mojega vsakdanjika." - "Prayer is part of my everyday life."

++	+	?	-	-
-12.7	-13.5	-3.4	-18.1	-51.1

39. "Sklenitev zakonske zveze naj se vsekakor opravi pred duhovnikom." - "The marriage ceremony should certainly be carried out with a priest."

++	+	?	-	-
14.9 27.6	16.4 22.1	12.7 12.7	21.5 13.5	33.5 23.7

Izkustvena dimenzija - Experiential Dimension (Glock in Stark, 1965)

**40. "Pogostoma čutim bližino Boga." - "I often feel being close to God."

++	+	?	-	-
9.3 10.3	28.6 19.5	20.0 16.9	15.6 21.5	25.2 31.4

41. "Včasih čutim strah do Boga." - "I sometimes feel the fear of God."

++	+	?	-	-
3.4 5.6	24.4 15.7	23.7 17.5	19.1 22.1	27.9 38.4

42. "Vera, ki ustvarja zaupanje, kjer bi sicer prišlo do negotovosti, je nujna v življenju." - "Religion, which creates trust, in situations which would otherwise bring about uncertainty, is essential in life."

++	+	?	-	-
25.7 13.5	37.7 31.4	16.6 27.0	7.6 14.1	9.8 12.7

43. "Religija mi daje tolmačenje življenja, do katerega ne bi mogel priti po razumski poti." - "Religion offers me an interpretation of life, which I could not achieve by the intellectual way."

++	+	?	-	-
8.3 7.4	20.0 13.7	23.0 22.1	20.3 22.3	26.7 33.4

Posledična dimenzija - The Consequential Dimension (Glock in Stark, 1965)

44. "Spolni odnosi izven zakonske zveze so pregrešni." - "Sexual relations outside wedlock are sinful."

++		+		?		-		-	
11.5	5.6	9.3	7.4	10.8	8.5	19.8	12.9	48.2	65.2

**45. "Splav ni nič drugega kot umor." - "Abortion is nothing else but murder."

++		+		?		-		-	
23.5	17.3	15.2	8.5	16.4	15.9	23.0	19.3	21.3	38.6

46. "Homoseksualce je treba preganjati kot navadne kriminalce." - "Homosexuals should be prosecuted as ordinary criminals."

++		+		?		-		-	
0.2	1.8	0.7	1.0	6.8	6.4	16.4	17.7	75.8	72.6

47. "Na volitvah je treba glasovati za stranke, ki imajo razvidno versko obeležje." - "At elections, one should vote for parties which have an evident religious characteristic."

++		+		?		-		-	
2.2	0.6	4.9	3.8	13.0	8.2	23.0	18.1	56.5	69.0

Legenda: Podatki levo v vsakem stolpcu se nanašajo na bratislavski vzorec. Podatki desno in krepko poševno pa se nanašajo na mariborski vzorec.

LITERATURA

- Adorno, Th. Et al. (1950): The Authoritarian Personality, New York: Harper.
- Clayton; R. R. in Gladden; J.W. (1974): The multidimensionality of religion: toward demythologizing a sacred artefact, Journal for the Scientific Study of Religion, 13, 135-143.
- Hood, J. R. et al. (1996): The Psychology of Religion. An Empirical Approach, New York: The Guilford Press.
- Glock, Ch. In Stark, R. (1965): Religion and Society in Tension, Chicago: Rand McNally.
- Robinson, J. in Shaver, P. (eds.) (1999): Measures of Social Attitudes, San Diego: Academic Press.
- Toš, N. et al (1999): Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-ih), Ljubljana FDV.
- Wulff, D. (1991): Psychology of Religion. Classic and Contemporary Views. New York: John Wiley and Sons.

Jure GOMBAČ*

SLOVENSKI MANJŠINI V EVROPSKI UNIJI** SPREJEMATI NOVE IZZIVE V DRUGAČNI EVROPI?

O Evropski uniji in njeni širitvi na vzhod je bilo v preteklih letih kar precej govora. Gre za temo, ki zaradi svoje specifičnosti noče in noče zgubiti na aktualnosti, kar je seveda jasno, saj se integracija pridruženih članic ni še niti začela, dolga vrsta držav, katere bi rade okusile "evropski objem", pa je vsako leto daljša in roki za vstop so se za nekatere, recimo za Turčijo, Jugoslavijo, premaknili na leto 2020 in še dlje. Število diskusij o širitvi še posebej naraste okoli meseca novembra, ko je vsako leto na vrsti objava poročila Evropske komisije o napredku držav pridruženih članic. Lansko leto so se v Sloveniji te polemike pomešale še s tistimi, ki so ugibale o tem, kaj se bo decembra zgodilo v Nici in kaj bo to pomenilo za samo Evropsko unijo.

Vse te razprave, ki so imele močan teoretični značaj, pa so v meni zbudile željo, da bi spoznal, kako poteka življenje Slovencev v Evropski uniji v praksi. Preteklost in ena od njenih raziskoval zgodovina, ki jima včasih pripisujemo povsem človeške značilnosti in s tem povezane pridevnike, kot so recimo krivična, neusmiljena, kruta, hladna, sta namreč poskrbeli, da velik del slovenskega življa že uživa sado-ve, ki jih je rodila evropska integracija. Slovenski manjšini v Avstriji in Italiji sta se namreč hočeš - nočeš morali spoprijeti z novo stvarnostjo.

Tako sem se vsedel v avtomobil in se prek Karavank, ki hkrati predstavljajo eno najbolj osouvaženih barijer v Evropi, schengensko mejo, odpravil najprej na Koroško, nato pa skozi vetrovna Postojnska vrata še na Kras nad Trstom. Upal sem, da mi bo tokrat le uspelo govoriti s človekoma, ki naj bi skušala odgovoriti na vsa moja vprašanja. Za intervju smo se dogovarjali že kar nekaj časa, a obe manjšini imata aktivno življenje in izgledalo je, kot da vsak nov dan prednje postavi nov izziv. Heider in trije modreci, obletnica plebiscita, zakon o zaščiti manjšine, konvencija italijanskih socialdemokratov v Milanu, Nica, to je bilo le nekaj najbolj odmevnih. Vmes pa proslave, predstave, pogovori, pogajanja, usklajevanja ...

Ko pa se je okoli novega leta vse nekako umirilo, sta me sogovornika kar nekoliko očitajoče povabila, naj se že končno prikažem, češ, kje pa si bil ves ta čas. Tako sem še enkrat pregledal vprašanja, ki naj bi nam nudila oporo pri našem razgovoru. Nekatera so bila po skoraj treh mesecih čakanja še vedno aktualna, druga pa je bilo treba malo prevetriti.

Po ovinkastem Ljubelju se je končno prikazal Celovec. Napočil je čas za intervju z dr. Marjanom Šturmom, predsednikom Zveze slovenskih organizacij na Koroškem.

* Jure Gombač, mladi raziskovalec na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

** Intervju z dr. Marjanom Šturmom, predsednikom Zveze slovenskih organizacij na Koroškem in Milošem Budinom, podpredsednikom deželnega sveta dežele Furlanije Julijske krajine.

Evropska unija ima na področju varovanja manjšin precej bogato zakonodajo. Ali je ta zakonodaja ob vstopu Avstrije v Evropsko unijo in kasneje koristila slovenski manjšini? V kolikšni meri lahko ta zakonodaja vpliva na notranjo politiko članice Evropske unije?

Na to vprašanje je treba odgovoriti diferencirano. Evropska unija v ožjem smislu nima kaj dosti zadev, ki bi se dotikale manjšinskega vprašanja, ker je v resnici tako, da je to vprašanje locirano pri Svetu Evrope in Svet Evrope je tisti, ki formulira evropske standarde, ki se tičejo manjšinske zaščite, in Svet Evrope je to storil z dvema konvencijama: ena je konvencija o zaščiti narodnih manjšin, ki že velja, in druga je Evropska listina regionalnih in manjšinskih vidikov. Če govorimo o Evropskem pravu v širšem smislu besede, kajti Evropska unija priznava Svet Evrope kot tisto instanco, ki se tiče Konvencije o človekovih pravicah in tudi v širšem smislu, je Svet Evrope del le tega in tu se je v zadnjih desetih letih veliko spremenilo. Mi imamo v bistvu naslednji problem: po letu 1945 se je v svetovnem merilu, v Združenih narodih, razvil koncept človekovih pravic in s tem tudi individualno razumevanje manjšinske zaščite, v bistvu se zahod s temi vprašanji ni veliko ukvarjal. Imamo zanimivo situacijo, ker imajo po mojem mnenju samo tri evropske manjšine mednarodno pravno veljavne zaščitne norme, to so koroški Slovenci s 7. členom avstrijske državne pogodbe, južni Tirolci, ki so s pomočjo Avstrije znotraj Italije s pomočjo zaščitnega zakona dosegli visoko stopnjo avtonomije, tretji pa je dansko-nemški primer. V resnici se torej zahod z manjšinskim vprašanjem ni veliko ukvarjal, vendar pa se je s padcem komunizma in s problemi, ki so se zato pojavili v bivši Jugoslaviji in drugod na vzhodu, zahod začel zavedati, da bo treba glede manjšinskega vprašanja nekaj postoriti. Zato je ravno v zadnjih desetih letih prišlo na tem področju, predvsem v okviru Sveta Evrope, do intenzivne razprave in rezultat tega sta ti dve konvenciji, o katerih sem uvodoma govoril.

Ali Konvencija o zaščiti narodnih manjšin, ki že velja, koroškim Slovencem koristi? Formalno-pravno je treba ugotoviti, da je manjšinska zaščita Slovenske narodne skupnosti skozi sedmi člen Avstrijske državne pogodbe relativno visoka. Drugo vprašanje pa je, ali je sedmi člen dejansko uveljavljen v celoti. Avstrijska politika je bila vedno tako usmerjena, da ga ni v celoti odklanjala, ampak ga je restriktivno uveljavljala. To se pravi, da so pri vsaki točki izpolnili nekaj, a nikoli vsega. Tako so recimo načrtovali 800 tabel z dvojezičnimi imeni mest in vasi, naredili so jih 90 od katerih jih stoji 60. Najdlje so se spustili pri šolskem vprašanju. Vse to, kot sem že povedal, pomeni, da imamo formalno pravno visok standard manjšinske zaščite, kar so ugotovili tudi modreci Evropske unije, ki pa seveda niso šli verificirat, kako je ta zares uveljavljena. Kljub temu pa ugotavljam, da nam ta proces evropske integracije koristi, namreč koristi po eni drugi plati in sicer, da Avstrija želi v evropskem kontekstu pokazati, da je na manjšinskem vprašanju nekaj postorila. Z vstopom Avstrije v Evropsko unijo se je nekako pokazalo, da skuša zdaj le-ta neke stvari spreminjati v korist Slovenske narodne skupnosti, nekako iz zunanje političnih razlogov, in ocenjujem, da je to sad teh integracijskih procesov, saj zdaj država ni več sama zase, temveč je na očeh skupnosti držav, Unije, vsaka država pa ima nekakšno ambicijo dokazati, da ni najslabša, tudi kar se tiče manjšinske zaščite.

Gre torej za nekakšen neformalni pritisk, ne s pomočjo konvencij Sveta Evrope, temveč s pomočjo dinamičnosti in dinamike integracijskih procesov.

Vendar pa tudi konvencije Sveta Evrope opravljajo svoje delo, saj bo morala v njihovem okviru vsaka država na dve leti oddati poročilo o stanju in uresničevanju manjšinskih zakonodaj, kar ima seveda tudi določeno dinamiko, saj ima država nekako dve možnosti, ali poda poročilo, kjer trdi, da je vse v redu in tvega, da nato manjšine protestirajo, ali pa da skuša sama pokazati dobro voljo in obljubi določene izboljšave, ki jih nato tudi izvaja do naslednjega poročila.

Ali prihaja do izmenjave izkušenj med Evropsko unijo in pripadniki manjšine? Je Evropska unija željna novih izkušenj, pripomb in predlogov s katerimi bi povečala učinkovitost svoje zakonodaje in s tem pomagala manjšinam, da na učinkovitejši način formulirajo svoje želje in zahteve?

Treba je reči, da je se je v zadnjih desetih letih v Svetu Evrope zgodila prava inflacija simpozijev in kongresov na temo manjšinskega vprašanja, pa tudi v okviru Evropske unije, nasploh se je veliko razpravljalo o teh vprašanjih. Seveda pa je na to treba gledati realistično, kajti do nekih revolucionarnih sprememb ni prišlo in se tudi v prihodnosti ne obetajo. Evropska unija je pač združitev držav in države pristanejo samo na take rešitve, s katerimi se tudi identificirajo. To niso ZDA, kjer imaš centralno zakonodajo, temveč se vse, kar se na evropskem nivoju sklepa, sklepa s konsenzom, zato so vse te norme relativno abstraktne in na takem nivoju, da se lahko s tem strinja tako tisti, ki ne naredi ničesar kot tisti, ki naredi veliko. Ampak, ponavljam, v zadnjih desetih letih se je veliko govorilo o tem vprašanju, predvsem pa je tudi znotraj manjšin prišlo do različnega tretiranja oziroma do različnih konceptov, kako zagotoviti manjšinsko zaščito v procesu evropske integracije. Imamo dva temeljna in fundamentalno različna si koncepta.

Na eni strani je koncept, ki manjšine vidi kot politične kolektive, ki naj bi imeli posebne politične pravice, kot recimo Slovenija, na drugi strani pa je koncept, ki uvaja bolj integrativni model, ki vidi manjšine kot jezikovne, kulturne skupnosti, ne pa kot politične tvorbe. O tem je v teku zelo zanimiva debata na vseh nivojih, vendar danes o njenih zaključkih ni mogoče še nič reči, jaz pa računam, da se bo uveljavil koncept jezikovne in kulturne skupnosti.

Kako vpliva članstvo v Evropski uniji na slovensko manjšino v Avstriji in na njeno narodno identiteto?

Mislim, da je to vprašanje zelo pomembno. Vendar pa je potrebno najprej narediti kratek zgodovinski okvir. Slovenska narodna skupnost na Koroškem je bila tako po letu 1920 kot po letu 1945 izpostavljena hudim raznarodovalnim pritiskom. Glavna razloga za to sta politični spopad v sami državi, ko je Svobodnjaška stranka to vprašanje zlorabljala za nabiranje glasov in s tem v bistvu ustvarjala atmosfero strahu in negotovosti, ter dejstvo, da vsaka nacionalna država stremi po homo-

genizaciji tudi na jezikovnem in kulturnem področju. Ta dva procesa in njune posledice so bile za nas katastrofalne, še posebej za narodno identiteto koroških Slovencev.

Vendar pa je dandanes koncept nacionalne države, ki homogenizira, ki prek šole uveljavlja svoj jezik, svoje norme, svoje mite, pod velikim vprašajem. Če so včasih, pred dvajsetimi leti, govorili "govori nemško", danes tudi najhujši nemški nacionalist s tem konceptom ne more preživeti. Danes ljudje čutijo in vidijo, da je večjezičnost pomemben predpogoj za uspešno sodelovanje v procesu evropske integracije. To seveda ne pomeni, da se bodo Avstrijci začeli učiti slovensko, vendar pa je vsem jasno, kako je treba biti v tem prostoru fleksibilen, moraš poznati več jezikov in to odpira tudi nove možnosti za slovenščino. V tem smislu ta proces evropske integracije in članstvo Avstrije v Evropski uniji pozitivno vpliva na Slovensko narodno skupnost, opazamo, da raste število otrok, ki jih starši prijavljajo k dvojezičnemu pouku. To je prav gotovo izraz teh sprememb.

Seveda pa je treba na evropske integracijske procese gledati tudi kritično, saj imajo lahko tudi negativne posledice. Veliko bo odvisno od tega, ali se bo znala manjšina smotno vključiti v procese modernizacije. To je velik izziv za slovensko narodno skupnost, katere glavni arhivar slovenstva je bil v preteklosti kmet, dandanes pa se njena socialna struktura izredno hitro spreminja. V desetih letih bomo imeli popolno spremembo socialne strukture koroških Slovencev. Že zdaj imamo recimo zelo močno strukturo študiranih ljudi, vendar je problem intelektualcev ta, da so fleksibilni, gredo lahko ven, drugam.

Se pravi, da bo od nas veliko odvisno, kako bomo znali v tem prostoru izkoristiti svoje adute in tu jaz vidim velike možnosti v sodelovanju s Slovenijo. Vendar ne na tisti folklorni način, ki smo ga imeli v preteklosti, tako Slovenija na eni kot mi na drugi strani, češ "ubogi koroški Slovenci", ki prihajajo v matico Slovenijo, "prosim pomagajte nam, dajte denar itd.", to mentaliteto bo potrebno čimprej opustiti in sestaviti koncepte, ki ustrezajo procesom modernizacije v širšem evropskem prostoru, a istočasno uveljavljajo naše narodne interese na moderen način. To je tako rekoč izziv današnjega časa. In po svoje sem vesel, da je prišlo v Slovenijo do takega volilnega rezultata, ne zato, ker bi sedaj mislil, da je zdaj levica na konju in bomo mi dobili več podpore, to sploh ne. Jaz celo mislim, da bo Liberalna demokracija Slovenije, kar se denarja tiče, precej bolj restriktivna kot desnica. Ampak z levico si jaz lahko predstavljam, da bomo začeli racionalno diskusijo o tem, kje je prostor manjšine, kaj dejansko lahko naredimo, medtem ko je z desnico debata vedno zašla v totalni folklorizem, to je bila čista katastrofa, ki je bila še ideološko obarvana, ker naj bi prejšnji režim skrbel samo za levo usmerjeni del manjšine.

Vidim torej neke možnosti, vendar pa sam proces ne bo enostaven, sploh ne, in tisti, ki zdaj pri nas mislijo, da bo tak status manjšine, to sodelovanje manjšine s Slovenijo ostalo nespremenjeno, se moti, to je velika iluzija. Dejstvo je, da je proces evropske integracije proces, ki ga ne zanima manjšina, večina, Slovenec, Avstrijec. Zanima ga le, ali imaš koncept, ki je perspektiven ali ne. In v tem je velika prednost evropske integracije, pod pogojem, da se mi dejansko znamo v ta proces modernizacije vključiti s perspektivnimi projekti na strokovnem nivoju. To je danes velik izziv za koroške Slovence in sploh za vse manjšine in v tem smislu

vidim velike možnosti, saj so se tudi Avstrijci začeli zavedati, da s klasičnimi nacionalnimi koncepti ne pridejo več daleč, ampak da morajo izkoristiti tudi potencial manjšincev. Mi imamo danes približno 400 Korošcev, ki v okviru avstrijskih firm delajo v Sloveniji in povpraševanje po kvalificiranih koroških Slovencih je v avstrijskih podjetjih veliko.

Zdaj je torej treba razmišljati o tem, kako kvalificirati manjšino, da bo ta lahko dejansko postala to, kar smo včasih folkloristično imenovali most, a na ta način, da imamo kvalificirane kadre, ki bodo sposobni uveljavljati slovenski izvoz v Avstrijo in ki bodo sposobni ponuditi znanje slovenskega jezika in zahodnoevropske izkušnje tistim mednarodnim koncernom, ki bi se radi uveljavili v Sloveniji.

Ne smemo pa pozabiti tudi na specifične evropske projekte INTERREG in PHARE. Mi bi bili radi tisti, ki bi poznali ljudi z one strani meje, ki bi te projekte lahko dobro izpeljali. Če bi nam uspelo dobro izpeljati te tri zadeve, potem mislim, da ima ta manjšina veliko perspektivo, kajti potem slovenstvo ne bo več nekaj folklorističnega ali pa tistega, kar se dela ob sobotah in nedeljah, ampak bo postalo nekaj zelo funkcionalnega in hkrati normalnega. Slovenski prostor naj bi tako postal nek skupni kulturni prostor, ki se bo lahko razvil ne v smislu nacionalne države, ampak v smislu ekonomsko atraktivne regije, kulturno in jezikovno zanimive, kjer se bo izplačalo živeti, ker si v dveh urah na morju, v Alpah ali pa v Panonski nižini. To je lahko zelo atraktiven prostor in to se mi zdi zanimiva perspektiva.

Naj še enkrat povem. Nek manjšinski jezik oziroma jezik majhnega naroda ne moreš ohranjevati s strategijo zapiranja vase, s pogledom v preteklost. Ta jezik lahko ohraniš le, če je ta jezik povezan z gospodarskim uspehom, z atraktivnostjo družbe, v kateri se uporablja. Za nas koroške Slovence je največja pomoč s strani Slovenije ta, da se razvije v atraktivno, ekonomsko uspešno državo, ki bo izvažala in uvažala, vabila tuje firme in se širila ter regionalno povezovala. Tu bo lahko izobrazena manjšina našla svoj prostor in koristi.

Kako gledaš na širitev Evropske unije na vzhod? Kot državljani Evropske unije? Kot koroški Slovenec? Kot morda bodoči funkcionar Evropske unije?

Kot državljanu Evropske unije se mi zdi širitev le te na vzhod zelo pomembna. V Avstriji ugotavljamo, da je Avstrija poleg Nemčije ena od držav, ki najbolj izkorišča proces širitve in institucijo pridruženega članstva, pa tudi svoj obmejni položaj, za bogato regionalno sodelovanje. Jaz sem seveda za to in mislim, da druge možnosti niti ni.

Kot koroškemu Slovencu se mi zdi pomembno to, da s širitvijo pade ta meja na Karavankah, ki je povzročila toliko negativnih posledic v zadnjih sto letih. Ko se to zgodi, se bomo lahko vsi skupaj osredotočili na pogled naprej. Je pa nekaj zame važno: ravno tako kot Koroška v Evropski uniji v bistvu nič ne pomeni, tudi Slovenija kot dvomilijonski narod najbrž ne pomeni tiste kritične mase, ki zadostuje uveljavitev, ki si jo želi. Začeti bomo morali razmišljati o tesnejšem regionalnem

povezovanju v tem prostoru. Ta regija, recimo Alpe-Jadran, si bo s svojo specifikjo v Evropi lažje zagotovila svoj prostor. A ta specifičnost mora biti specifičnost raznolikosti. Jezikovne, kulturne, geografske raznolikosti, ki v določenih segmentih sodelujejo in v tem je prihodnost za slovenstvo v tem prostoru. Še posebej to velja za manjšino, saj Koroška s Slovenijo ne bo mogla dolgo tekmovati. Ta jo bo zelo verjetno, kar se gospodarstva tiče, kmalu prehitela. In zato jaz "troblim" med koroškimi Slovenci, da je treba opustiti folkloristični koncept, da je treba že danes začeti z izobraževanjem ljudi, ki bodo sposobni izvajati določene funkcije, ne zato, ker so Slovenci, temveč zato, ker nekaj znajo in so hkrati še Slovenci. Zato sem zelo optimističen in mislim, da bo širitev imela za nas pozitivne učinke.

Kaj bo za manjšino v Avstriji in njeno narodno identiteto pomenilo, če bo Slovenija sprejeta v Evropsko unijo?

Kar se tiče identitete, je to zame malo bolj subtilno vprašanje. Slovenija kot država seveda uveljavlja na svojem teritoriju svojo identiteto. In tudi Avstrija prek svojega izobraževalnega sistema uveljavlja svojo identiteto. Manjšina seveda na ta način postane del slovenskega in avstrijskega kulturnega prostora. Tako imamo mi dve možnosti. Prva je, da rečeš "to je raznarodovanje, to je katastrofa", kot smo to počeli v preteklosti, lahko pa to tudi obrneš in rečeš, če že živim v tej državi, potem je nujno, da se soočim s tem kulturnim prostorom. V tem primeru se to lahko vzame za našo specifičnost. Živimo v dveh kulturnih prostorih, znamo komunicirati v teh dveh kulturnih prostorih, poznamo oba sistema in tu je naša prednost.

Seveda pa mora tudi Slovenija prisluhniti svoji manjšini, saj še vedno zasledim ta folklorni pogled, kot recimo Karantanija, knežji kamen, v nas vidijo del slovenskega naroda v klasičnem smislu besede, kar ne drži več za vse generacije. To drži za starejše generacije, za vse tiste, ki so doživljali nacionalno zatiranje kot kolektivno zatiranje, a mlajše generacije čisto drugače gledajo na svet, samozavestno govorijo slovensko, imajo svoje prijateljske vezi v Sloveniji, a ne nosijo več, kot bi dejal Oton Župančič, "Korotana v srcu".

Da zaključim to misel, sem za koncept večplastne identitete, ko dopustiš večplastnost in je nimaš takoj za narodno izdajstvo, ampak rečeš, seveda v etnično mešanem prostoru prihaja do medsebojnega vpliva. Dokler namreč manjšina vztraja na tem klasičnem, nacionalnem konceptu, bo država, v kateri živi, nanjo vedno gledala z določeno skepso, ali je to neka potencialna iredentistična skupina ali ne. In dokler se je vse to odvijalo le na nivoju nacionalnih držav, so bile reakcije popolnoma jasne.

Danes pa imamo proces evropske integracije, kjer v bistvu tudi Avstrijci opažajo, da so v bistvu manjšina. Tu se da forsirati koncept, ki govori o tem, da ima manjšina večplastno identiteto v sebi, da je sposobna komunicirati z avstrijskim prostorom, da je sposobna komunicirati s slovenskim prostorom, za nas je dvo in večjezičnost samoumevna stvar.

To se pravi, če bo Slovenija sprejeta v Evropsko unijo, se bo položaj slovenske narodne skupnosti na Koroškem izboljšal v tem smislu, da meje na Karavankah, ki

je v preteklosti odigrala negativno vlogo, ne bo več in pod pogojem, da se bomo skupaj znali dogovoriti za perspektivne projekte, v tem vidim renesanso slovenstva, a ne v klasičnem smislu besede, v smislu "Zedinjene Slovenije", mislim, da je to mimo, ampak v smislu moderne, odprte nacije, ki se uspešno uveljavlja v procesu evropske integracije.

Katere institucije so se manjšini najbolj obnesle pri ohranjanju njene narodne identitete?

Mislim, da je ključno vlogo v našem primeru prav gotovo odigrala družina, čeprav se zdi na prvi pogled to precej konservativno. V družinskem krogu se je prenašala naprej določena identiteta, ki se je še okrepila v društvih, kjer so se ljudje tedensko srečevali in peli, igrali itd., na tretje mesto pa bi postavil šolo, kjer je slovenska gimnazija igrala veliko vlogo, nato pa še razne proslave. Kar pa se meni zdi pomembno je, da naša kulturna organizacija močno spodbuja gledališče, ampak ne Miklovo Zalo, temveč teži k prevodom slovenskih avtorjev v nemščino, vzdržuje kontakt s slovenskimi gledališči, ki pridejo tudi sem igrat. In to je za en segment manjšine zelo pomembno. Govorim recimo o intelektualni struji v Celovcu, ki ima ambicije hoditi v dober teater. Imaš pa tudi kmečko populacijo, ki se zadovolji s petjem. Manjšina je pač večplastna in zato je treba imeti diferenciran pristop, da se zadovoljijo potrebe, če ne že vseh, pa večine. Pa tudi, dandanes iti v gledališče v Ljubljano, pot do tja ti vzame eno uro, je enostavno.

Pot na Primorsko se je zaradi pozne ure kar nekako vlekla, vendar pa sta kras in pa predvsem močna burja pregnala mojo utrujenost in po kraškem robu nad Trstom sem se pripeljal do Nabrežine, kjer me je že čakal Miloš Budin, podpredsednik deželne vlade dežele Furlanije-Juljske krajine.

Sloveniji se že nekaj časa zastavlja vprašanje, kaj bo z slovensko narodno identiteto, ko in če se zgodi, da nas bodo sprejeli v Evropsko unijo. Kakšne izkušnje ima s to problematiko slovenska manjšina v Italiji?

Jaz mislim, da je prav, ker si v Sloveniji zastavljate to vprašanje, da obravnavate to problematiko: to pa zato, ker če si jih zastavljate, to pomeni, da je občutljivost za ohranitev slovenske narodne identitete in vsega, kar spada zraven, zelo živa, prisotna. Očitno je tudi, da obstaja neka negotovost, kakršna je vedno prisotna, ko se pojavi neznanka. Navsezadnje je Evropska unija neznanka, saj ta izkušnja ni primerljiva niti z Avstrijo, Avstro-Ogrsko ali Jugoslavijami. In če že prihaja do nekaterih primerjav, so te po večini negativne in mečejo slabo luč na take večnarodne skupnosti.

Vendar pa je Evropska unija grajena na popolnoma drugi osnovi. Med drugim niti ni še jasno, kakšna zveza bo to. O tem je razprava še zdaj zelo živa, če bo to zveza držav, ali bo to zveza dežel ali pa celo narodov, kar pa je po moje zastarelo. O večini stvari se še vedno razpravlja, predvsem o tem, ali naj ta zveza deluje z raz-

ličnimi hitrostmi, kakor se temu pravi. To pomeni, da naj bi znotraj Unije obstajale še manjše zveze držav, ki že imajo tak standard, da čutijo potrebo po nadaljevanju integracije. Ena od teh stvari je recimo monetarna unija in evro. Tak proces sporazumevanja in sklepanja manjših zvez znotraj Unije naj bi bil nek prehodni korak na poti do integracije, ki jo spodbujajo močne države z izjemo Velike Britanije.

Toda vrniva se k najinemu vprašanju. Treba je poudariti, da se Evropska unija gradi kot zveza držav, ki samostojno pristopajo k njej. Niti habsburški imperij in v nekem smislu niti Jugoslavija nista temeljila na samostojnem pristopu držav. Za Jugoslavijo bi lahko rekli, da so vanjo vstopili narodi, saj je nekaterim do državnosti manjkalo še kar nekaj faz. Pri Evropski uniji pa govorimo o zvezi, v katero prostovoljno vstopajo samostojne države. Te države pa vstopajo tudi na osnovi določenih standardov, upravnih, ekonomskih, institucionalnih, ki predstavljajo, lahko bi rekli, nepovratno jamstvo za demokracijo. Kajti evropska unija ni nastala zaradi jekla, premoga ali zaradi zveze ekonomije, oziroma ker bi hotele te evropske države postati ekonomsko močnejše in konkurenčne ameriškemu trgu. Ideja o Evropski zvezi se rodi, simbolično se temu reče, v Auschwitzu kot sistem, s katerim bi se preprečile nove vojne, predvsem vrsti med Nemčijo in Francijo. Od tu ideja o Evropski zvezi. Zato tudi vsa ta pravila, skupna pravila, skupni zakoni, ki so osnova za utrjevanje zveze, za razvoj zveze. In tudi za vstopanje novih držav so na voljo preverjena pravila demokracije. Zato ta zveza nastaja na osnovi, kjer je demokracija nekako nepovratno zajamčena. Drugo vprašanje pa je, ali je s tem avtomatično zajamčena tudi narodna identiteta posameznih narodov? Odgovor na to vprašanje je ne. Toda jaz mislim da, kako bi rekel, da je identiteta posameznih narodov, še posebno tistih, manjših, izpostavljena z ali brez Evropske unije. Vsaka skupnost, narodna, državna, regijska, stremi po tem, da bi bili njeni življenjski pogoji čim boljši. V preteklosti in tudi danes pomeni to pomeni skušati dohitevati današnje procese razvoja. In današnji procesi razvoja gredo z roko v roki z globalizacijo. In ta proces gre mimo procesov, kakršno je integracija Evropske unije, pa sprejemanje novih članic itd. V njem se je treba nekako znajti in jaz mislim, da je mogoče znotraj neke skupnosti, kot je ta Evropska skupnost, boljše ohraniti in gojiti svojo identiteto. Svetovna globalizacija pač je, ali je pozitivna ali negativna, to je pač predmet številnih debat in celo fizičnih obračunov, toda je tu in zdaj, ima svoj ritem in narekuje tempo. Ne igra po pravilih, ki bi nam zmeraj ustrezala in se ne ozira na želje, ki ji ne prinašajo dobička. Evropska unija kot nekakšna zaščita pred globalizacijo? Zakaj pa ne.

Prej si omenil, da se pojavlja skrb, kaj bo s slovenskim jezikom, ker bo ta dobil konkurenco v obliki drugih jezikov. Toda danes so knjigarne v Ljubljani dvo ali večjezične. Tudi v Trstu ni več izložbe, v kateri ne bi bila razstavljena tudi tuja literatura in to vedno več. Kjer tega ni, velja, da tisti kraji zaostajajo za razvojem. Znanje angleščine je dandanes pač nek znanilec razvoja, razvoj pa je samostalni, ki se ga pogosto vključuje v poročila o smotnosti investicij na določenem področju. Jaz ne verjamem, da bosta zaradi vstopa v Evropo slovenski jezik in slovenska narodna identiteta bolj ogrožena kot bi bila, če do tega ne bi prišlo. Po mojem teh problemov ni, ker če je volja, da se ohrani, se ohrani, ker jima nihče ne bo prepre-

čeval te možnosti. Vse je odvisno od tega, če ta volja bo. Evropska unija jima bo to možnost dajala, ne pa jemala.

Zdaj, veš, to je ena takšna tema, kjer se stalno samo od sebe vsiljujejo primerjave z Jugoslavijo. A te primerjave koristijo prav zaradi tega, da se ugotovi, kako so razlogi nastanka in razvoja Evropske unije, cilji in vsa pravila, ki se jih sproti oblikuje, so na popolnoma različni osnovi, kot so bili tisti, na katerih je nastala Jugoslavija. Jugoslovanski narodi so se osvobajali, od monarhije do tistih, ki so jih zasedli, od samih sebe, od svojih problemov...

Če se danes država vključuje v Evropsko unijo, se vanjo vključuje na osnovi svobodne odločitve, ne pa na osnovi osvobajanja od nekoga. Osvobajáš se le še od tveganj in od šibkosti, ki jih danes trpiš, če si preveč izoliran, če kot država nisi integriran. To je smisel. Te šibkosti niso samo gospodarske narave, so nekako splošne. In zato jaz mislim, da je vse na tem, da se posveča vzgoji in kulturi določena skrb, ker obstajajo vsi pogoji, da se ohranita. Poglej, na primer, slovenski jezik in kultura se ohranjata pri nas lepše tam, kjer je več znanja, kjer je splošna izobrazba višja. Torej se ne ohranjata tam, kjer sta izolirana, v zakotju, v zakotnih predelih. V zakotnih predelih se ohranja narečje, ki se sčasoma izčrpa. Slovenski jezik in kultura tukaj v zamejstvu pa se ohranjata z izobraženimi sloji. Zgodovina nas uči, in to je danes vidno tudi tu, seveda pomagajo tudi vasi, torej skupnosti, ki imajo to možnost, da živijo v enem svojem svetu, ki je etnično homogen, ampak če bi mi računali na to, da se bosta slovenski jezik in kultura ohranjata samo v tistih predelih, ki so etnično homogeni, potem bi danes pač morali računati le še na eno ali največ dve manjši kraški vasi, ker so vse ostalo že mešanim kraji. Toda ker so vse ostalo mešani kraji to še ne pomeni, da se bomo odpovedali slovenščini. Večja jamstva za to, da se ohrani v novih pogojih bomo imeli, če bomo poskrbeli za čim višjo izobrazbo in kulturno razgledanost ljudi, ki si ju želijo ohraniti. Folkloro je treba ohranjati kot tako, ker je to kulturno dejanje, ampak noben narod, noben jezik, nobena skupnost se ne razvija s tem, da se zapre vase.

Posebno poglavje, ki je povezano s tem, pa je sorodnost jezikov in kultur ter vloga, ki jo lahko ta sorodnost igra. Vprašanje je, v kakšni meri bi znali jutri čutiti potrebo po nekakšni medsebojni povezanosti narodov s sorodnimi kulturami in jeziki. Ta medsebojna povezanost bi prav gotovo služila temu, da bi se počutili manj ogrožene v procesu globalizacije. In zato ne izključujem neke kulturne povezanosti, ampak na kateri osnovi naj bi se povezovali? Odgovor je, na osnovi demokratičnih pravil, ki jih lahko jamči večja skupnost in to je Evropa! Jaz mislim, da se združitve lahko zgodijo na tej osnovi, seveda pa ne mislim združitve v državo, ampak mislim na povezovanje v stvarih, ki jih imajo za koristne na kulturnem, jezikovnem in drugih področjih. In ponavljam, vse to povezovanje bo možno, če bo neka širša, neka višja skupnost jamčila spoštovanje demokracije v liberalnem pogledu. In to je možno, v kolikor se seveda predpostavlja, da so vse te države v eni ali v drugi obliki vključene v Evropsko unijo in s tem primorane spoštovati pravila demokracije. In v trenutku, ko dozorijo pogoji, ko pride med državami do dogovora o spoštovanju nekaterih pravil, takrat bo proces evropske integracije storil še en korak naprej.

Torej vidiš proces širitve Evropske Unije kot izrazito pozitiven proces širjenja demokracije, povezovanja, vrnitve zaupanja?

Da, v širitvi Evropske unije vidim na prvem mestu predvsem proces širjenja demokracije, ne pa krepitve gospodarstva. Tudi to, seveda, toda predvsem širjenje in utrjevanje demokracije. In to klasične liberalne demokracije, kjer se spoštujejo pravice državljanov in človekove pravice, ki so se v preteklosti razvijale in se še razvijajo.

Vendar pa, ko govorimo o identiteti, razumem, da ne gre za lahko vprašanje. V nekem smislu gre za nek upravičen strah, za izgubo nekih svojih kulturnih značilnosti in če je to tako, je treba tudi to znati spoštovati. Tudi to je demokracija. Zato vse te stvari tudi potekajo z referendumi. Včasih pa gre tudi za pomanjkanje volje po tveganju v pozitivnem smislu. Oziroma z drugimi besedami, včasih gre za zlorabljanje, instrumentalizacijo te zaskrbljenosti. Zlorabljanje s strani tistih, ki jim je do tega, da zaščitijo določene privilegije, ki bi jih sicer z vključitvijo v Evropsko unijo in s sprejemanjem njene zakonodaje izgubili. To je recimo ena od nevarnosti. Najbolj zgovoren primer tega je fenomen Heider v Avstriji in njegova politika "malih domovin". Problem Heiderja ni toliko ksenofobična politika, kot pa je njegova politika proti Evropski uniji. In ker je ta to tako razumela, je zato ukrepala na tak način, ki se ji je zdel primeren, štirinajst proti nemu.

Še nekaj ne smem pozabiti povedati. Treba je imeti pogum in se vključevati v moderne tokove na vseh področjih. Zdi se mi, da so Slovenci znali tako dolgo ohraniti svoj jezik in kulturo prav zaradi tega, ker so se znali zmeraj vključiti v moderne tokove in s tem preprečiti zapiranje vase. Če pogledamo po zamejstvu vidimo, da so našo pot tlakovali ljudje, kot na primer Srečko Kosovel, Vladimir Bartol in drugi. Zdi se mi, da je to tista važna stvar, ki se je ne sme pozabiti. Imeti pogum za vključevanje v moderne procese.

Ko sem v naslednjih dneh pretvarjal naš pogovor v bite in bajte, mi je postajalo čedalje bolj jasno, da sta obe slovenski manjšini v Evropski uniji zaživele novo življenje. To se morda ne razlikuje bistveno od tistega, ki sta ga živele v prejšnjih letih, vendar pa so zdaj pred njima novi izzivi, nove možnosti, a tudi nove pasti. Kako izkoristiti pozitivno in se izogniti negativnemu, pa je aktualno vprašanje tako za države znotraj Unije, kot za vse tiste, ki so dandanes še "out". Slovenci v Italiji in v Avstriji so postavili temelje svoji politiki znotraj Evropske unije. Njihove izkušnje bi nas morale v prihodnosti še kako zanimati.

Maruša PUŠNIK in Nenad SENIČ

**POROČILO Z MEDNARODNE KONFERENCE
PODIPLOMSKIH ŠTUDENTOV: GRADUATE
CONFERENCE ON MEDIA AND CULTURE
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE, LJUBLJANA, 10. - 12. MAJA 2001**

Medijski teksti oziroma medijske prakse reprezentacije in hitro razvijajoče se komunikacijske tehnologije igrajo v sodobnosti zelo pomembno vlogo v "proizvajanju" kulture, saj z oblikovanjem kulturnih pomenov organizirajo družbene prakse, znanje in obnašanje. Raziskovanje vloge medijev v sodobnih družbah ponuja številne možnosti teoretiziranja, ki nadaljujejo, presegajo in celo spodbijajo obstoječe predpostavke in paradigme. Z namenom ustvarjalnega razvijanja komunikološke znanosti je skupina podiplomskih študentov komunikologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani (FDV) organizirala mednarodno konferenco podiplomskih študentov o medijih in kulturi. Predstavljenih je bilo 21 referatov, ki so zaobjeli širok spekter tematik in vključevali raznotere teoretske perspektive. Konferenca je bila izrazito interdisciplinarna, saj so predstavljeni referati povezovali številna polja in discipline - komunikologijo, sociologijo, jezikoslovje, antropologijo, kulturne študije, politologijo, filmske študije, zgodovino, psihoanalizo in pedagogiko.

Referati so bili tematsko smiselno razdeljeni v šest panelov, ki so obravnavali tematiko izobraževanja, uporabe medijev v izobraževalne namene in vprašanje, kako (predvsem mladi) uporabljajo medijske tekste in tehnologije, razpravljavci pa so predvsem nasprotovali moralizirajočim pogledom znotraj komunikološke znanosti. Na konferenci so predstavili tudi tematike, povezane z raziskovanjem komuniciranja, kaj vse komuniciranje sploh je in kje so meje komunikološkega raziskovanja, pri čemer so se odpirala vprašanja, povezana z javnim forumom, oblikovanjem javnega mnenja, komunikacijskimi tehnologijami in jezikoslovnim vidikom komuniciranja. Paneli so govorili tudi o vprašanih novinarstva nekoč in zdaj, pri čemer je bila v razpravi na preizkušnjo zopet postavljena in zamajana novinarska "objektivnost". Govorili so tudi o medijskem (re)produciranju ideologije, ob tem so predstavniki referatov in razpravljavci polemizirali o pomiku ne 'vstran od', ampak 'onstran/prek' medijskih tekstov, pri čemer so ugotavljali, da naj analize ideološke moči medijev venomer upoštevajo tudi družbeno-zgodovinski kontekst proučevanih občinstev. V panelih so bili predstavljeni še popularnokulturni teksti, poudarek je bil predvsem na filmu in glasbi, saj so govorniki skušali odkriti značilne trende, ki se pojavljajo ob proizvodnji in potrošnji teh popularnokulturnih tekstov, razpravljali pa so tudi o povezavi med temi teksti in konstrukcijo identitet. Na konferenci so govorili o medijskih ritualih, kjer so bila v ospredje postavljena vprašanja mediatizacije sodobne družbe in vloge diskurzov oglaševanja v tej družbi.

Matthew A. Killmeier z University of Iowa je govoril o medmrežju kot o ameriški meddržavni avtocesti, kot o komunikacijski mreži in potencialnem kot o pomembni kulturni obliki, ki 'izžlebi' in definira komunikacijo ter interakcijo. Prav s proučevanjem razširitve te kulturne oblike s kritične, zgodovinske perspektive je avtor prikazal pomembnost konteksta v razmerju do teksta, pomembnost zgodovine za razvoj tehnoloških sistemov in struktur ter pomembnost determinacije in toka za procese označevanja in za ideologijo. Nove tehnologije je z jezikoslovnega zornega kota obravnavala Jelena Petrović z Inštituta za srbski jezik Srbske akademije znanosti in umetnosti. Kot je dejala, je računalniško besedišče v srbskem jeziku v procesu stabilizacije, hkrati pa podala ugotovitev, da je besedišče s postopkom metaforizacije prenešeno na druge sfere, ki niso povezane z računalništvom. To pa po njenem mnenju vpliva na splošno besedišče in standardne oblike srbskega jezika in lahko povzroči nemalo težav v jeziku.

LuAnn Dvorak z University of Iowa je predstavila model kritične feministične izobraženosti in v ospredje postavila problematiko povezovanja jezika z močjo, ki ga še vedno narekuje patriarhalni sistem. Njena prezentacija je sprožila polemiko o reproduciranju patriarhalnih odnosov v družbi na najbolj subtilnih ravneh, tako ob pomoči medijskih tekstov kot tudi izobraževalnega sistema. Diskutanti so ugotavljali, da so določene metode v akademskem raziskovanju zapostavljene, kot so na primer bolj narativne metode, prav zaradi reproduciranja hegemonih diskurzov. Vlado Kotnik s Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani (ISH) je na izviren način prikazal, kako lahko televizija kot medij uporablja tehnologijo za namene produciranja ideologije, kar je ponazoril na konkretnem primeru televizijskega prenosa alpskega smučanja. Maruša Pušnik s FDV je razložila koncept pomenskih (ob)mejnih območij, ki nastajajo ob trku dveh pomenskih sistemov. Na primeru 'ob meji' živečih ljudi in njihovega pogajanja z medijskimi teksti je prikazala, kje se konča svoboda bralca pri interpretaciji in se začneja ideološki nagon oziroma obratno. Če hočemo razumeti, kako se pri branju medijskega teksta konstruirajo pomeni in 'polzeče' identitete, moramo upoštevati tako ideološki naboj tekstov kot družbeno-zgodovinsko situiranega bralca. Medijske reprezentacije same ne povejo zadosti o vplivih, je povedala avtorica. V tem smislu je tudi Fabienne Darling-Wolf s Temple University Philadelphia pozvala k večji uveljavitvi etnografskega pristopa v medijskih študijah, če hočemo razumeti identiteto posameznika, ki je vedno večplastna in razcepljena. Te metode nam pomagajo zaobjeti kontekstualnost in 'globino z vsemi odtenki'. Predlagala je, da bi se kot raziskovalci osredotočili tudi na potrošnike medijskih tekstov in ne le na tekste. Študijam občinstva je očitala predvsem preveliko naslonitev na medijske tekste in zanemarjanje vloge kompleksnega posameznika z večplastnimi identitetami.

Mojca Pajnik in Petra Lesjak-Tušek s FDV sta pokazali, da so oglasi pomemben kulturni element, ki odraža in hkrati konstruira sodobno življenje. Ob konkretni analizi Mobitelovih oglasov sta ponazorili, kako oglaševanje z uporabo različnih diskurzov (npr. kreiranje dobrega življenja, obljubljanje prestiža in varnosti itd.) lahko deluje kot ideološki diskurz, kako Mobitel ob pomoči oglasov stimulira potrošnjo, pri čemer sta v oglasih analizirali različne 'skrite' strategije in podobe, ki potrošnike pozivajo k nabavi oglaševanega izdelka. Sabina Mihelj z ISH je za bolj-

še teoretsko osmišljanje vloge medijev v sodobni družbi kot smiselno predlagala povezavo med mediji in rituali. Zatrjevala je, da nam naziranje mediacije kot strategije ritualizacije v sodobnih družbah (že na prvi pogled so vidne nekatere vzporednice med rituali in mediji - tako vsakdanja raba medijev kot izvajanje nekega rituala sta prepletena z navadami) omogoča boljši vpogled v razumevanje, koliko mediji vplivajo na občinstva in koliko svobode imajo ta pri interpretaciji medijskih tekstov. Klement Podnar in Urša Golob s FDV sta zagovarjala tezo, da je prikrito oglaševanje znamenje komercializacije slovenskih medijev, vendar ga ni lahko prepoznati. Opozorila sta, da prikrito oglaševanje kot oblika prepričevalnega komuniciranja pravzaprav ne bi smelo obstajati. Podala sta nekatere možne razloge za ta v slovenskih medijih vse bolj pogost pojav, kot npr. pomanjkanje moralnih načel in etike tako med oglaševalci kot novinarji, čeprav sta opozorila, da komercializacija ni nujno neetična.

Nenad Senić s FDV je sprožil vprašanje, ki se doslej na področju zgodovine novinarstva na Slovenskem niti ni postavljalo, to je vprašanje pojmovanja novinarstva in novinarjev v posameznem zgodovinskem obdobju. Mediji in novinarstvo so po drugi svetovni vojni igrali najpomembnejšo vlogo v okviru agitacije in propagande. Naslanjajoč se na arhivski material nekdanjih oblasti, je zagovarjal tezo, da je bilo po vojni natančno in javno določeno, kaj je novinarstvo in kaj novinar - novinar, ki je hkrati politik, kot je politik hkrati novinar. *Jorge A. Calles-Santillana* z Universidad de las Américas-Puebla v Mehiki je predstavil počasni proces demokratizacije medijev in novinarstva v Mehiki. Predstavil je, kaj se je zgodilo po izvolitvi Vicenta Foxa za predsednika države julija lani, saj je bilo s tem konec več kot sedem desetletij trajajoče dominantne vladavine ene stranke. Pozornost je namenil tudi profesionalizmu mehiških novinarjev in njihovi kompetenci. Ob tem je dodiplomski študent na FDV *Matija Tonejc* predstavil nekaj teoretskih izhodišč, povezanih s kreativnostjo in kakovostjo v novinarstvu, s primeri legendarnega Hunterja S. Thompsona in primeri iz Mladine, vendar se je v razpravi poudarilo, da so vse znane teorije ali njihovi poskusi o tem vprašanju bolj ali manj nesmiselni in bizarni. Nekakšen sklep bi se lahko glasil, kakovost ocenjujejo bralci.

Andrej Pinter s FDV je predstavil koncept kulture pričkanja kot oblike javne razprave, v kateri se ritualizira dvoboj in izpostavlja spektakel. S kritično analizo osrednjih značilnosti, ki jih za takšno obliko javnega razpravljanja značilno določajo elektronski mediji, zlasti televizija, in ob predpostavkah modela deliberativne demokracije, je razvil konceptualne nastavke za analizo medijskih formatov, ki predvajajo javne razprave. Opozoril je predvsem na negativne posledice kulture pričkanja za negovanje svobodnega in racionalnega javnega razpravljanja. *Jana Nadoh*, dodiplomska študentka na FDV, se je v svoji raziskavi spraševala, kolikšen del mladostnikovega prostega časa predstavljajo mediji. Pri tem je zlasti iskala odgovore na vprašanje o odnosu med mediji in slovensko mladino z analizo družbenega konteksta. *Vesna Dolničar*, prav tako dodiplomska študentka na FDV, pa je na podlagi zaključkov teorije zadovoljevanja potreb pri slovenskih učencih in dijakih iskala odgovore na vprašanje o tem, kako uporabljajo televizijo.

Barbara Levak, dodiplomska študentka na FDV, je z analizo primera skupine U2 skušala osvetliti vlogo rocka v zdajšnji, postmoderni družbi. Pri tem se je spra-

ševala, ali lahko rock skupina ostane avtentična, ko njeno glasbo začnejo konzumirati množice. Ugotavljala je, da se glasba skupine U2 vrača h glasbi, kot so jo igrali v osemdesetih. Tako je zatrjevala, da lahko po postmodernizmu pričakujemo mešanico starega rocka in novih tehnologij. Gregor Bulc s FDV je predstavil procese kulturne globalizacije. Trend globalizacije je kritično ovrednotil in ga zavrnil kot tistega, ki naj bi pomenil homogenizacijo (npr. amerikanizacija, kulturni imperializem itd.), in izhajajoč iz točke, da je potrošnja kulturnega produkta vedno odvisna od dekodiranja kulturnih pomenov, je globalizacijo povezal s procesi vzajemnega prepleta in krepite globalnega ter lokalnega, kar prej pripelje do hibridizacije kot do homogenizacije. Na novo je skušal opredeliti koncept kulturnega imperializma v smislu hegemonije popularnega.

Na konferenci sta referat predstavili tudi *Katja Rutar* in *Petra Simeonov* s FDV, ki sta govorili o družbeni percepciji in izražanju mnenj in na ta način testirali model spirale molka. *Eva Podovšovnik* s FDV je govorila o vlogi medmrežja v slovenskem izobraževalnem sistemu, *Barbara Hribar* z Univerze v Amsterdamu je predstavila svoj pogled na film *Fantje* ne jočejo, pri tem je izhajala z vidika, nasprotnega teleološkemu modelu identitete in seksualnosti. Podobno je govorila tudi *Barbara Vodopivec* s FDV, in sicer o reprezentaciji žensk v slovenski televizijski igrani produkciji.

V okviru konference je potekala tudi okrogla miza o popularnoglasbeni industriji. Otvoritveni govornik *Eric W. Rothenbuhler* z University of Iowa je predstavil svoje poglede na razvoj popularnoglasbene industrije v luči sodobnih globalnih sprememb, ki se kažejo tudi v glasbeni kulturi. Opozoril je na pojav globalno-lokalnega trenda, ki se odraža 'na globalni ravni' tako v proizvodnji kot v potrošnji popularne glasbe. V tem oziru je ta trend povezal z bliskovitim razvojem novih komunikacijskih tehnologij, pri čemer je še posebej poudaril odvisnost popularnoglasbene industrije od medmrežja. V razpravo, ki se je razvila ob kratkem, a jasno artikuliranem uvodnem predavanju, je tako vpeljal koncept glocalizacije (globalizacija/lokalizacija). V razpravi so sodelovali tudi nekateri raziskovalci popularne glasbe iz Slovenije, kot so Milko Poštrak, Rajko Muršič, Jože Vogrinc in Nikolai Jeffs, ki so koncepte glocalizacije in hibridizacije kot močno občutenih procesov v industriji popularne glasbe konkretizirali s številnimi posamičnimi primeri iz različnih držav in diskusijo navezali tudi na slovensko popularnoglasbeno sceno. Diskusijo, ki se je na trenutke zazdela kot raztrgana, je smiselno povezal Hanno Hardt z University of Iowa in s FDV, ko je poudaril, da bi morali raziskovalci popularne glasbe in naštetih spremljajočih trendov natanko te kulturne tekste in prakse vedno motriti v luči družbeno-zgodovinskega konteksta in tako upoštevati posameznikov spomin, izkušnje, družbeno-kulturno ozadje itd. Navzoči so podprli njegovo naziranje in razpravo zaključili v tonu upoštevanja kontekstualnosti pri analizi glasbene kulture.

Končno oceno konference podiplomskih študentov, tako predstavljenih referatov kot razprav, bi po vsem zapisanem lahko sklenila takole: konferenca je bila zelo ustvarjalna, kresala so se številna mnenja in (do)podiplomski študenti/ke so pokazali sposobnost kritičnega reflektiranja ter teoretiziranja o pomenu medijev za produkcijo kulture. Interes (do)podiplomskih študentov/k, kar zadeva organi-

zacija konference, predstavitev referatov, njihove sposobnosti kritičnega razpravljanja, je vreden priznanja, v oči je zbodla le izjemno slaba udeležba profesorjev/ic in mentorjev/ic in potemtakem njihovo (ne)zanimanje za udejstvovanje (do)podiplomskih študentov/k, kar je seveda obžalovanja vredno. Organiziranje takšnih in podobnih podiplomskih konferenc, seminarjev bi bilo treba razširiti in gojiti še naprej, saj bi lahko postale vsakoletne tribune soočenja teoretskih pogledov študentov/k z vsega sveta. Kot je pokazala letošnja konferenca, so (do)podiplomski študentje/ke povsem enakopravni sogovorniki.

Simon DELAKORDA

Vlado Miheljak

Spoznavni temelji psihologije

Fakulteta za družbene vede, zbirka
Profesija. Ljubljana 2001, 142 strani

Knjiga, ki na zanimiv in celovit, na trenutke celo detektivski način opisuje začetke, razvoj in današnji položaj znanstvenega statusa psihologije, predstavlja najnovejše delo iz obširnega avtorjevega opusa. Delo je pričakovano nadaljevanje knjige Camera obscura psihologije: konstrukcija in rekonstrukcija teorij v psihologiji, s katero je avtor načrtno smernice kasnejšega znanstvenega dela. Vlado Miheljak je profesor za socialno in politično psihologijo na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Njegova raziskovalna pozornost je usmerjena v tisti del družboslovnega raziskovanja, ki zajema področje spoznavne teorije, metodologije, teoretskih šol in zgodovinskega razvoja psihološke znanosti. Obravnavano delo je rezultat sistematične analize psihologije kot znanosti, pa tudi želje po njeni umestitvi v širši korpus družboslovnih in naravoslovnih znanosti.

Rdeča nit knjige je razprava o znanstvenem statusu psihološke znanosti, ki jo avtor na celovit in pregleden način umesti v kontekst zgodovinskega razvoja od njenih začetkov do današnjega statusa psihologije. Avtor si v uvodu zastavi dve ključni vprašanji. Prvo se nanaša na vprašanje paradigme v psihologiji, drugo pa na umestitev psihologije v koncept enotne znanosti. Zgradba knjige je jasna, s svojo preglednostjo in sistematičnostjo je zasnovana učbeniško. Po začetni kratki predstavitvi mesta psihologije v sistemu znanosti, ki je utemeljen z njeno interdisciplinarno naravo, nas avtor odpelje na prehod iz 19. v 20. stoletje, v obdobje treh zgodovinskih kriz, ki so na temelju problema vrednotne nevtralnosti, definirale vprašanje znanstvenega statusa psihologije. Temu sledi izčrpna predstavitev problema vrednotne nevtralnosti, ki se je v zgodnejši psihologiji pojavil v kontekstu pozitivistične maksime in na njem temelječega spora o pozitivizmu v nemški sociologiji, ki je imel ključen vpliv na kasnejša spoznavnoteoretska in metodološka razhajanja. Avtor nato

izpostavi dve temeljni sodobni dilemi izgradnje in rekonstrukcije teorij v psihologiji. Prvo dilemo predstavlja izbira med stavčnim pogledom na psihološke teorije nasproti nestavčnim pogledom. Druga dilema, ki bi jo lahko imenovali že klasična, je dilema med aplikacijo induktivno-empiričnega koncepta v psihologiji, ki temelji na spoznavnoteoretskih osnovah psihologije in aplikacijo deduktivno-nomološkega koncepta, ki predstavlja kritično-racionalistično orientacijo znotraj psihologije. Na koncu nam v perspektivah poda nekatera ključna spoznanja in možnosti, ki jih ima sodobna psihologija pri opredelitvi lastne paradigme in odnosa do enotne znanosti.

Ključni vprašanji, na kateri odgovarja avtor, se osredotočata na problem "znanstvene identitete" in posledično tudi "znanstvene legitimnosti" psihološke znanosti. Oba problema izhajata iz vprašanja, kakšen je odnos psihološke znanosti do lastnega predmeta preučevanja in kakšna je njena znanstvena paradigma. "In medias res" te razprave se nahaja pomen, mesto in upravičenost znanstvenega pozitivizma v psihološki in širše v družboslovni znanosti. Gre za tisti pozitivizem, ki utemeljuje dogmo vrednotne neoporečnosti in nepristranosti znanosti, s čimer jo postavlja na mesto edinega razsodnika v tem, kaj je res in kaj ni. Kaj je res in kaj ne, pa že samo po sebi vodi v politično angažirane in s tem ideološke interpretacije, ki gredo v smer bodisi legitimiranja bodisi rušenja obstoječih oblastniško hegemonskih razmerij.

Znanstveni pozitivizem je v ospredje psihološke znanosti stopil v poznih šestdesetih letih prejšnjega stoletja, v obdobju t.i. "novejše krize psihologije", s katero označujemo probleme t.i. vrednotne nevtralnosti oziroma ideološkosti spoznavno-metodološkega postopka. Ti problemi sicer niso bili novi, saj so bili aktualni že pred prelomom stoletja. V obdobju "novejše krize psihologije", je problem prave teorije in prave metode v psihološki znanosti postal osrednjega pomena. Klasičen spor o (pravi) metodi je na polje t.i. "spora o vrednotni nevtralnosti" prvič vnesel Webrov princip vrednotne nevtralnosti znanosti. Po Webrovem mnenju je treba ločevati med vrednostnimi

sodbami in dejstvi samimi, saj "naloga neke izkustvene znanosti nikakor ne more biti iskanje obvezujočih norm in idealov, da bi iz njih lahko izvajali recepte za prakso" (s. 50). Takšna uvrstitev razmerje med znanstveno teorijo in prakso skriva v sebi precejšen emancipatoričen naboj, saj zagovarja vlogo voljno delujočega posameznika, "ki po svoji lastni vesti in svojem osebnem svetovnem nazoru presoja in izbira vrednote". Max Weber nadaljuje, da se na področju znanosti osebni svetovni nazori vedno prepletajo z znanstveno argumentacijo, jo zamegljujejo in prikrivajo ter skušajo pod krinko znanstvenih rezultatov "zmanjšati ali večati izglede osebnih idealov: možnost, da hočemo kaj določenega." Zato po Webrovem mnenju "empirična znanost ne more nikogar poučevati, kaj je treba, ampak zgolj, kaj z/more in kaj hoče." Za razliko od naravnih pojavov je resnica kulturnih pojavov ta, da so kulturni pojavi v svojem bistvu neponovljivi, ker navezujejo predvsem človeške namere, intence. Temu mnenju se pridružuje tudi Eduard Spranger, ki je eksplicitno zapisal, da "vse razumevanje prihaja iz zavedne ali nezavedne svetovno nazorske temeljne drže" (s. 51). Zato je vsaka duhovna sodba na nek način determinirana z značilnostmi oz. kvalitetami znanstvenika in obratno. Sodba izpričuje kvalitete raziskovalca. Posledica tega je, da svetovnega nazora, vrednotnega sistema ni možno odstraniti iz raziskovalnega procesa, kar pomeni, da "nobena obstoječa znanost ni vrednotno nevtralna".

Spor o pozitivizmu "Positivismus Streit" kot ključni in nikoli dokončani obračun dveh prevladujočih pristopov k predmetu družboslovnega preučevanja, je dobil ideološko-političen okvir z deli predstavnikov "frankfurtske kritične šole." Leta 1955 je Marcuse v delu *Reason and Revolution*, s katerim je postavil prelomnico razumevanja teorije in metode v družboslovnem raziskovanju, v celoti zavrnil t.i. "pozitivistično filozofijo", s katero so Comte in drugi izpeljali pozitivistično metodo. Marcuse poudari, da je pozitivistično načelo, da je treba tudi dejstva interpretirati pred palačo uma, pokopalo načelo, da je treba tudi dejstva interpretirati v luči kompleksne kritike

same danosti. Marcuse je problematiziral Comtovo definiranje izraza pozitivizem, s katerim je razumel vzgajanje ljudi v tej smeri, da zavzamejo pozitivno stališče do vladajočega stanja v naravi. Pozitivistična filozofija je potemtakem imela nalogo afirmirati obstoječi družbeni ustroj. V političnem jeziku to pomeni legitimiranje obstoječih oblastniških razmerij in hegemonije politične, ekonomske in znanstvene elite. Kasnejši pozitivizem se je kasneje sicer skušal oddaljiti od Comtovega eksplicitnega poudarjanja pozitivizma kot legitimatorja hegemonskega družbenega ustroja in zavesti, vendar pa je še vedno vztrajal na argumentu splošne dogme nespremenljivosti fizičnih zakonov, ki jih je treba po/iskati tudi v univerzumu družboslovnega raziskovanja.

Spor med pozitivisti in dialektiki se je še zaostрил, ko je imel T. Adorno leta 1957 predavanje z naslovom "Soziologie und empirische Forschung". Odgovor nanj je pripravil K. Popper z referatom "Logik der Sozialwissenschaften". Po empirično-pozitivističnem prepričanju so znanstveno upravičeni in smiselni samo tisti stavki oziroma izjave, ki so dostopne izkustvenemu preverjanju. Izhodišče pozitivistične pozicije znanstvene dejavnosti v sporu je oblikoval Popper v svoji šesti oz. temeljni tezi spisa *Die Logik der Sozialwissenschaft*. Po Poppru imamo v znanosti vedno opraviti s teorijo, katere smisel in utemeljitev je v tem, da smo sposobni z njo logično neprotislovno povezati in izpeljati čim več izkustvenih dejstev. Popper se sicer zaveda, da ne moremo izključiti možnega vpliva raziskovalčevih interesov in vrednotnih sodb na raziskovalni proces. Vendar meni, da paradoks izgine sam od sebe, če zahtevo po vrednotni nevtralnosti nadomestimo z zahtevo, da mora biti ena od nalog znanstvenega preverjanja odklon od "vrednotne zmešnjave in v razločevanju med čistimi vrednostnimi vprašanji resnice, relevance, enovitosti in tako dalje in zunajznanstvenimi" (s. 56).

Kljub temu, da je kritični racionalizem, vključno s Popprom, vzpostavil kritični odnos do empiristične predpostavke, pa je bil s strani dialektikov in Habermasa še vedno poimenovan kot "pozitivistično razpolovljen racionalizem", katerega znanstve-

ni angažma opredeli kot "instrument ideološkega gospostva".

Spor o pozitivizmu je imel največji odmev prav v psihologiji in sicer po zaslugi K. Holzkampa. Psihološki pretres "positivismustreita" je Holzkamp sprožil z razpravo *Wissenschaftstheoretische Voraussetzungen kritisch-empirischer Psychologie*, v kateri je izpostavil, da lahko psihologija uresniči zgolj en vidik znanstvenosti psihološkega raziskovanja - tehnično relevantno. Pri tem je izhajal iz Habermasove ugotovitve, da je empirično-analitična znanost aktivnost, v kateri lahko s prireditvijo izhodiščnih pogojev na determiniran način, proizvedemo določene pričakovane učinke. Ta možnost kontrole je lahko povezana z običnimi interesi kontrole prek ekonomskih, socialnih in družbenih interesov. Zato lahko z izboljševanjem eksperimentalnih in merskih metod izboljšamo le vidik tehnične relevance. Če pa hoče psihološko raziskovanje preprečiti, da bi bile njene metode in ugotovitve v službi interesov, ki učinkujejo na depersonalizacijo in na izvajanje kontrole nad človekom, se ne sme več razumeti kot formalnometodološki instrument, s pomočjo katerega se formirajo in potrjujejo "naravne zakonitosti". Psihološka znanost bi se morala odreči nalogi prilagajanja človeka boljшему funkcioniranju znotraj obstoječega družbenega reda, temveč bi se po Holzkampu morala razumeti in koncipirati kot "zavestna dejavnost", ki raziskuje, "katero družbeno-zgodovinske tendence se s to dejavnostjo podpirajo in ali se podpora tem tendencam da utemeljiti in upravičiti." Psihološka praksa mora potemtakem delovati družbeno spreminjajoče, ne pa družbeno stabilizirajoče. Njen namen mora biti v prvi vrsti vodenje človeka k "samorefleksiji politične in socialne odvisnosti", da zavestno spozna, da ni objekt, temveč subjekt zgodovine, in da se kot zrel individuum vključi v spreminjanje socialno-družbene resničnosti. Zato tehnična relevantna po Holzkampu ne more biti edini kriterij upravičenosti in pravilnosti njegovega delovanja, ampak po zgledu Habermasovega koncepta "emancipatoričenga spoznavnega procesa" dodaja še emancipatorično relevantno, ki jo definira kot "psihološko raziskovanje, ki pripomore

k samorazjasnitvi človeka glede njegovih družbenih in socialnih odvisnosti in ki omogoča, da človek z odstranitvijo teh lahko izboljšuje svoj položaj" (s. 60).

Na ravni metode je psihologija po Holzkampu zašla v slepo ulico, ker je po vzoru raziskovalnih metod naravoslovnih ved, še zlasti fizike (mehanike) skušala razviti vse bolj kvalitetne in dovršene metode in tehnike raziskovanja. Pri tem se pa pogosto pozablja, da so denimo za predmet fizikalnega raziskovanja (v nasprotju s predmetom psihologije) značilne visoka stopnja pasivnosti, ahistoričnosti in manipulativnosti. Zato lahko fizika z nadaljnjim izboljševanjem svoje metodologije vse natančnejše definira in realizira izhodiščne pogoje, ki vodijo k preciznim in določljivim eksperimentalnim učinkom. Medtem ko ima zveza subjekt-objekt v fiziki naravno ontično utemeljene, nujne in ireverzibilne relacije, so v psihologiji tako raziskovalci kot njihovi potencialni predmeti raziskovanja, človeški subjekti - se pravi individui, ki do sebe in sveta zavzemajo aktivno in refleksivno pozicijo. To pomeni, da poskusne osebe tudi tedaj, ko sprejmejo vlogo raziskovalnega objekta, ostanejo subjekti "katerih dejanja so odvisna od njihovega historično pridobljenega in družbeno pogojenega odnosa do sebe in sveta." Zaradi razlik med fiziko in psihologijo ter naravoslovjem in družboslovjem ni možno z nenehnim izboljševanjem dosegati nenehno boljših rezultatov ter dovolj visoke integracije teoretskih in teorijskih zastavkov.

Pri izhodiščnem problemu, vprašanju paradigme v psihologiji, ki se pojmuje kot standardna dilema koncipiranja znanstvenega statusa psihologije, je Westmeyer kot izhodišče postavil naslednjo misel: "da že sam govor o znanstveni revoluciji, normalni znanosti, anomalijah, prevladujočih paradigmah in drugih izrazih sproducira - čeprav od osebe do osebe različno - določen emocionalni učinek in določena vrednotenja" (s. 109). Posledica tega je, da v koncipiranju paradigme pri psihologiji vlada popoln kaos, saj pojem paradigme vsak avtor uporablja in vgrajuje v lasten koncept glede na svoje potrebe. Herzog meni, da je dobršen del teh interesov povzročen s traj-

no diskusijo o krizi in s sovpadajočim presesom samoumevnega znanstvenega statusa psihologije. Westmeyer vzroke za krizo locira "v pomanjkljivi enotnosti psihologije, irelevantnosti in trivialnosti psihološkega spoznanja, pojmovanju znanstvenosti psihologije, problemih psihološke metodologije, v zgodovinskih in kulturološki pogojenosti psihološkega spoznanja." Problem je predstavljala predvsem nekritična vpeljava pojma paradigma v psihološko znanost, ki ga je Herzog označil kot "eksternalizacijo internih problemov psihologije". Takole piše: "Po tem se težave lastne znanstvenosti razrešijo tako, da se poišče katerakoli, za psihologijo eksterna referenčna točka, s katere se iniciira preorientacija. Takšen vzorec reševanja problemov je opaziti v različnih formah. Od fizike, fiziologije, biologije in filozofije do teorije znanosti je označen širok spekter znanstvenih disciplin, na katere se lahko psihologija usmeri kot na eksterne referenčne točke" (s. 110).

Če nekako na splošno velja, da naj bi psihologija imela vsaj eno paradigmatško pozicijo - behaviorizem, potem to gotovo ni zaradi tega, ker bi behaviorizem bistveno bolj kot drugi konkurenti vzdržal rigorozno preverbo kriterijev. Po avtorjevem mnenju lahko v psihologiji le pogojno govorimo o paradigmi, še več, da mora psihologija, če hoče utrditi status znanstvenosti, z vprašanjem paradigme ukvarjati in pristati na pogojno ali vsaj ohlapno kategorijo paradigme. Če hoče psihologija delovati kot znanstvena disciplina, mora težiti h kriterijem preverljivosti, ti pa so v tesni zvezi s pojmom paradigme. V primeru, da bi psihologi pristali na "multiparadigmatško" naravo psihologije, bi se morali posledično odpovedati ideji psihologije kot enotni znanosti oziroma psihologiji kot eni znanosti in eni disciplini. Priseganje na paradigmo v "mehkih" znanostih in v psihologiji zato ni v funkciji samo-spleljenja, ampak je programski imperativ discipline, ki kar najbolj resno kandidira za nesporni znanstveni status. In ravno stremljenje po paradigmi, enotni znanosti kot programskem imperativu, je tista točka, na kateri je konsenz možen.

Avtor zaključí svoje razmišljanje z ugotovitvijo, da je na podlagi rezultatov "spora o

pozitivizmu", katerega temeljni problemi so ostali odprti in nerazrešeni, brez zmagovalca in poraženca in spremembe vere, vendarle opaziti efekt tihega konsenza. Tako danes, denimo, praktično ne zasledimo več empirične sociologije ali psihologije, ki se ne bi zavedala problema vrednostne nevtalnosti, izbora, formulacije, selekcije metodologije in teoretskih izhodišč ter verbalizacije v pojasnitvi. Po drugi strani pa je mogoče vse pogostejše zaslediti čisto klasično empirično raziskovanje tudi med nekdanj vnetimi kritiki vrednostne pristranskosti kavzalne logike empirične psihologije, sociologije.

Sistematična in pregledna predstavitev metodologije, predmeta preučevanja in razvoja teoretskih šol, predvsem pa aktualnih problemov ter perspektiv, s katerimi se srečuje sodobna psihološka znanost, je rezultat avtorjeve želje po njeni razjasnitvi in pojasnitvi. Psihologija je, s pomočjo avtorjevega prefinjenega občutka za izpostavljanje ključnih tematik na splošno dostopen, a hkrati še vedno znanstveno argumentiran način, približana tako strokovni kot laični javnosti. Takšne predstavitve so v širši znanosti prej izjema kot pravilo, zato je Miheljakova knjiga dobrodošel in dragocen prispevek k nadaljnji umestitvi, prepoznavnosti in konceptualizaciji psihologije v sistemu znanosti.

Nenad SENIĆ

Lučka Gruden

V zvočnem laboratoriju: Intimni dialog z nevidnim

Založba Obzorja, Maribor, 2001, 221 str.

Knjiga z naslovom, primernim tudi za obče privlačno leposlovno delo, je radijsko-teoretično in publicistično delo o radijski igri, čeprav daje vtis, da je radijska igra le izhodišče za globljo obravnavo estetske in vsebinske organizacije zvoka. Knjigo bi lahko razdelili na štiri dele. Prvi del teoretično (tudi z vidika radijske prakse, saj avtorica na Radiu Maribor že več kot desetletje dela kot urednica kulturnoumetniških oddaj in

igranega programa, pa tudi kot producent-ka in občasno režiserka radijskih iger in literarnih citatov) obravnava zvok, to je ozaveščanje, razpoznavanje in organizacijo zvoka, drugi del je namenjen radijski igri kot radijskemu žanru, tretji del pa ponuja zgodovinski pregled radijske igre in publicistično obravnava igrani program na Radiu Maribor, v četrtem delu pa lahko najdemo kronološki popis radijskih iger in recitalov, uprizorjenih na Radiu Maribor po letu 1985. Podatke o izvirnih radijskih igrah slovenskih avtorjev in za radio dramatiziranih oziroma prirejenih besedil, izvedenih do konca leta 1985, je namreč moč najti v publikaciji Slovenske igre in scenariji II - Radijske igre in priredbe za radio 1929-1985.

Grudnova je, kot je zapisano, prvi del knjige, ki je aktualizirano in prirejeno diplomsko delo s podnaslovom Radijska igra med novinarstvom in umetnostjo iz leta 1998, namenila obravnavi zvoka, ker je "za umetniško uprizorjanje nujen, za radijsko novinarstvo in vso drugo, še zlasti ekonomsko propagandno zvočno produkcijo pa zaželen" (str. 23). Zvok je tudi edino radijsko izrazno sredstvo. Radio je po že znanem klišeju postal zvočna kulisa, "govorno in glasbeno organizirano slušno ozadje, ki prekriva, odriava ali preglaši neorganizirane zvoke iz neposredne okolice" (str. 17), čeprav ima lahko radio tudi nasprotni učinek, to je, da ublaži odsotnost drugih zvokov in napolni prostor. Avtorica pa se pri tem, kar je zelo pomembno, nenehno naslanja na poslušalca, torej prejemnika vsega zvočnega (v vlogi namišljenega poslušalca nastopa mikrofona). Odtod tudi podnaslov te knjige *Intimni dialog z nevidnim*. Kot piše, "sodobni radio nagrajuje poslušalca po bližnjici in ga najpogostejše prestreže na samem: govorec zapleta poslušalca v navidezni dialog in ga pritegne na tisto mesto, kjer je v resnici - mikrofona" (str. 30). Tako je zanj "iluzija intimnega dialoga", "imitacija osebnega stika" ena izmed temeljnih značilnosti in velikih prednosti sodobnega radia. (O tem je sicer nekoliko širše in globlje v članku, objavljenem lani v *Media, Culture & Society*, z naslovom *For-anyone-as-someone-structures* pisal tudi Paddy Scannell).

Vsem klasifikacijam zvočnega gradiva, ki jih avtorica omeni v knjigi, je skupno osnovno razpoznavanje zvočnih oblik. Osnovno razločevanje le-teh, ki ga utemeljuje tudi radijska praksa, je govor, glasba, tišina in šum. Pri tem se ji zdi zlasti zanimivo obravnavanje tišine kot samostojne in zelo pomembne zvočne oblike.

Tišino opredeli radijsko, in sicer kot odsotnost zvoka, ki jo zaradi narave občila slišimo zelo razločno (str. 54). Grudnova meni, da tišina ni nikjer tako absolutna in opazna kot prav pri radiu, saj radia že med krajšim odmorom ni. Pretiravanja, torej če gre za poizkušanje z več kot tri sekunde trajajočo tišino (tudi v umetniškem programu), lahko delujejo kot drzno preizkušanje občinstva in radijskih sodelavcev. Pred tem opozori, da "bo sleherna zvrst lahko na radiu polno zaživela, če bo upoštevala njej najprimernejši zvočni izraz" (str. 25). Grudnova sicer meni, da je za organizacijo zvočnih oblik elementov v programski tok bolj pomemben sestav govor - glasba, kot pa sestav zvok - tišina.

Govor in glasba sta na radiu najpogostejše uporabljani zvočni obliki in si praviloma sledita izmenično, včasih se tudi prekrivata in prepletata. Zanimivo je to, da je po besedah avtorice glasbo v radijskem programu moč pojmovati tudi kot "programsko mašilo", ki pa v praksi opravlja svojo pomembno, pogosto tudi dominantno programsko nalogo. Izhaja pa iz podatka, da je lažje in ceneje zagotoviti več sto konzerviranih glasbenih izdelkov kot pa več sto tematskih in izvedbeno različnih tri minute trajajočih govornih prispevkov na dan.

Lučka Gruden organiziranje zvoka opredeli kot "sleherno zavestno izbiranje, oblikovanje, kombinacijo in nizanje izbranih zvočnih oblik in elementov s sporočevalskimi, estetskimi in umetniškimi cilji" (str. 56). To pomeni, da gre za zavestno uporabo in komponiranje govora, glasbe, tišine in šumov, s tem da vsebinsko svobodnejše in estetsko zahtevnejše programske oblike (kamor štejemo tudi radijsko igro) praviloma uporabljajo več zvočnih oblik (tako na primer nasprotno radijski dnevno-informativni program organizira zvok le iz ene ali dveh oblik zvočnega gradiva, redko treh,

ponavadi ko gre za vest o smrti znane osebe, poleg tega ga ohranja v pristni obliki). Pri radijski igri se organizacija začne v točki nič, to je tišini, kot citira Aleša Jana. Zvočni elementi pa morajo biti izbrani in osmišljeni tako, da jih tudi poslušalec zazna, občuti, razume, tako kot so bili zamišljeni. Zato je organizacija zvoka na vseh ravneh "vrhovno profesionalno opravilo vseh tistih, ki so zadolženi za vsebino in njej najustrežnejšo obliko na radiu" (str. 59).

Radijska igra se je, kot pove že ime, pojavila šele z iznajdbo radia. Za poslušalca je "nedosegljiv in mrtev predmet /.../ ki se spremeni v aktualni javni dogodek šele s pomočjo radijskega predvajanja in oddajanja" (str. 92). Po avtorčinem mnenju se radijska igra izmika definicijam, sama pa na koncu knjige radijsko igro opredeli kot domišljjsko, po večini polifono zvočno kompozicijo z zaokroženo ritmično-melodično strukturo, v kateri poteka dramatična interakcija vseh zvočnih oblik, vključno s tišino, vodilno vlogo pa ima običajno človeški glas v verbalnem in paraverbalnem pomenu, za radijsko igro, kot jo opredeljuje Grudnova, še posebej velja, da niti besedilo niti posnetek radijske igre še nista radijska igra, ta se udejani šele med predvajanjem v realnem času, tako je plod sodelovanja krajše ali daljše produkcijske verige po funkciji sicer različnih, po končnem učinku pa dokaj enakovrednih členov (str. 187-188). Celo več, kot poudarja Grudnova, je radijska igra s produkcijskega vidika edina izvirna radijska govorna umetniška zvrst z najvišjo možno stopnjo avtorstva in celotnim produkcijskim procesom od ideje do izvedbe in poznejšega umeščanja v program.

Eno izmed najbolj zanimivih poglavij v tej knjigi je razprava o tem, kje se razhajata radijska igra in novinarstvo. Izhaja iz razlike med faktičnimi in fiktivnimi žanri, čeprav so tudi radijske vesti, ki pripovedujejo zgodbo o dogodkih, lahko podobne fiktivnim zvrstem. Po avtorčinem mnenju je temeljna razlika med novinarskim in umetniškim pristopom v tem, da katere koli postopke in zvočno gradivo že uporablja novinarski del zvrstne lestvice, morajo biti povezani v sporočilo tako, da so usklajeni z dejstvi, umetniške zvrsti pa razpolagajo z vsem zvočnim

gradivom in postopki povsem svobodno, zavezujejo jih le estetska merila in umetniško izražanje (str. 83-84). Pri tem avtorica največ pozornosti namenja fičerju, zvrsti, ki se po njenem pisanju lahko na novinarski strani najdlje spušča v domišljjsko poustvarjanje in lahko najbolj uveljavi estetske principe.

Na produkcijo radijskih iger je v zadnjih letih vplivala digitalna tehnologija, in sicer je po besedah britanskega režiserja Norberta Schaefferja montaža za polovico hitrejša, arhivski material ostaja ohranjen, šume je mogoče poljubno in z nespremenjeno kakovostjo multiplicirati. Grudnova opozarja, da "lahko hitrost in lahkotnost zvočnega oblikovanja tudi zavajata, kadar sta hitrejši in 'lahkotnejši' od ustvarjalnih zamisli in sprotnega ozaveščanja le teh" (str.143). Tako po njenem mnenju digitalizacija radijske produkcije kot ena največjih tehnoloških prelomnic še čaka na širšo multidisciplinarno teoretsko osvetlitev.

V zvočnem laboratoriju Lučke Gruden je opravil svoj prvotni namen, to je "nadomestiti splošni primanjkljaj v radijski teoriji in praksi in si ustvariti lasten obrtniški inventar za estetsko in vsebinsko organizacijo zvoka". Kot je poudarila avtorica na koncu tega izjemnega dela na področju slovenske teoretizacije govornega občila, ima radio namreč na voljo le eno, "a zato eno najmočnejših in emocionalno najvplivnejših izraznih sredstev - zvok", za upravljanje z njim pa ima odslej tudi najhitrejšo, digitalno orodje. Najpomembneje je, da gre za delo, ki se teorije loteva tudi in predvsem na podlagi večletne prakse in izkušenj. Vsekakor nepogrešljivo delo o radiu, posamezna, v knjigi postavljena vprašanja, pa kar kličejo k samostojnejši, globlji obravnavi.

Marjan Smrke

Svetovne religije

Založba FDV, Ljubljana 2000, 309 strani

Zakaj se v različnih družbah po svetu pojavljajo religije in verske predstave? Kaj imajo od tega pripadniki družbe? Ali poskušajo tako samo odgovoriti na večna vprašanja, katerim se ne more nihče izogniti, in sicer kdo smo, od kod prihajamo in kam gremo, ali je vzrok za nastanek religij kaj drugega? Na ta vprašanja nam v svoji novi knjigi Svetovne religije poskuša odgovoriti Marjan Smrke.

Tistim, ki se sprašujejo po smislu sociološkega proučevanja religij avtor že takoj na začetku poda naslednje razloge, ki ga utemeljujejo: 1) da v osnovah spoznamo religijsko dediščino človeštva (religijo kot kulturno univerzalijo); 2) študij svetovnih religij nas privede do razumevanja številnih preteklih in sodobnih družbenih pojavov, kajti religije so kot dejavnik vpletene v razne disjunktivne in konjunktivne družbene procese; 3) da se lahko orientiramo v svetovno nazorsko in versko pluralni družbi; 4) da sprejmemo odnos do različnih verskih skupnosti oziroma cerkva, ki je v skladu z modernimi načeli ločenosti države in verskih skupnosti; 5) da se krepí sociološka imaginacija, kajti religije so, kar zadeva imaginacijo, silno bogate; in 6) s tem študijem se poveča zaposlitvena možnost v okviru novega predmeta Verstva in etika.

Smrke nas opozori na devet omejitev in pomanjkljivosti, ki se pojavljajo pri proučevanju religijskih kart sveta (v njegovi knjigi je to karta Mary Pat Fisher iz knjige Living Religions), kajti neupoštevanje le-teh nam lahko da čisto drugačen (napačen) pogled na razširjenost določene religije. Te pomanjkljivosti so na primer: prikaz posamičnih verskih tradicij kot enovitih, (dejansko so razdeljene na več samostojnih različic); pri vsaki verski tradiciji imamo na eni strani pravoverne, na drugi pa formalne pripadnike; zaradi globalizacije so skoraj vse prikazane religije prisotne po celem svetu; karta ne upošteva novih religijskih gibanj, spregledane so tudi razne supersticije; take karte tudi

ne kažejo razprostranjenosti nereligioznosti...

Metodološki ateizem/ agnosticizem in hermanevtika dvoma sta neizbežna, ko je govor o religijah. Smrke v svoji knjigi izhaja iz predpostavke, da gre pri religijah za povsem človeške pojave, katerih vzroke lahko razložimo v okviru narave? oziroma naravnega?, drugače povedano, da je religija človekov proizvod. V tem razmišljanju se opira na imena kot so Hamilton, Ricoeur, Sharpe, Meslin...

Prve sociološke definicije religije so bile močno obremenjene s kulturnim oziroma religijskim okoljem preučevalca. Na podlagi tega avtor navaja izzive, ki so postavili pod vprašaj take definicije religije.

Pri proučevanju katerega koli družbenega pojava se nikakor ne moremo izogniti pristopu s strani družbenih teorij in tako je tudi s proučevanjem religij. V knjigi so predstavljene teorije sodobne sociologije religije (fenomenološka teorija, teorija izmenjave, feministične teorije, neomarksiistične teorije in postmodernistične perspektive), ki se večinoma opirajo na izhodišča, ki so jih postavili tako imenovani klasiki (Marx, Durkheim in Weber).

Poglavje, kateremu avtor v prvem delu knjige nameni največ prostora in smiselno zaključi teoretski del, so pojavnostne razsežnosti religij. Glede razlikovanja pojavnostnih razsežnosti se opira na Niniana Smarta, nato pa sistematično predstavi svoje videnje in pomen teh razsežnosti. Razsežnosti so:

- praktična ritualna pojavnostna razsežnost, pri kateri so najpomembnejši obredi ali rituali,
- izkustvena, doživljajska, emocionalna pojavnostna razsežnost, kjer igra glavno vlogo religiozno občutje (religiozni strah, religiozna ljubezen, religiozno strahospoštovanje...). Po Smrketovem mnenju ni razloga, da bi tu govorili o nekakšnem elementarnem religioznem občutju kot nečem posebnem, zunaj religij neobstojećem, pač pa lahko govorimo o fokusiranju, spajanju, koncentraciji, usmerjanju različnih navadnih občutij na neki religijski objekt,
- narativna, mitska pojavnostna razsežnost poudarja, da vse religije nekaj pripovedujejo, in čim več pripovedujejo tem večja je nji-

hova narativna razsežnost. Gre predvsem za pripovedi, ki naj bi razložile vzroke raznih temeljnih pojavov ter eshatologijo. V tem smislu avtor podrobneje predstavi kozmogonske mite, ki opisujejo nastanek sveta. Značilen kozmogonski vzorec mita se v grobem sestoji iz stvarnika/ce, ki ustvari iz kaosa kozmos, ter negativca, ki stvar dramatično zaplete. Sledi delitev na dobro in slabo ter na milost in nemilost pri stvarniku, odvisno na katero stran se posameznik postavi,

- etična legalistična pojavnostna razsežnost se osredotoča na etiko. V religijah lahko govorimo o interreligijskih razlikah, kar pomeni, da tisto kar je etično v eni religiji ni nujno etično v neki drugi, in seveda obratno. Da se razlikovati med religijami, ki avtorstvo etičnih norm pripisujejo neke- mu višjemu bitju in med tistimi, ki menijo, da so etične norme človeškega porekla. Avtor opozori tudi na tradicijo neutemelje- nega enačenja etike, moralnosti in religije. Ta tradicija spada v skupnostno mitologijo marsikatero religije. Po njegovem mnenju je to prisotno zlasti v tradiciji katoliškega integrizma, kjer se je stoletja dolgo enačilo etiko, moralo in katoliško vero v smislu: kdor ni katoličan ni veren, ni moralen in torej ni etičen,

- doktrinarno filozofska pojavnostna raz- sežnost, kjer gre za intelektualno filozof- sko elaboracijo nauka in verovanj. Bistvo nauka je zapisano v raznih svetih knjigah, ker pa slej ko prej postane jasno, da v knji- gi ni vse jasno, da je vsebina hermenevtič- no odprta, se pojavijo interpreti in različne razlage nauka. Eno izmed osrednjih doktri- narnih vprašanj nauka je vprašanje prave- ga nauka ali ortodoksije, ki mu avtor posveti večji del tega podpoglavja,

- socialna in institucionalna pojavnostna razsežnost, kjer se religija utelesi v skupini ljudi, ki je nekako strukturirana in se pre- poznava kot posebna verska skupnost (na primer Cerkev v krščanstvu). S tega vidika so za avtorja pomembni predvsem nasled- nji odnosi, ki jim posveti celo podpoglavje: 1) verska skupnost - (globalna) družba, 2) verska skupnost - država in 3) odnosi med različnimi strukturnimi deli verske skup- nosti,

- materialno pojavnostna razsežnost zajema obredne prostore in objekte ter razne pri- pomočke za izvajanje obredov.

Poleg tega avtor poda mnenje ter ga pod- pre s primeri, in sicer, da je v materialni raz- sežnosti prisotna tudi komponenta osvaja- nja prostora oziroma markiranja teritorija, kar je značilno za sesalce.

Smrke doda Smartovim sedmim razsež- nostim še posledično razsežnost, s katero so mišljene različne eventualne posledice reli- gijske prakse, izkušenj, etike, verovanj ter znanja v vsakdanjem življenju.

V drugem delu knjige avtor skozi te teo- retske perspektive predstavi največje religi- je sveta hinduizem, budizem, daoizem in konfucianizem, šintoizem, zoroastrizem, judaizem, krščanstvo, islam ter nova religij- ska gibanja.

V globalni sliki in primerjalni perspektivi je vsaka posamična religija videti le kot eden izmed mnogih možnih poizkusov člo- vekovega razreševanja določenih vprašanj. Čas v katerem živimo je po mnenju Smrketa enkrat v tem smislu, da se prvič v zgodo- vini človeštva odpira pogled na celotno živo religijsko izkušnjo, kajti vse religije so se znašle na istem odru. Medsebojno soočenje in tekmovanje teh religij ne zajema le različ- nih religijskih nazorov, ampak tudi tekmo- vanje med znanstvenimi in verskimi razu- mevanji sveta. Če bi se družboslovec odre- kel spoznavanju glavnih igralcev na tem odru, po avtorjevem mnenju, ne bi imel nikakršnih možnosti za razumevanje ene izmed sociološko najbolj zanimivih pred- stav sodobnega sveta.

Knjiga Svetovne religije nam odpre pogled na religijo s popolnoma druge per- spektive, kot smo jo vajeni v vsakdanjem življenju, in sicer na religijo, kot proizvod človeka. V tem smislu postavi tudi vse tako ali drugače verne pred lastno preizkušnjo verovanja.

Latinka Perović

Ljudi, događaji, knjige

Biblioteka Svedočanstva, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd 2000.

Dogodki zadnjih dvajset do trideset let na političnem, kulturnem, verskem in geografskem prostoru bivše Jugoslavije še vedno čakajo na epilog in sodbo zgodovine, pa vendar so že ves čas predmet takšnih ali drugačnih literarnih del in strokovnih premišljanj.

Pričujoče delo predstavlja zbir tekstov, ki jih je avtorica profesorica dr. Latinka Perović ob svojem delu, po poklicu je zgodovinarica, napisala v obdobju med letoma 1989 ter 1999. Predmet razprave je vseskozi družbeno in politično dogajanje v Srbiji, od antibirokratske revolucije na začetku sedemdesetih, pa vse do danes. Pri tem avtorica priznava, da je, kljub temu, da si je prizadevala ostati moralno ravnodušna sodobnica, bila pod vplivom ljudi, dogodkov in knjig iz tega obdobja (kar se zgodovinarjem rado dogaja, kadar se ukvarjajo s pričujočo ali polpreteklo zgodovino), od koder izhaja tudi naslov dela.

Materijo knjige tvori trideset člankov in raznih pisnih intervencij, ki zajemajo uvodne besede nekaterih prejšnjih del avtorice, prispevke za strokovne revije (tudi slovenske), povzetke intervjujev za različne medije ter članke v dnevnem časopisju in so, razen prvih dveh, v kronološkem zaporedju. Že uvodoma izvemo, da je bil namen avtorice predvsem pisati o njih samih, torej o srbskem narodu, njegovih napakah ter odgovornostih. Perovičeva po lastnih besedah ne išče odgovorov na vprašanje, kdo je kriv, ampak poizkuša ponuditi odgovore na vprašanje, zakaj se je nekaj zgodilo tako, kot se je. Pri tem izhaja predvsem iz svojega poklica, neprestano namreč išče zgodovinske vzporednice in vzroke, ki naj bi pojasnili dogodke ob razpadu Jugoslavije. Izvor vseh primerjav ves čas vidi v socializmu kot politični doktrini in seveda Rusiji oziroma Sovjetski zvezi, kot primeru njegovega utelešenja.

Že v uvodnem prispevku (predgovor h knjigi *Zatvaranje kruga* - ishod rascepa 1971-1972) se avtorica posveti govoru, nameram in učinku t.i. srbskih liberalcev, ki predstavljajo napredno oziroma prenoviteljsko frakcijo, predvsem v ZK Srbije, pa tudi v ZKJ. V zatrtih liberalnih idejah o večji demokratizaciji in potrebi po reformah vidi zmago lokalne različice stalinizma. Avtorica trdi, da Jugoslavija kljub informbiroju ni nikoli zares prekinila s prakso stalinizma. Šlo naj bi zgolj za odpoved kultu velikega vodje Stalina, ki pa ga je kasneje zamenjal kult maršala Tita. Demokratska orientacija, ki se je takrat porodila iz reformah, naj bi ostala v senci vladajoče percepcije, ki pa naj bi po drugi strani zrasla iz istih korenin, iz katerih je zrasel sovjetski sistem. Jugoslavija je ideološko pripadala temu svetu in je bila zato obsojena na enake organske izrastke avtokracije in totalitarizma.

V obračunu s srbskimi liberalci vidi ključni razlog za razvoj dogodkov, ki so privedli do krvavih obračunov in mednarodne osamitve Srbije. Ta teza je hkrati rdeča nit vseh tekstov v knjigi. Avtorica trdi, da je takšen odnos vpliv realnega socializma kot deljenega in različnega sistema na pojave v Srbiji kot so nacionalizem, patriotizem, rasna in verska nestrpnost, pomanjkanje tolerance do drugače mislečih, študentski protesti, državljanska nepokorščina, pojav velikosrbstva, desnega ekstremizma, radikalizem, splošna apatičnost.

Vedno znova prihaja do izraza avtoričino prepričanje, da gre izvor vseh ideoloških in političnih prelomnic v srbski zgodovini iskati v Rusiji. Po njenem mnenju vsaka revolucija, takšna ali drugačna, temelji na ruskem vzoru, pa naj gre tu za boj s carskim absolutizmom, dilemo o socializmu v eni državi ali zgolj za obračunavanje z drugače mislečimi. Ravno ta narodna in zgodovinska navezanost na veliko slovansko sestro naj bi botrovala temu, da je srbski narod tako dolgo verjel v komunizem in njegove vrednote tudi še po tem, ko so se te v praksi izkazale kot popolnoma zgrešene in zmotne. Pri tem se še posebej osredotoča na desetletje od 1987 do 1997, ko se je izčrpala blodnja o veliki državi in se ni razvila alternativna teorija o družbi (Srbi (ne) vole

komunizam). Hkrati priznava, da so nekatere prakse v Srbiji, predvsem kar zadeva izobčenje ljudi zaradi njihovih idej, zato da bi se zatrlle same ideje, veliko starejše. Vendar pa je tovrstna praksa v največji možni meri razvita v enopartijskem sistemu, oziroma mu je celo inherentna.

Avtorica na več mestih zatrjuje, da je pomanjkanje prave družbene elite oziroma njena nesposobnost, da se osvobodi vpliva širokih ljudskih množic tisto, kar je potisnilo Srbijo na rob prepada in na margino razvitega in demokratičnega sveta. Razlog naj bi tičal deloma v zgodovinsko izpričani inferiornosti in podložniškem odnosu Srbov do drugih narodov, deloma pa v dediščini socialistične miselnosti o enakosti in enakopravnosti idej, vrednot in ciljev.

Knjigo je moč brati od začetka do konca, lahko pa se bralec ali bralka osredotoči na posamezen prispevek ali več prispevkov o temi, ki ga oziroma jo še posebej zanima. Kakorkoli se že lotimo branja, se ni moč znebiti občutka, da je avtoričino mnenje, da lahko razloge, zakaj so Oni (Srbi) takšni kot so, najdejo samo Oni sami. Kakršnokoli opravičevanje ali pojasnjevanje njihovih dejanj, idej, značilnosti ostalemu svetu je znak inferiornosti in ne pride v poštev. Srbi se torej morajo soočiti z resnico o samih sebi in ne slediti zgledom ostalih narodov, ker so ti zgledi utemeljeni na tujih nacionalnih kulturah in tako tudi tuji srbski nacionalni kulturi. Šele popolno sprejemanje drugačnosti omogoča polno uveljavljanje lastnih kulturnih posebnosti oziroma t.i. pozitivnega nacionalizma.

Knjiga je prav gotovo primerno branje za družboslovce ali zainteresirano javnost, ki jo zanima pogled "od znotraj" na dogodke, ki so v največji možni meri zaznamovali našo skupno polpreteklo zgodovino, ki jo zanima avtoričino videnje bistva vsakega naroda in s tem tudi srbstva in ki jo zanima, zakaj je v Srbiji propadla ideja o večnacionalni državi. Kljub temu pa se ne moremo znebiti občutka, da gre vendarle hkrati tudi za iskanje tujega praznora zablod in napak. V pričujočem primeru naj bi šlo pač za navezanost na Rusijo in ideologijo realnega socializma.

UDC: 330.342.14/15(4-11)

Frane ADAM/Matej MAKAROVIC: Transitional Changes in the Light of Social Science Analyses

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 373-385

The authors deal with the issue how social sciences, i.e. sociology, political science and economics, reflected in their research the challenges in Slovenia of the 1990s, related to the establishment of representative democracy, market economy and statehood. They note a very high level of research interest and substantial results in some areas, while some other relevant topics (e.g. stratification, the structures of political parties, judiciary, etc.) are quite modest. There is a high level of openness to the international research community, though it should be even greater, especially due to the small size of the Slovene society.

Key words: Slovenia, transition, sociology, political science, research

530

UDC: 504:32(73)

Bogomil FERFILA: Government - Ecology - Business - The Case of USA

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 386-394

Numerous governmental economic policies define some frame of control or directly limit business activity. The aim of such governmental regulation is to prevent or break activity of companies or individuals that is in the eyes of public or legislation defined as unfair, unwished, unhealthy or immoral. With such frame the government regulates behaviour of private and public companies. The regulation of activities, which influence environment with the aim of preserving public health and national environment, are gaining important place in the government regulation in USA as well as in all other (developed) countries. Population growth, urbanisation, industrialisation, increased production and use of chemicals in the decades after the Second World War have importantly changed the circumstances. The problem of environment pollution became an important segment of American politics already in the 1960s. The political value of ecology rapidly increases because of the increasing level of ecologic awareness of the population.

Key words: American ecological policy, American government, acid rain, ecology legislation, the costs of pollution.

UDC: 352

Marjan BREZOVŠEK, Miro HAČEK: Organisation and Effectiveness of Local Government - the case of Ljubljana Municipality

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 395-411

The local government has to change, renovate and reorganise itself constantly in order to react and officiate in accordance with inhabitants' expectations and with knowledge and techniques of modern management. It has to be opened and it has to operate in effective ways. Slovenian municipalities are only at the beginning of this process, since only recently the real notion property was introduced in the Slovenian system of local government. This is also the main problem, which prevented introduction of market and modern management functions in the public government. Despite the always-present difficulties in the given circumstances, it is necessary to think further. Local governments have to be aware of the necessity of constant change and be prepared for them. They have to analyse their own organisation and define necessary measures for modernising. In addition, they have to prepare the programme for further development as well. From this perspective, the aim of the article is to evaluate new organisational scheme adopted in the middle of 2000 by the Municipal Council of Ljubljana Municipality upon the proposal of the mayor and Municipal Government of Ljubljana Municipality. The authors focus above all on the objectives to be realised with the reform of local government in Slovenian municipalities. A special attention is given to the largest Slovenian local government - the Local Government of Ljubljana Municipality.

Key words: public administration, local self-government, local government, municipality, effectiveness of local government.

531

UDC: 62:32:659

Andrej LUKŠIČ: Risk Technologies as a Challenge for Rethinking Decision-making Forms

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 412-422

The author rethinks the concept of political organisation in the developed industrial societies in the light of significant decisions about development, which drastically influence the living conditions on the planet. In terms of decision-making relevant to the research and commercialisation of technological innovations, he proposes communicational and decision-making forms which allow the public to join science, the state (politics) and industry on equal grounds in deciding the guidelines of social development - particularly in cases involving risk technologies.

Key words: risk society, participation, public, politics

Franč MALI, Davor KOZMUS: Slovene Scientists About Application of Their Research Results and International Scientific Cooperation
Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 423-439

The article deals with some issues regarding the transfer of scientific knowledge in practice and the incorporation of scientists in the international research networks. The main conclusions are drawn from the results of the extensive inquiring among the active scientists in Slovenia. Among other things, the scientists have assessed the situation concerning the practical usefulness of their research results, their inclusion in international scientific networks, the role of new communication and information technologies in their research work. On the ground of their assessments, the following main conclusion is made. There is a gap between applicative and international orientation of science in Slovenia. The transfer of knowledge into practice is still Achille's Heel of scientific system in Slovenia.

Key words: scientific research, the use of scientific knowledge, international scientific cooperation, internet in science, new ways of scientific knowledge production

Srečo Dragoš: Church/State: Division or Distinction?
Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 440-455

The relations between the state and the religious communities are not settled in Slovenia. As a consequence, the conflict with the Roman Catholic Church is even more pronounced. The author deals with the problem of how to implement the abstract constitutional norm on the division of the religious sphere and the secular one, from two aspects. The first one is defining the reasons for implementation of the division, that is, the substantiation of the use of this principle. The second one deals with the very implementation of the principle. Although both are interconnected, they are not the same. The author speaks in favour of the viewpoint according to which the consensus about the second question is possible, while the consensus about the first one is not likely. Therefore, it is important which aspect (of the argumentation) will prevail in the public debate, necessary for the implementation of the above mentioned constitutional provisions. The second part of the article presents a typology of the ways of distinction/division, and the necessary conditions for the harmonisation of opinions on the choice of one of them.

Key words: the state, the church, religious communities, clericalism, the division of the church and the state, consensus

UDC: 336.748.2(497.4)

Mejra FESTIČ: Monetary or Inflation Targeting for Decreasing Inflation in Slovenia?
Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 456-467

The final objective of the monetary policy is to decrease the inflation rate. For successfulness of the strategy of monetary targeting, the circulation speed of monetary aggregates and multipliers of monetary aggregates have to be stable. Instability of circulation speed and multipliers of monetary aggregates can be the reason for introduction of strategy of inflation targeting. The Bank of Slovenia has used a policy of monetary targeting by choosing a monetary aggregate M3 for intermediate target. Monetary targeting has some weaknesses, which can be exceeded with a combination of monetary and inflation targeting, as the monetary aggregates appear to be more controllable, while inflation is clearer category than monetary aggregates. The aspiration for integration into EMU will also demand greater role of inflation targeting.

Key words: circulation speed, multipliers of monetary aggregates, monetary targeting, inflation targeting, currency targeting, nominal GDP targeting, controllability and clearness

533

UDC: 7:316.725

Janko BERLOGAR: Ethics of Survival: Theoretical Dispute or Technology of Coexistence?
Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 468-483

The paper deals with the often discussed problem of ethics or morality - business or common. The author is not satisfied with the widely known knowledge and theories about all that. His subject of concern is the so called 'ethics of survival', a rarely discussed topic and even more - a subject of many suspicions. It is namely a common belief spread, that such ethics means cannibalism, a domination of ethical and common values of those who have political and economic power. The author attempts to prove that the relevant question in the history of ethics has been how to define the rules of survival. It is nothing else but just the practice of bearable and value-fulfilled co-existence. Socially defined and practiced, it means consensually defined rules and technology of co-existence. Things, discussions and social contracts neglecting that fact are nothing but a (self) deception.

Key words: ethics, concepts, theory, reflection, survival, survival technology, co-existence, social contract, consensus

Sergej FLERE: Measuring and Correlates of Religiosity in Catholic Surroundings

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 3, pg. 484-504

The point of departure is the Glock and Stark's concept of multidimensionality of religiosity. Adapted to a predominantly Catholic setting, it was tested among University of Maribor and University of Bratislava students in 2000 by way of survey. There were only traces of dimensionality, somewhat more discernible in the latter sample. Unidimensionality of religiosity prevailed. Considering Glock and Stark's concept to be theoretically valid (eliminating the intellectual dimension of religiosity, as contained in the ideological one), we constructed a summational scale for the measurement of holistic religiosity in the two settings. Measurements proved to be valid, even if underestimating measurements by other instruments of religiosity. The validity of the instrument was further proven by high correlation with the expected social and psychological correlates of religiosity. Residence in a larger town obliterates the most expected impact of other social variables in the Maribor sample, whereas the impact of social characteristics in the Bratislava sample is less clear. Keywords: measurement, religiosity, holistic religiosity, dimensions of religiosity, correlates of religiosity, authoritarianism

POPRAVEK

V članku Romana Vodeba KONCEPT "MANE" V ŠPORTU - ŠPORT KOT MANA IN ZDRAVJE KOT MANA (št. 2/2001) je treba brati manaz kot mana (zdravje) in manaš kot mana (šport)

ČLANKI

Besedilo. Teorija in praksa (TIP) sprejema v presojo za objavo originalna znanstvena in strokovna besedila, ki še niso bila objavljena drugje niti niso drugje v recenzentskem postopku. Besedila (vključujoč reference in opombe) naj bodo enostransko izpisana v treh izvodih na papirju formata A4 z 1,5 vrstičnim razmikom. Vse strani besedila morajo biti zaporedno oštevilčene. Izpisu je treba priložiti besedilo na 3,5-palčni disketi, na kateri naj bo poleg imena in priimka avtorja označen tudi računalniški program v katerem je besedilo pripravljeno (na primer Microsoft Word 97).

Besedila pošljite na naslov: Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija. E-pošta: teorija.praksa@uni-lj.si.

V kolikor je besedilo poslano po elektronski pošti na naslov uredništva, izpis treh kopij ni potreben.

Zaradi dvostranskega anonimnega recenzentskega postopka naj prva stran besedila vsebuje le naslov besedila brez imen avtorjev. Imena avtorjev naj bodo izpisana na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in trenutno zaposlitvijo, s polnim naslovom, telefonsko številko, elektronsko pošto ter na povzetku. Besedilo mora spremljati izjava avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk. Uredništvo zavrnenih besedil ne vrača.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni članki naj praviloma ne presegajo 8000 besed; pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 3000 besed; recenzije do 1500 besed.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslov ne sme presegati dolžine 100 znakov. Besedila daljša od 1500 besed morajo vsebovati podnaslove.

Povzetki. Izvirni znanstveni članki morajo biti opremljeni s povzetkom in smiselnimi ključnimi besedami (oboje v slovenskem in angleškem jeziku) v obsegu do 100 besed. Povzetki naj vsebujejo natančno opredelitev teme besedila, metodo argumentacije ter zaključke.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z jasnimi naslovi. Vsaka tabela in slika mora biti izpisana na posebnem listu papirja. V besedilu naj bo okvirno označeno mesto kamor sodijo.

Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami od začetka do konca, nadpisane na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Število in dolžina opomb naj bo omejena.

Opomba o avtorju in zahvala vključuje informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, ter o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi besedila.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

NAVAJANJE

Reference v besedilu: Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani uporabljajte (Novak, 1994:27-8). Če je več avtorjev besedila, uporabljate v tekstu obliko (Novak et al., 1994:27), v seznamu literature pa navedite vse avtorje. Če ne uporabljate prve izdaje knjige, napišite tudi letnico prve izdaje (Novak, 1953/1994:7). Več referenc hkrati ločite s podpičjem (Novak, 1994:7; Kosec, 1998:3-4; Kosec, 1998a:58). Če navajate več del istega avtorja, objavljena v istem letu, dela med sabo ločite s črkami a, b, c, itd. (Novak, 1994a:27-9) (Novak, 1994b:1).

Seznam referenc: v seznam referenc vključite vse uporabljene vire. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaje.

Knjige: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Na primer: Geertz, Clifford (1980): Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba.

Na primer: Palan, Ronen (1999): Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance? V Martin Hewson in Timothy J. Sinclair (ur.), Approaches to Global Governance Theory, 55-72. Albany: State University of New York Press.

Članki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije Letnik(številka): strani.

Na primer: Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. American Political Science Review 57(3): 632-42.

Svetovni splet (WWW): Avtorjev Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno preko Internet naslov, datum dostopa.

Na primer: Deleuze, Gilles (1978): Spinoza. Dostopno preko <http://www.imaginet.fr/deleuze/TXT/240178.html>, 10.1.2001.

RECENZIJJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. Recenzije naj ne presegajo 1500 besed. Na prvi strani zgoraj naj bo v prvi vrstici napisano ime avtorja recenzirane knjige, v drugi z odebeljeno pisavo naslov in morebitni podnaslov knjige, v tretji vrstici pa je treba navesti sledeče podatke: naziv izdajatelja, kraj izdaje, leto izdaje dela in število strani. Recenzija se podpiše na koncu besedila.

Odlični sadni nektarji in 100% sadni sokovi iz Fructala postavljajo užitek na kvadrat! V priročni embalaži so uporabni kjerkoli in kadarkoli. V manjši pospešijo užitek za enega, v veliki Tetra Brik embalaži pa naravo delijo vsem v družini. Z desetino okusov

pomnožijo izbiro. S svojo 100% naravnostjo ohranjajo vsa bogastva jabolk, pomaranč in ananasa, v nektarjih pa združujejo odličnosti marelic, breskev, črnega ribeza, jagod, grozdja, hrušk, borovnic ...

Preprosto na kvadrat!

FRANE ADAM, MATEJ MAKAROVIC
TRANZICIJSKE SPREMEMBE V LUČI DRUŽBOSLOVNIH
ANALIZ

BOGOMIL FERFILA

VLADA - EKOLOGIJA - BIZNIS

MARJAN BREZOVŠEK, MIRO HAČEK
ORGANIZIRANOST IN UČINKOVITOST
OBČINSKE UPRAVE

ANDREJ LUKŠIČ

RIZIČNE TEHNOLOGIJE KOT IZZIV ZA PREMISLEK
O ODLOČEVALNIH FORMAH

FRANC MALI, DAVOR KOZMUS

SLOVENSKI ZNANSTVENIKI O UPORABI
ZNANSTVENIH SPOZNANJ IN MEDNARODNEM
ZNANSTVENEM SODELOVANJU

SREČO DRAGOŠ

CERKEV/DRŽAVA: LOČITEV ALI RAZLOČITEV?

